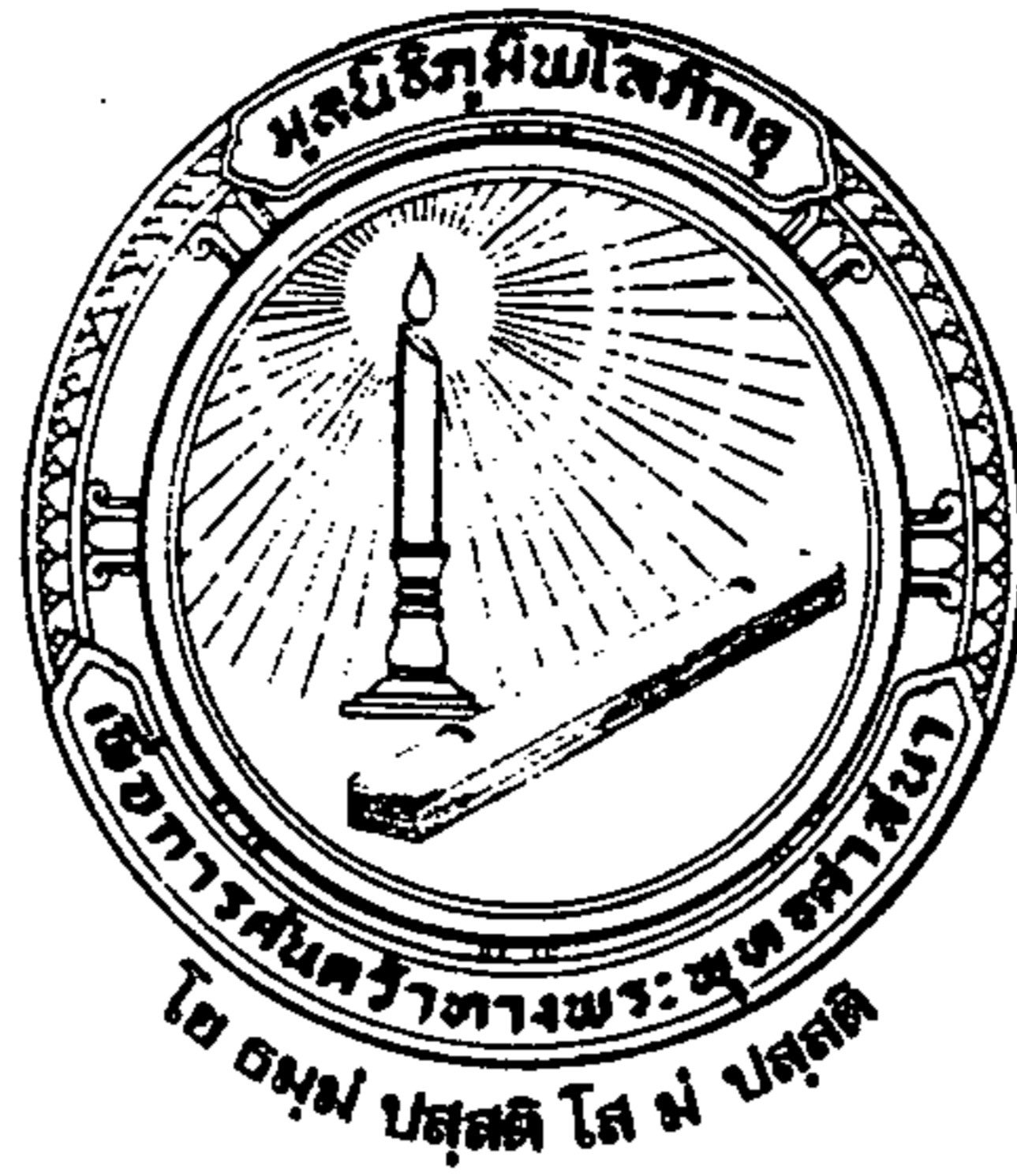

BBF00086

ปรมัตถมัญจสุลัชา วิสuddhimaggamahātīkā

(บาลี - ไทย)

ภาค ๘

(บาลี ภาค ๓ ตอนหน้ ๒)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAĀTĪKĀ
(PĀLI-THAI)

PART VIII

(PĀLI PART III FOURTH SECTION)

ฉบับปฐมฉบับ

ปีที่ระลึกถึงโอกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

คุณอุเทน เตชะไพบูลย์

ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยภาษาและวัฒนธรรม
ภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โครงการปริวรรตคัมภีร์และคัมภีร์โบราณที่เชียงใหม่
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8295-64-8

ปรมัตถมัญจสุลัภา วิสuddhimaggamahātīkā

(บาลี - ไทย)

ภาค ๘

(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๔)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAĀTĪKĀ

(PĀLI-THAI)

PART VIII

(PĀLI PART III FOURTH SECTION)

ฉบับปรับปรุงแก้ไขภาค ๘

ปีที่ระลึกถึงวันคล้ายวันสถาปนา ๒๐๐ ปี

แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

คุณอุเบกขา เกษะไชยบุณย์

ผู้เรียบเรียงและแก้ไขภาค ๘

โครงการปริวรรตคัมภีร์บาลีและคัมภีร์ไบรบาลีของเถรวาท

ที่ระลึกและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธรูปที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระบรมราชาโวาท

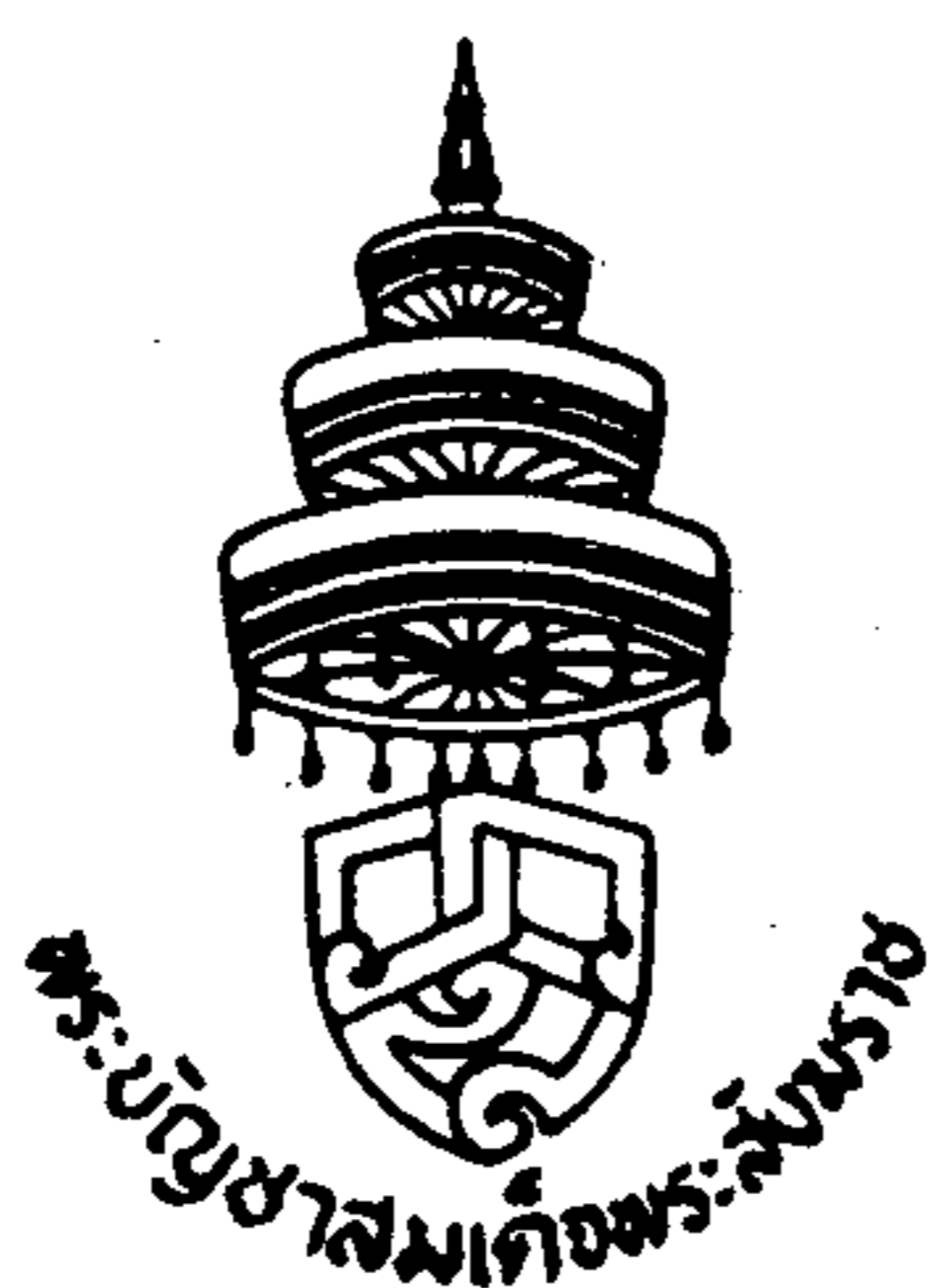
“ฉันขอขมาโมทนา ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสับสนในงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์ ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้ตนเข้าถึงธรรม

การแปลคำขาสีมาเป็นคำไทยนั้น ถึงจะรัง
ไว้ของหนัก ขอให้ชัดเจนก็ได้เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าชัดเจนแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่
นักศึกษาก็ต่อไปภายหน้า ที่เฝ้าสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แน่ชัด ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ปัจจุบัน พระราชทานแก่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
ญาณโกตมมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระ-
พุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็น
ภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

คุณอุเทน เตชะไพบูลย์
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา

กรมศึกษาธิการ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕
ซึ่งเป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ใน
พุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้าง
อนุสรณ์ยิวัตถุรวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรดกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสหทวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์สำคัญ

(๘)

ที่จะเป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็นสมควร
ประทานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกชู" อันเป็นพระบรมราช-
ฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็น
ภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการ
สมควร ประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะ-
กรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลกชู เป็นที่
ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)	ประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์
๒. พระวิสุทธาธิบดี (จิตวีโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๓. พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินตาทโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๔. พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์
(ถึงแก่อนิจกรรม)	ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส
๕. พลเรือเอก ม.จ. กภาพรรณดิศ ดิศกุล ร.น.
(สิ้นชีพิตักษัย)	รองประธานกรรมการ
๖. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	รองประธานกรรมการ
๗. คุณหญิงแสงเคื่อน ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๘. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๙. พลเรือเอกอนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.	กรรมการ
๑๐. พลเรือเอกอภัย สีสกะสิน ร.น.	กรรมการ

๑๑. นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี	กรรมการ
๑๒. ท่านผู้หญิงพั๋ อรุณรัชมณฑลเพ็ชร	กรรมการ
๑๓. คุณหญิงอรุณ กิตติยากร	กรรมการ
๑๔. พลตรีสุธน สัตตบุศย์	กรรมการ
๑๕. นายระวี ภาวิไล	กรรมการ
๑๖. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑๘. นายวิสุทธ์ บุชชกุล	กรรมการ
๑๙. นายพิพัฒน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๐. นางศรีกาญจน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๑. คุณหญิงลมัย หงษ์ยนต์ (ถึงแก่อนิจกรรม)	กรรมการ
๒๒. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์	กรรมการ
๒๓. นางจวง นิตการณประสม	กรรมการ
๒๔. นางประไพ อมาตยกุล	กรรมการ
๒๕. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๒๖. นางเครือทิพย์ ธรรมมงคล (ถึงแก่กรรม)	กรรมการ
๒๗. นางชนัดด์ ปิยะอูย	กรรมการ
๒๘. นางประภา จัยวัฒน์	กรรมการ
๒๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์	กรรมการ
๓๐. นางอุทมา ธรรมโกวิท	กรรมการ
๓๑. นางอุษา จารุกุล	กรรมการ

(๑๐)

๓๒. นายฉันทันต์ จารุกุล

กรรมการและเลขานุการ

๓๓. นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ขอจงถึงความเจริญ งามงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของ สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการในพระบัญชา เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

พระธรรมนูญ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้ทรงสถาปนากรมเทพมทธานตราจนตั้งบัดนี้ จะครบสองร้อยปีในพุทธศักราช ๒๕๒๕
ควรที่ทางฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอนุสรณ์ยิวัตถุร่วมใน
มหกรรมครั้งนี้ด้วย มุสนิธิภูมิโปลิกฯ จึงสนองพระดำริ

เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธบริษัทและเอกชนได้มีส่วนร่วมสร้างพระคัมภีร์ทางพระ
พุทธศาสนา โดยการเสนอแนะของมุสนิธิภูมิโปลิกฯ จึงทรงตั้ง

คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร

เป็นประธานกรรมการหาทุนสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิโปลิกฯ
ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงอภิบาลรักษาให้เจริญ งอกงาม ไพบูลย์
ในธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนิรันดร์นิจนิตย เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก

จ. ธีรพงศ์

(ประเสริฐ จุฬารงค์)

ประธานกรรมการมุสนิธิภูมิโปลิกฯ

ผู้รับสนองพระบัญชา

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่ง
เป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ในพุทธ-
ศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้มีอนุสรณ์ยัตถุ
รวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุไค์สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสังคหวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์
สำคัญ ที่จะป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็น

สมควรประทานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกขุ" อันเป็นพระบรมราชฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการสมควรประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกขุเป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

คณะผู้อำนวยการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุกุล	ผู้อำนวยการ
๒. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๓. นางอุษา จารุกุล	หัวหน้าฝ่ายธุรการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๘	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๓. นายทินกร ทองเศวต ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๔. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๕. นายสุรสี กาญจนพุม ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๖. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๗. นายมยุนต์ จอคพิมาย ป.ธ. ๘	
๘. พระมหาประสิทธิ์ ชินวโส ป.ธ. ๘	

๙. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง (บ.ศ. ๙)
๑๐. นางสาวศิริรัตน์ กลัดจ่าย (บ.ศ. ๘)
๑๑. นายจรัญ เลือทวง ป.ธ. ๘
๑๒. นายเขื่อน เพ็ญสวัสดิ์ ป.ธ. ๑
๑๓. นายคำสอน จิตเจริญ ป.ธ. ๑, พม.
๑๔. นายสันติ ฤทธิเดช ป.ธ. ๑ (ศศ.บ.)
๑๕. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ. ๖, พ.กศ.
๑๖. นายบุญเตือน ชาวเอี่ยม ป.ธ. ๖
๑๗. นายประกวด พุฒินิยม ป.ธ. ๖
๑๘. นายจีรวัฒน์ กวรคำ ป.ธ. ๖
๑๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)
๒๐. นายลัดดง ธนะวัตต์ ป.ธ. ๔, ศศ.บ. (ภาษาไทย)
๒๑. ร้อยตรีทวี จันทอง นักปริวรรตอักษร
๒๒. อุบาสิกาพรหม เกิดเกษม นักปริวรรตอักษร
๒๓. อุบาสิกานุญเกื้อ ไพโรจน์ นักปริวรรตอักษร
๒๔. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ นักปริวรรตอักษร
๒๕. อุบาสิกานุญสง พัยคมเรือง นักปริวรรตอักษร
๒๖. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์ นักปริวรรตอักษร
๒๗. อุบาสิกากัลยา ไยสำลี นักปริวรรตอักษร
๒๘. อุบาสิกาสกาวัฒน์ หอมขจร นักปริวรรตอักษร
๒๙. อุบาสิกาสุภาพ กาญจนवास นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. อุบลิกาแนม มหานีรานนท์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นายทองย้อย แสงสินชัย ป.ธ.๘
๓. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘ มหาบัณฑิต
๔. นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๘
๕. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์
๖. นายสุรจิต สงสกุล ป.ธ.๘ คุษฎ์บัณฑิต
๗. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๘
๘. นายวินัย ตะเภาพงษ์ ป.ธ.๘ คุษฎ์บัณฑิต
๙. นายสารี อินสอน ป.ธ.๘

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางสาวชลอ สว่างช่วง
๒. นางพิกุล บำรุงผล
๓. นางสาวพวงเงิน อุษชิน
๔. นายเกษมวงศ์ บุรณศิริ
๕. นางสาวถาวร ทองมี
๖. นางสาวปนัดดา เอี่ยมวุฒิ
๗. นางสุภา วรรณพงษ์
๘. นางสาวมยุรี พาหา

(๑๖)

๙. นางสาวพนิศา เวียงนนท์
๑๐. นางสาวสายสมร โพธิ์หอม
๑๑. นางชัชวาล์ นิกะน้อย
๑๒. นางทิพย์วดี ภูทอง
๑๓. นายประนม พลคองนอก

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก

๑.

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ
ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำมภัทรทางพระพุทธรูปศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยศวามสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

(๑๘)

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๕

First published : 1992

ISBN 974-8295-64-8

สงวนลิขสิทธิ์
ในการคัดลอก แปร และคัปปอง
ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลก ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ไททรงเทศนาโปรด
เวไนยสัตว์ให้ไต่บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสส์สา คำสอนของพระองค์ที่ทรง
แสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์
เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติ**
สังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้งสาม พระปริยัติสังฆธรรม มีความสำคัญ
มาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใจ **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ
พระปฏิเวธสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว
พระปฏิบัติสังฆธรรม และพระปฏิเวธสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติ
สังฆธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็น
พระพุทธวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ได้แก่
พระวินัยปิฎก **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระ-
ไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรง
ตามพระพุทธวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในคานพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้ง
พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า
กัณฑ์ฐานะ คู่กับ วิปัสสนาฐานะ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่ง

พระปฏิบัติสังฆกรรม การศึกษานี้ย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้ง
 มติวินิจจัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานุญาตเรียกว่า พระอรธกถาจารย์ ตามความหมาย
 ที่แท้จริงนั้น พระอรธกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคิกถาจารย์ในครั้งแรก
 มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึก
 คำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า
 อรธกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก
 เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอน
 และบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหลอันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับ
 พระคัมภีร์อรธกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจ
 เข้าใจเรื่องราวในอรธกถา กุลบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงหลก่อน ซึ่งเป็นการยาก
 ลำบากแก่กุลบุตรผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอธิบายพระพุทธรวจนะจึงไม่
 แพรหลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ
 พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทัตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้
 แปลอรธกถาภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นตอภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธร-
 ศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่อุบัติไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรธกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจ
 พระพุทธรวจนะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มูลฎีกา
 และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็น
 เงื่อนงำข้อขัดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐูปถ อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมี
 คู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธภาพ บอกความหมาย
 ของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า อัคตโชนา

คัมภีร์ เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลใหญ่ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณ์พิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมคค์หรืออภิธรรมมัตตสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา และมีคัมภีร์แกต่อมาเรียกว่าฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา แก่คัมภีร์พระวิสุทธิมคค์ และคัมภีร์ชื่ออภิธรรมมัตตวิภาวินี แก่ปกรณ์อภิธรรมมัตตสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นตติภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารูความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องถ่องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิดลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ทั้งนี้ กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททาวีเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวีเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในโบราณ ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถรานุเถระ รับการชำระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรุณกดาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาธะโดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักงันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อดำเนินทอดความรู้งานนี้ให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๔ (บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๔) นี้ คุณอุเทน เศษะไพบูลย์ ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕ เพื่อดำเนินเป็นพุทธบูชา

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศล อันบังเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ คุณอุเทน เศษะไพบูลย์ จงประสบความสุข ความเจริญ มีความเกษมสำนึยยินดียิ่งในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกขุ

เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

๔ พฤษภาคม ๒๕๓๕

คำปฎิญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ขำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิขุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อัญฎีกา คัมภีร์ อัดตโยชนา ปกรณ์พิเศษ และสัททาวีเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้อาศัยเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้า

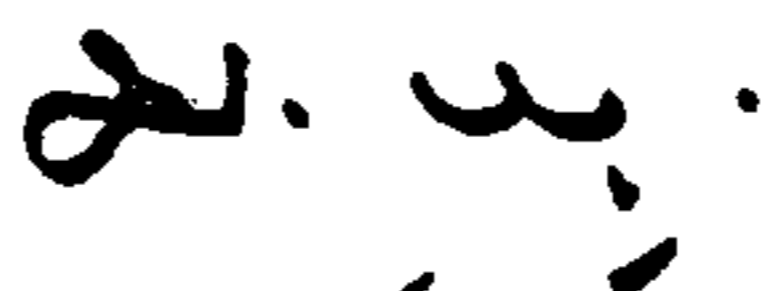
เดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ซ้ายขวา เป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์ เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่โคได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์โคในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฐีกา ภาค ๘ ฉบับพากย์คู่ ภาษาบาลี-ไทย ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระเพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ขออันสงฆ์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่โคตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข โคคัมภีร์พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

(นายมนตรีพันธุ์ จารุกุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิย

แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ภาษาบาลีขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ฉบับ "ภูมิพลโลกิกขุ"

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้ เป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญมาก ด้วยเป็นพระคัมภีร์ที่อธิบายความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้บรรจุพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้เป็นหลักสูตรการสอนไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง ในระดับเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยก ทั้งนี้เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นพระคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ผู้ศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงคัมภีร์เดียว ก็เชื่อว่ามีความรู้วิชาการทางพระพุทธศาสนาพอสมควร แต่การจะเข้าใจความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าวันการศึกษาพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาอย่างถูกต้องเสียแล้ว จะเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างแตกฉานไม่ได้ เพราะพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาเป็นมหาฎีกาที่ขยายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กระจ่างแจ้งอีกชั้นหนึ่ง

ความหมายของคำว่า ปรมัตถมัชฌูสา

เพื่อให้รู้จักพระคัมภีร์นี้ชัดเจนขึ้น จะขอทำความเข้าใจเรื่องความหมายของชื่อพระคัมภีร์ก่อน

คำว่า **ปรมัตถมัชฌูสา** เป็นชื่อเฉพาะของพระคัมภีร์มหาภูฏานี้ แยกได้เป็น ๒ คำ คือ ปรมัตถ+มัชฌูสา มัชฌูสา แปลว่า ทับ หรือ ลุง หมายถึงวัสดูปกรณ์ที่เก็บรักษาสิ่งของ เมื่อรวมเข้ากับคำว่า ปรมัตถ เป็น ปรมัตถมัชฌูสา ก็แปลว่า พระคัมภีร์เพียงดั่งทับเป็นที่เก็บรักษาพระปรมัตถไว้

คำว่า **ปรมัตถ** คำหน้านั้นมาจากคำภาษาบาลีว่า ปรม+อตุถ ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง ยอดเยี่ยม บรม อตุถ แปลว่า เนื้อความ ประโยชน์ สภาวะรวมเป็น ปรมตุถ ใช้เป็นภาษาไทยว่า ปรมัตถ ปรมัตถ์ ปรมัตถ แปลว่า เนื้อความอย่างยอดเยี่ยม ประโยชน์อย่างยิ่ง หรือสภาวะอย่างยอดเยี่ยม คำนี้เป็นชื่อของ บารมีก็มี เป็นชื่อของประโยชน์ก็มี เป็นชื่อของสัจจะก็มี เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกก็มี

คำว่า "**ปรมัตถ**" ที่เป็นชื่อของบารมีนั้น มีอธิบายว่า บารมี คือความดีอย่างยิ่งยวด ที่เป็นเครื่องบ่มโพธิญาณให้แก่กล้าจนถึงสำเร็จ มีอยู่ ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา บารมีทั้ง ๑๐ นี้ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต้น เรียกว่า บารมี มี ๑๐ ชั้นกลาง เรียกว่า อุบารมี มี ๑๐ ชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถบารมี มี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๓๐ ถ้วน หรือเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ ในจริยาปิฎกได้แสดงบารมีไว้ในตอนสรุป ได้แสดงไว้ว่า ทานที่

พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญเมื่อกครั้งเป็นพระเจ้าสิริราช จักอยู่ในชั้นทานบารมี เมื่อเป็นพระเวสสันดร เป็นเวลามพราหมณ์ และเป็นอกิตติคาบส จักเป็นทานชั้นอุปบารมี เมื่อเป็นพญาไก่ เป็นพญาช้างชื่อสีลวานาค และเป็นพญากระท่าย จักเป็นชั้นปรมัตถบารมี และในบารมีอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ก็มีปรมัตถบารมีด้วยทุกข้อ

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของประโยชน์นั้น มีอธิบายว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยประโยชน์ ๓ ประการ คำว่า "ประโยชน์" ตรงกับภาษาบาลีว่า อุตถ แปลว่า ความต้องการก็ได้ แปลว่า ความมุ่งหมายก็ได้ ส่วนคำว่า "ประโยชน์" ซึ่งเป็นคำแปลของ "อุตถ" นั้น แปลว่า การประกอบ คือ การกระทำให้สำเร็จตามที่ต้องการหรือมุ่งหมายนั้น ประโยชน์หรือความต้องการของมนุษย์นั้นมีอยู่ ๓ ระดับ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ในชาตินี้ ได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไฉत्री ทรัพย์จะพึงได้ด้วยการประกอบธรรม ๔ คือ อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยัน อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา กัลยาณมิตตาคบเพื่อนดีเป็นมิตร สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอสมควร ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในเบื้องหน้า หรือชาติหน้าที่มนุษย์ต้องประสงค์ คือ สุคติ-โลกสวรรค์ คือการเป็นมนุษย์ที่ดี การเป็นเทพในสวรรค์ การจะได้ประโยชน์เบื้องหน้าที่ต้องการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บำเพ็ญ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ส่วนประโยชน์ยอดเยี่ยมนี้ เรียกว่า ปรมัตถ แปลว่า ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ พระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เพราะพระนิพพานเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง การจะถึงพระนิพพานอันเป็นปรมัตถประโยชน์นี้ได้ ก็ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นทาง

แห่งความบริสุทธิ์

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของสังขะนั้น อธิบายว่า สังขะ คือความจริง นั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ จริงโดยสมมุติ เรียกว่า สมมุติสังขะ ๑ จริงโดยปรมัตถ์ เรียกว่า ปรมัตถสังขะ ๑ จริงโดยสมมุตินั้น ได้แก่ความจริงที่โลกหมายรู้ร่วมกัน เช่น นาย ก. นาง ข. ช้าง ม้า วัว ควาย คน สัตว์ สมมุติให้ร้องเรียกกันได้ เรียกว่า สมมุติโวหาร ส่วนปรมัตถสังขะกล่าวถึงธรรมชาติที่มีจริงไม่มีการผันแปร เปลี่ยนแปลง ทรงสภาพของตนไว้ ซึ่งได้แก่จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะฉะนั้น ชื่อของปรมัตถสังขะจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า สภาวสังขะ จริงโดยสภาวะ ว่าโดยองค์ พระสูตร พระวินัย และบุคคลบัญญัติเป็นสมมุติสังขะ พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์ เว้น บุคคลบัญญัติเป็นปรมัตถสังขะ ปรมัตถสังขะนี้แบ่งได้เป็น ๒ คือ สภาวสังขะธรรม ที่เป็นจริงตามสภาวะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ๑ อริยสังขะ ได้แก่ ความจริงอย่างประเสริฐ หรือความจริงของพระอริยะ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ๑ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ สำหรับเวไนยสัตว์ที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาในอดีตพุทธเจ้าองค์ที่ล่วงแล้ว พระองค์จะทรงยก สมมุติสังขะแสดงเป็นพื้นฐานก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพระธรรมเทศนา แล้วจึง ทรงแสดงพระปรมัตถธรรมเทศนาในภายหลัง สำหรับเวไนยสัตว์ผู้ได้เคยศึกษา เล่าเรียนพระอภิธรรมมาในสมัยอดีตพุทธเจ้า เป็นผู้มีอุปนิสัยสติปัญญาสามารถรับ พระธรรมเทศนาได้ จึงจะทรงแสดงพระปรมัตถเทศนาโดยตรง

คำว่า "ปรมัตถ" เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกนั้น ก็โดยอาศัยคำของ พระอนรุทธาจารย์ กล่าวไว้ในพระอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ว่า เนื้อความพระอภิธรรม

(๓๐)

ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้นทั้งหมด ว่าโดยปรมัตถ์มี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิตปรมัตถ์ ๑ เจตสิกปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ ใช้อักษรย่อว่า จิ. เจ. ร. นิ. ว่าเป็นหัวใจพระอภิธรรม คำว่า ปรมัตถ์ นี้ พระสมุฏักลาจารย์อธิบายไว้ในพระคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีว่า ความหมายยอดเยี่ยมสูงสุด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น ยกเสียซึ่งสมมุติ เป็นความหมายที่แท้จริง กล่าวคือ จิต ได้แก่ วิญญาณขันธ์ เจตสิก ได้แก่ ขันธ์ ๓ คือ เวทนา สัญญา สังขาร รูป ได้แก่ รูปขันธ์ และนิพพาน ได้แก่ ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ปรม ที่แปลว่า ยอดเยี่ยม นั้น หมายถึง พระสัพพัญญุตญาณ อรรถ แปลว่า สภาวะ วิสัย อารมณ์ หรือโคจร รวมเป็นปรมัตถ์ แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์ของพระสัพพัญญุตญาณอันยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้านั่นเอง

ตามความหมายของคำว่า "ปรมัตถ" ตามที่กล่าวมานี้ เมื่อมาเป็นชื่อของพระคัมภีร์มหาฎีกานี้ จึงมีความหมายว่า พระคัมภีร์เพียงดั่งที่เก็บรักษาไว้ซึ่งประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน หรือเป็นที่เก็บรักษาไว้ซึ่งพระปรมัตถธรรม อันเป็นความหมายถึงเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และเป็นปรมัตถส์จะด้วย อนึ่ง พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้ ใ้รับยกย่องว่าเป็นมหาฎีกาคือเป็นคำอธิบายความของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นฎีกาที่ยิ่งใหญ่ควรแก่การเคารพนับถือบูชาอย่างยิ่ง เพราะให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาทุกแห่งทุกมุม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาวิสุทธิมรรคมหาฎีกา จึงมีความหมายถึงว่าเป็นพระคัมภีร์ที่ให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาระดับสูง ซึ่งผู้อ่านพระคัมภีร์นี้จะต้องมีพื้นฐานความรู้ทางพระอภิธรรมและทางภาษามคธพอสมควรจึงจะทำความเข้าใจพระคัมภีร์นี้ได้

ท่านผู้รจนาศรคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา

ท่านผู้รจนาศรคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา คือ ท่าน
 อาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธตติยวิหาร อาณาจักรทมิฬ ผังตะวันออก
 ฉียงใต้ของอินเดีย ใกล้เกาะลังกา ท่านได้รับอาราธนาจากพระทาสุนาคเถระ
 สำนักสิทธคามปริเวณวิหาร ให้รจนาศรคัมภีร์นี้ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระนี้
 มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๘๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้ศึกษาอยู่
 ในสำนักมหาวิหาร เมืองอนูราธปุระ ในลังกาทวีป เข้าใจว่าได้ร่วมงานรจนาศรคัมภีร์
 อรรถกถากับพระพุทธโฆษาจารย์ด้วย ท่านได้รจนาศรคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก
 และมหาฎีกานี้ จึงได้รับยกย่องว่าเป็นทั้ง "พระอรรถกถาจารย์" และเป็นทั้ง
 "พระฎีกาจารย์"

ผลงานอรรถกถาที่ท่านรจนานั้น คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อปรมัตถทีปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถทีปนี
๔. อรรถกถาจริยาปิฎก ชื่อปรมัตถทีปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถทีปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี

ผลงานฎีกาที่รจนา คือ

๑. วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ชื่อปรมัตถมัญชสา
๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา อธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๓. ฎีกาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถทีปนี

นอกจากนี้ฎีกาอีก ๓ คัมภีร์ คือ ฎีกาอรรถกถาพระสูตรทั้ง ๔ มีที่หมึกกายเป็นต้น ชื่อว่า ลี้นัตถปกาสินี ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อ ลี้นัตถปกาสินี และอนุฎีกาแห่งอรรถกถา-
อภิธรรม ชื่อว่า ลี้นัตถวัดฒนา คัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวว่าเป็นผลงาน
ของท่านด้วย แต่ที่จริงฎีกาที่กล่าวนี้เป็นผลงานของท่านอาจารย์ธรรมपालเถระอีกองค์
หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านอานันทาจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ ปี
แต่ชื่อพ้องกัน

อย่างไรก็ตาม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาที่ท่าน
รจนาไว้นี้ ได้เป็นวรรณกรรมสำคัญชิ้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่เป็นมรดกตกทอดมาถึง
เราทุกวันนี้ และนับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของโลก

งานสร้างพระคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ของท่านอาจารย์พระธรรมपाल-
เถระนี้ แสดงให้เห็นถึงการวางแผนงานอันสำคัญยิ่งในวงการศึกษาของคณะสงฆ์
เกี่ยวกับการแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จากภาษาสิงหพมาเป็นภาษามคธ อัน
เป็นต้นตอภาษาเพื่อให้ความรู้คัมภีร์ปริยัติธรรมเผยแพร่ไปทั่วโลก ไม่ใช่อยู่แต่เกาะลังกา
เท่านั้น และนอกจากนี้แสดงให้เห็นว่า การทำงานชิ้นสำคัญส่วนนี้ได้มีสงฆ์คณะหนึ่ง
ร่วมงานกันโดยได้ทำกันเป็นระบบต่อเนื่อง เป็นการวางแผนสืบทอดงานพระพุทธ-

ศาสนาทางด้านวิชาการไว้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ประเทศไทยก็พลอยได้มรดกชิ้นนี้ไว้เป็นสมบัติเป็นเวลาช้านานแล้ว แม้ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระจะพำนักอยู่ ณ พุทธิตถวิหารอาณาจักรทมิฬแห่งอินเดีย ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

เนื้อหาของพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา

โดยที่พระคัมภีร์นี้เป็นฎีกาอันยิ่งใหญ่ที่ได้รับความนิยมมาก เรียกว่า มหาฎีกา ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระได้รจนาอธิบายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยอาศัยกถามรรคอันมีมาแต่ก่อน รจนามิให้ขัดแย้งกับมติของสำนักมหาวิหาร ท่านนำเอามาแต่ละบทแต่ละคำ ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายให้คำวินิจฉัย คำถาม คำตอบ ในเชิงอธิบายทุกแง่ทุกมุม มีคำวินิจฉัยทางนิรุกติศาสตร์ขยายความในลัทธิทั้งในมหายานและพราหมณ์ลัทธิไตรเพทเวททางคศาสตร์ ที่เรียกว่า ปรัชญาอินเดียในปัจจุบันนี้ รวมทั้งโลกโวหารอย่างพร้อมมูล ฉะนั้น พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้จึงอุดมไปด้วยความรู้ในระดับสูง ทำให้เกิดความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างละเอียดรวมทั้งเข้าใจพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีด้วย เพราะท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระได้บรรจุความรู้ทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์

ในเนื้อหานี้ เริ่มต้นด้วยคำปรารภ อธิบายกล่าวด้วยคำนิทานเป็นต้นของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ต่อจากนั้นอธิบายความเป็นนิเทศ ๆ ไป คือ

๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑ ชื่อสี่ลนิตเทศ
๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒ ชื่อธุดงค์นิตเทศ

๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๓ ชื่อกัมมัฏฐานกถณิทเทศ
๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๔ ชื่อปฐวิกสิณิทเทศ
๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๕ ชื่อว่าเสสกสิณิทเทศ
๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๖ ชื่ออสุกัมมัฏฐานิทเทศ
๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๗ ชื่อจอนุสสคินิทเทศ
๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสสคิกัมมัฏฐานิทเทศ
๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๙ ชื่อพรหมวิหาริทเทศ
๑๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๐ ชื่ออารูปนิทเทศ
๑๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อสมาธิิทเทศ
๑๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๒ ชื่ออิทธิวิธนิทเทศ
๑๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญานิทเทศ
๑๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อขันธนิทเทศ
๑๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๕ ชื่ออายตนะคตุนิทเทศ
๑๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๖ ชื่ออินทริยสังजनิทเทศ
๑๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อปัญญาภูมินิทเทศ
๑๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อทิวฐวิสุทธินิทเทศ
๑๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อกัฆขาวิตรณวิสุทธินิทเทศ
๒๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ-
นิทเทศ
๒๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ

๒๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ

๒๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวานานิสังสนิตเทศ

และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค พร้อมทั้งอวสานกถาของท่านอาจารย์เอง

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา ฉบับอักษรไทย

โดยที่ พระคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค สมเด็จพระวันรัต (เชมจารีมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์ขึ้นโดยพระอุปถัมภ์ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงบริจาคทรัพย์พิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้ว การตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ก็ได้อาศัยตรวจสอบ กับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้ด้วย สมเด็จพระวันรัต (เชมจารีมหาเถระ) นั้น เป็น ผู้ทรงความรู้ด้านพระปริยัติธรรมด้านภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง มีความแตกฉานในพระ- ไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา พร้อมทั้งสหทาวีเสสอย่างกว้างขวาง ได้เคยเป็นผู้ จัดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๑๘ และ พ.ศ. ๒๔๑๙ ผู้มือการตรวจสอบชำระพระคัมภีร์ของพระมหาเถระนี้ ปรากฏว่าได้รับความนิยมใน ความพิถีพิถันละเอียดลออมาก มีวรรณน้อย วรรคใหญ่ ในศัพท์เดียวที่เป็นสมาส ย่อคำ หลาย ๆ คำเป็นศัพท์เดียวกัน แต่ละคำจะเว้นห่างกันเล็กน้อยทุกคำไป ปาฐะใดอ้าง ที่มาในพระไตรปิฎก หรือที่อื่น ๆ ก็จะทำให้มาบอกชื่อคัมภีร์ บอกหน้าให้ไปค้นได้ด้วย รู้สึกว่าวิธีการชำระแบบนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เชมจารีมหาเถระ) เป็น ผู้เริ่มก่อนผู้อื่นทั้งหมด และได้เป็นแบบแผนของการชำระพระคัมภีร์ในสมัยต่อมา เพราะฉะนั้น การพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ได้อำนวยประโยชน์ในวงการ

(๓๖)

ศึกษาอย่างมาก เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธ (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์)^๑ อดีต
เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ปรารภว่าเพื่อกุศล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๐ ปี
มีความประสงค์จะบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุบะการะแก่พระพุทธศาสนา ได้ทราบว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ โปรดให้พิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็น
อักษรไทยครั้งแรกแล้ว จึงได้อุปถัมภ์ให้พิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรค-
มหาฎีกา ขึ้นมาตามทีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงแนะนำ
โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรม
ไตรโลกาจารย์ พร้อมด้วยสัทธวิहारิกทั้งหลายของท่าน มีพระราชสุธีสมัยยังเป็น
พระมหาวิจิตร อากาศโร เป็นต้น เป็นผู้ตรวจชำระทำต้นฉบับจากอักษรขอมมาเป็น
อักษรไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

พระปรมัตถมัญชุสาฉบับภูมิพิโลกิกขุ

โดยที่มูลนิธิภูมิพิโลกิกขุ ได้มีโครงการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธ-
ศาสนาเป็นแนวยืน คือจัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์เป็นหลัก แล้วทำพระคัมภีร์อธิบายรอง ๓
ลงไปให้เป็นสายเดียวกัน เพื่อเป็นบรรดาอธิบายสืบต่อกันไป ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการ
ศึกษาค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อมูลนิธิภูมิพิโลกิกขุได้จัดพิมพ์
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาบาลีขึ้นมาแล้ว ได้ทำหัวเรื่อง ทำข้อ ย่อหน้า ในพระคัมภีร์
วิสุทธิมรรคไว้แล้ว จึงได้จัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา อันเป็นมหาฎีกาของ

^๑ ผู้เขียนทราบมาจากหลวงสิทธิศิริตภาษ ว่า เจ้าพระยาอภัยราชามหายุติธรรมธ (ลพ สุทัศน์) ไม่มีทายาทสืบสกุล ได้อุปถัมภ์กุลบุตรท่านหนึ่ง เป็นบุตรบุญธรรม มีความประสงค์จะให้ใช้นามสกุล "สุทัศน์" แต่เพราะท่านผู้นั้นมิได้เป็น เชื้อพระวงศ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานนามสกุลว่า "ลพานุกรม" ตามนามเดิมของท่านเจ้าพระยานี้

วิสุทธิมรรค จัดทำหัวเรื่อง ตั้งชื่อ ย่อหน้าให้ตรงกันกับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อสะดวกต่อการค้นคว้าของนักศึกษา และได้จัดหาที่มาให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งหวังใจว่าเป็นการเพิ่มพูนความสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น จัดเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำปรารภพระคัมภีร์ อธิบายคำนิทานพจน์เป็นต้น และอธิบายความในปริเฉทที่ ๑ คือศีลนิตเทส ไปจนถึงอธิบายปริเฉทที่ ๑ ชื่อฉอนุสสนิตเทส

ภาค ๒ เริ่มแต่อธิบายความปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทส ไปจนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญานนิตเทส

ภาค ๓ เริ่มแต่อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อชั้นนิตเทส จนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อบัญญัติภาวนานิสังสนิตเทส และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และอวสานกถาของท่านอาจารย์พระธรรมปาละเป็นที่สุด

การจัดพิมพ์เป็นพакย์คู่ฉบับภูมิพโลกิขุ

เนื่องจากพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ที่ท่านอาจารย์ธรรมปาละเถระ สำนักพรตติตถวิหาร ได้รจนาไว้นี้ เป็นคัมภีร์ที่อ่านวยประโยชน์ในค่านความรู้อย่างมากมายแก่กุลบุตร ที่จะทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งเป็นผลงานรจนาของท่านพระพุทโธษาจารย์ที่แพร่หลายมีชื่อเสียง ว่าเป็นวรรณกรรมชั้นยอดของพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นภาษาบาลีอยู่ นายมณีพันธ์ จารุกุล ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ กรรมการผู้จัดการมูลนิธิ-

ภูมิพลโลกิขุ มีความประสงค์จะให้มีการแปลเป็นภาษาไทย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษา พระพุทธศาสนา และท่านผู้สนใจจะได้อ่านทำความเข้าใจในพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกานี้ และรวมไปถึงทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อให้เกิด การปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องด้วย และมูลนิธิมีความประสงค์จะ ทำเป็นไทวพากย์หรือพากย์คู่ คือภาษาบาลีข้างหนึ่ง ภาษาไทยข้างหนึ่ง ในหน้า เกี่ยวกันตลอดทั้งคัมภีร์ โดยที่พระคัมภีร์นี้ เป็นพระคัมภีร์ที่มีความยาวมาก สำหรับฉบับ ภูมิพลโลกิขุได้แบ่งพากย์ภาษาบาลีเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือภาค ๑ มี ๔๕๘ หน้า ภาค ๒ มี ๓๗๕ หน้า ภาค ๓ มี ๗๕๒ หน้า รวมด้วยกันเป็นหน้ากระดาษพิมพ์ได้ ๑,๕๗๕ หน้า เพื่อให้การแบ่งรูปเล่มในพากย์คู่บาลีและไทยมีความพอเหมาะแก่เล่ม และเรื่อง จึงได้แบ่งภาษาบาลีเดิม ๓ ภาค เป็นตอนได้ ๘ ตอน ดังนี้

ภาค ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่กัณณการัมภกถา กล่าวเริ่มต้นพระคัมภีร์อธิบาย สีสณิทเทศ ปริเฉทที่ ๑ อธิบายธตังคณิทเทศ ปริเฉทที่ ๒ และอธิบายกัมมัฏฐานคณ- นิทเทศ ปริเฉทที่ ๓.

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายปฐวิกาสีสณิทเทศ ปริเฉทที่ ๔ อธิบาย เสสกาสีสณิทเทศ ปริเฉทที่ ๕ อธิบายอสุภกัมมัฏฐานนิตเทศ ปริเฉทที่ ๖ อธิบาย ฉอนุสสคณิทเทศ ปริเฉทที่ ๗

ภาค ๒ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายอนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทศ ปริเฉทที่ ๘ และ

อธิบายพรหมวิหารนิตเทศ ปริเฉทที่ ๔

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอรุปนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๐ อธิบายสมาธิ-
นิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๑ อธิบายอิทธิวนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๒ และอธิบายอภิธยานิตเทศ
ปริเฉทที่ ๑๓

ภาค ๓ แบ่งเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายขันธนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๔ และอธิบาย
อายตนะคตินิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๕

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอินทริยสังจนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๖ และอธิบาย
ปัญญากุมนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๗

ตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่อธิบายปัญญากุมนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๗ ตอนพรรณนา-
กถาโดยพิสดารแห่งบทว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ อธิบายทิวฐวิสุทธิ-
นิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๘ อธิบายกัชาวิตรณวิสุทธินิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๙

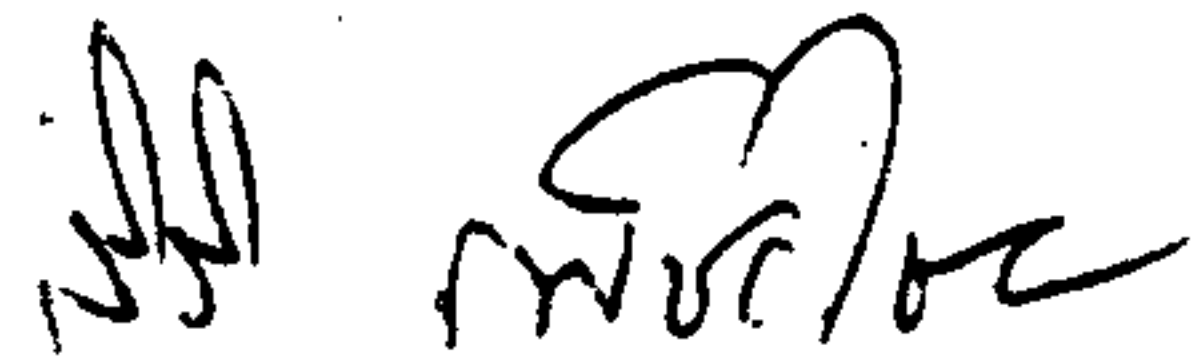
ตอนที่ ๔ เริ่มตั้งแต่อธิบายมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ปริเฉท
ที่ ๒๐ อธิบายปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ปริเฉทที่ ๒๑ อธิบายญาณทัสสนวิสุทธิ-
นิตเทศ ปริเฉทที่ ๒๒ อธิบายปัญญาภาวนานิสังสนิตเทศ ปริเฉทที่ ๒๓ อธิบายนิคมคถา
ของวิสุทธิมรรค และลงท้ายด้วยนิคมคถา ของท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ เป็น
จบพระคัมภีร์

ในการแปลพระบรมถมัญชสาวิสุทธิมรรคมหาฎีกาสู่ภาษาไทยนั้น สำหรับ
ภาค ๓ ทั้ง ๔ ตอนนี้ ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย ได้แปลไว้

(๔๐)

สำหรับการพิมพ์พระปรมาภิไธยชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๘ (บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๔) นี้ **คุณอุเทน เตชะไพบูลย์** ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ทางมูลนิธิภูมิพลโลกิขุขออนุโมทนาคุณศลไว้ ณ โอกาสนี้

ขออำนาจแห่งการสร้างพระคัมภีร์ปรมาภิไธยชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกานี้ จงเป็นปัจจัยให้ประชานิกทั้งหลายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก จงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุติรส ขอพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลกสืบกาลนาน และขอให้ประชานิก จงมีความเคารพในพระสัทธรรมเป็นนิตย์ เทอญ.

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์

ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

นายมนต์พันธุ์ จารุตุล

อุปนายกสมาคมศูนย์กันคว่าทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

นางอุษา จารุตุล

นายกสมาคมศูนย์กันคว่าทางพระพุทธศาสนา
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายธุรการ

นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการสมาคมศูนย์กันคว่าทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

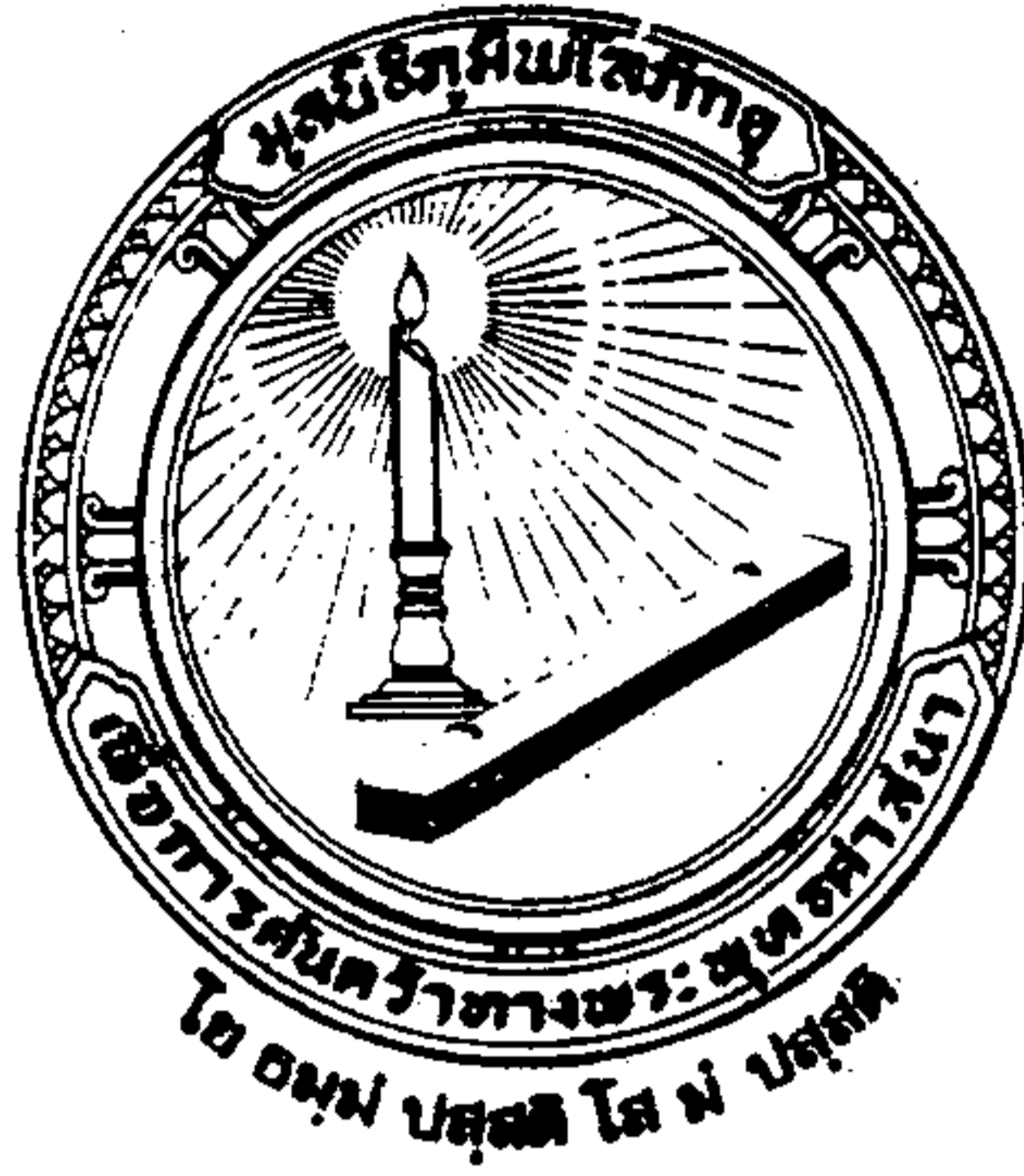
คณะนักวิชาการผู้จัดทำ

พระคัมภีร์ปรมัตถบัญญัติสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (บาลี-ไทย)

ฉบับภูมิพโลกุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระ
๒. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๔. พระมหาเมธี สุเมโธ ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๕. นายทองแดง กันเมล์ ป.ธ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๖. อุบาสีกาสมศรี จารุเพ็ง บศ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๗. นายปลั่ง บุญศิริ ป.ธ.๙	กรรมการและเลขานุการ
๘. นายสุบิน พุทธิแก้ว ป.ธ.๖	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๙. นายคำภา นันทวงศ์ ป.ธ.๓	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๐. นายจำลอง จันทรพัฒน์ ป.ธ.๔, ศน.บ.	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๑. นายพวง หนองภักดี ป.ธ.๔	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๒. นายสมชาย ภาমনตรี ศศ.บ.(รัฐศาสตร์)	อ่านทานภาษาบาลีตามต้นฉบับ
๑๓. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๔. นายสมศรี แก้วกิตติ ป.ธ.๓	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๕. นายวันชัย มาลัย ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๖. นายจีรวัฒน์ กวรคำ ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ

๑๗. นางสาวศิริรัตน์ กลัดจ่าย บศ.๘ อ่านทานตามต้นฉบับ
และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ
๑๘. นางชลอ วรรณจันทร์ ตรวจสอบความเรียบร้อยของต้นแบบ
และดำเนินการจัดพิมพ์
๑๙. นายกำภา นันทวงศ์ จัดทำรูปเล่ม
-

พระคัมภีร์
ปรมัตถมัญยสุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
บาลี-ไทย ภาค ๘
(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๔)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAṬĪKĀ

Pāli - Thai Part VIII

(Pāli Part III Fourth Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๓๔

สารบัญ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

บาลี-ไทย ภาค ๔
(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๔)

เรื่อง	หน้า
๒๐. พรรณนามักคัมภีร์มัญชุสสนวิสุทธินเทศ	๑
พรรณนากถาว่าด้วยสัมมสนญาณ	๑
พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณาตามโดยอาการ ๔๐	๓๓
พรรณนากถาว่าด้วยเหตุทำอินทรีย์ให้กล้า ๔ ประการ	๕๕
พรรณนากถาว่าด้วยอาการคุณความเกิดของรูป	๖๒
พรรณนากถาว่าด้วยอาการคุณความเกิดของอรุพ	๘๓
พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณารูพโดยอาการ ๗	๘๖
พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณารูพโดยอาการ ๗	๑๒๐
พรรณนากถาว่าด้วยอุทัยพพญาณ	๑๔๑
พรรณนากถาว่าด้วยวิปัสสนูปกิเลส	๑๗๘
พรรณนากถาว่าด้วยการกำหนดว่าเป็นทางและมีใช้ทาง	๒๐๔
๒๑. พรรณนาปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินเทศ	๒๑๐
พรรณนากถาว่าด้วยอุทัยพพญาณที่พ้นจากอุปกิเลส	๒๑๐

พรรณนากถาว่าด้วยกังคานุปัสสนาญาณ	๒๒๗
พรรณนากถาว่าด้วยภยตูปุฏฐานญาณ	๒๕๔
พรรณนากถาว่าด้วยอาทั้นวานุปัสสนาญาณ	๒๖๑
พรรณนากถาว่าด้วยนิพพิทานุปัสสนาญาณ	๒๗๙
พรรณนากถาว่าด้วยมมุจितุกัมยตาญาณ	๒๘๒
พรรณนากถาว่าด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	๒๘๓
พรรณนากถาว่าด้วยสังขารุเบกชาญาณ	๒๘๓
พรรณนากถาว่าด้วยอนุโลมญาณ	๓๘๙
พรรณนากถาว่าด้วยวุฏฐานคามินีวีปัสสนา	๓๙๗
๒๒. พรรณนาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ	๔๐๓
พรรณนากถาว่าด้วยปฐมมรรคญาณ	๔๐๓
พรรณนากถาว่าด้วยโสคาบันนุคคล	๔๑๖
พรรณนากถาว่าด้วยทุติยมรรคญาณ	๔๑๙
พรรณนากถาว่าด้วยตติยมรรคญาณ	๔๒๓
พรรณนากถาว่าด้วยจตุตถมรรคญาณ	๔๒๕
พรรณนากถาว่าด้วยอรหันตบุคคล	๔๒๖
พรรณนากถาว่าด้วยโพธิปักขิยธรรม	๔๒๘
พรรณนากถาว่าด้วยวุฏฐานะและพลสมาโยค	๔๔๖
พรรณนากถาว่าด้วยการละปหัตถ์พพธรรม	๔๕๑
พรรณนากถาว่าด้วยกิจมีปริญากิจ เป็นต้น	๔๘๓
พรรณนากถาว่าด้วยประ เภทแห่งปริญา เป็นต้น	๕๐๐

๒๓. พรรณนาปัญหาภาวนานิสังสเนศ	๕๑๙
พรรณนาคำประกาศอนิสงส์	๕๑๙
พรรณนากถาว่าด้วยการกำจัดกิเลสต่าง ๆ ได้	๕๒๐
พรรณนากถาว่าด้วยผลสมาบัติ	๕๒๑
พรรณนากถาว่าด้วยนิโรธสมาบัติ	๕๔๘
พรรณนากถาว่าด้วยความสำเร็จความเป็นอริยมุคค	
มีความเป็นอาหุในยมุคคเป็นต้น	๕๘๓
พรรณนากถาท้ายพระคัมภีร์	๕๙๖
คาถาท้ายพระคัมภีร์	๕๙๘

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงค.	วินยปิฎก	มหาวิภงค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกชนธวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม. มุ.	มชฌิมนิกาย	มุลปณณาสก
ม. ม.	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสก
ม. อุ.	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก
ส. ส.	สยุตตนิกาย	สคาถวคค
ส. นิ.	สยุตตนิกาย	นิทานวคค
ส. ขนธ.	สยุตตนิกาย	ขนธวารวคค
ส. สพา.	สยุตตนิกาย	สพายตนวคค
ส. มหา.	สยุตตนิกาย	มหาวารวคค
อง. เอกก.	องคตตตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคตตตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม
อง. ติก.	องค์ตตตริกกาย ติกนิပါတ
อง. จตตก.	องค์ตตตริกกาย จตตกนิပါတ
อง. ปญจก.	องค์ตตตริกกาย ปญจกนิပါတ
อง. จก.	องค์ตตตริกกาย จกนิပါတ
อง. สตตก.	องค์ตตตริกกาย สตตกนิပါတ
อง. อฏจก.	องค์ตตตริกกาย อฏจกนิပါတ
อง. นวก.	องค์ตตตริกกาย นวกนิပါတ
อง. ทสก.	องค์ตตตริกกาย ทสกนิပါတ
อง. เอกาทสก.	องค์ตตตริกกาย เอกาทสกนิပါတ
ขุ. ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
ขุ. ฐ.	ขุททกนิกาย ฐมมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุททกนิกาย อิติวุตตก
ขุ. ส.	ขุททกนิกาย สุตตนิပါတ
ขุ. วิ.	ขุททกนิกาย วิมานวตถุ
ขุ. เปต.	ขุททกนิกาย เปตวตถุ
ขุ. เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุททกนิกาย ชาตก
ขุ. มหา.	ขุททกนิกาย มหานิทเทศ
ขุ. จุฬ.	ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ
ขุ. ป.	ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามคค

คำย่อ	คำเต็ม	
ขุ. อ.	ขุทฺตทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺตทกนิกาย	พุทฺธวีส
ขุ. จรียา.	ขุทฺตทกนิกาย	จรียาปิฎก
อภิ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภงฺค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตฺกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคฺลปณฺณตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิมหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปิฎก ฉบับสยามรัฐ
เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
ส.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสิงหน)
ม.	มรรหมไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
จ.	จฎฐสงคิตีไปตถก	(ฉบับสังคายนาคครั้งที่ ๖)
รา.	รามณณไปตถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อ.	อิงคสิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตถจิไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
as used in this pāli text
of
THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a ᳵā ᳶi ᳷ī , u ᳸ū ᳹e ᳺo

CONSONANTS - 33

ก	ka	ข	kha	ฅ	ga	ฆ	gha	ง	ᳶa
จ	ca	ฉ	cha	ช	ja	ฉ	jha	ณ	ᳶa
ฎ	ᳵa	ฉ	ᳵha	ด	ᳶa	ฉ	ᳶha	ณ	ᳶa
ต	ta	ถ	tha	ด	da	ถ	dha	น	na
ป	pa	ผ	pha	บ	ba	ภ	bha	ม	ma
ย	ya	ร	ra	ล	la	ว	va		
ส	sa	ห	ha	ฬ	ᳶa	ม	ᳶ		

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก	ka	ก	kā	กิ	ki	กิ	kī
ก	ku	ก	kū	เก	ke	โก	ko

พระคัมภีร์

ปรมัตถมัญยสุสา วิสุทธิมรรคมนาฎีกา

บาลี-ไทย ภาค ๘

(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๔)

พระปรมาภิไธยชูลา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา

ภาค ๘

๒๐. มกุฎคามกุกถาณทสฺสน-
วิสุทธีนิตฺเตสวณฺณนา

สมมุสนณาณกถาวณฺณนา

๖๙๒. เอวํ มกุฎกจ อมกุฎกจ ญตฺวา
จิตฺ ญาณติ อัย อุกฺกิลเสวินิมุตฺตา
วธิปฏิปนฺนา วิปัสสนาปณฺญา อริยมกุฎสฺส
บุพฺผากมกุโค, อัย โสภาสาทีเกโท
ทสฺวิโร อุกฺกิลเส น มกุโคติ เอวํ
มกุฎกจ อมกุฎกจ ยาทาวโต ววฏฺฐเปตฺวา
จิตฺ ญาณํ.

อติตาทิวเสน อเนกเกททินฺเน ฐมฺเม
กลาปโต สงฺขิปิตฺวา สมมุสนํ กลาปสมมุสนํ,

๒๐. พรรณนามักคามักกญาณ
ทัสสนวิสุทธีนิตฺเตส

พรรณนากถาวักวยสมมุสนญาณ

๖๙๒. คํวํ ญาณันฺนุธรรมทีเปิน
ทาง และธรรมทีมิใช่ทาง อยางนี้ตั้งอย
ความวํ ญาณันกำหนดธรรมทีเปินทาง
และธรรมทีมิใช่ทาง ตามความเป็นจริง
อยางนี้วํ วิปัสสนาปณฺญาทีคํเนินไปตามวธิ
พันจากอุกฺกิลเสนี้ เปินทางส่วนเบื่องตันแห่ง
อริยมรรค, อุกฺกิลเส ๑๐ ประการ มี
ประเภทเปินโอกาสเปินตันนี้ มิใช่ทาง
ตั้งนี้แลว ตั้งอย.

การพิจารณาสังเขปธรรมทั้งหลายอัน
ต่างโดยประเภทมิใช่น้อย เกี่ยวกับเป็นอดีต

คุณรัศมีเพ็ญ ณ ป้อมเพชร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อัย กิร ชมพูที่ปวาสินี อภิลาโป. "ยงฺกิลฺลิจิ
รูปนุ"^๑ติอาทีนา นเยน (๒) ธมฺมานัน
วิปัสสนา นยวิปัสสนา, อัย กิร ตามุพปณฺธิ^๓-
ที่ปวาสินี อภิลาโป. เตเนวาท
"กลาปสมฺมสนสงฺขาทาย นยวิปัสสนายา"ติ.

เป็นต้น เข้าเป็นกลาป (คือเป็นกลุ่มกัน)
ชื่อว่า กลาปสมฺมสนะ นัยว่า โวหารนี้เป็น
คำเรียกของชาวชมพูทวีป. (ก) การเจริญ
วิปัสสนาพิจารณาธรรมทั้งหลาย โดยนัย
มีอาทิว่า "รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง" ดังนี้
ชื่อว่า นยวิปัสสนา, นัยว่า โวหารนี้เป็น
คำเรียกของชาวคัมภีร์ทวีป. ด้วยเหตุ
นั้นแหละ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ใน
นยวิปัสสนาที่เรียกว่ากลาปสมฺมสนะ".

ตาว-สทฺโท กมฺภูโจ, เตน สมฺมสนป-
ปการานัน พุทฺเฑทฺตี ทีเปติ. พุทฺภาวโต
หิ เตสํ ปจฺมํ นยวิปัสสนาย โยการมฺภ
อนุสาสติ "นยวิปัสสนาย ตาว โยโค
กรณียโย"^๔ติ. กสฺมาติ โจททวจัน.

ตาว-คัพฺท มีความหมายว่าลำดับ ด้วย
ตาวคัพฺทนั้น ท่านอาจารย์ย่อมแสดงความที่
ประการแห่งสมฺมสนะ (คือการพิจารณา)
มีประเภทมากมาย. ก็เพราะความที่
ประการแห่งสมฺมสนะเหล่านั้นมีมาก ท่าน
อาจารย์จึงพร่ำสอนการเริ่มโยคะ ในนย-

^๑ ม. ม. ๑๒/๔๓๓, ม. ม. ๑๓/๑๓๔,
ม. อ. ๑๔/๑๐๒, อัง. จตุกก. ๒๑/๒๓๒.

^๒ ฉ. ที.

^๓ ฉ. ตมฺพปณฺธิ...

^๔ ก. โจททวจัน.

ตสฺสายํ อธิปฺปาโย : ยถิ มคฺคามคฺคญาณ-
ทสฺสนวิสุทฺธิ สมฺปาเทตฺตพฺพา, อถ กสฺมา
"นยวิปฺสสนาย อาทิโต โยโค กาทพฺโพ"ติ
วุตฺตุนฺติ. อิตโร ตสฺสายํ อธิคฺมฺปาโยติ
ทสฺเสนฺโต "อารทฺธวิปฺสสกสฺสา"ติอาทิมาท.
เตเนตฺติ ทสฺเสตฺติ "วิปฺสสนาย สติ อุตฺตพฺพย-
ญาณปฺปาโท, อุตฺตพฺพยญาณเ สติ
โอภาสาทฺธิอุปกฺกิลเสสมฺภโว, ตโต
มคฺคามคฺคววฺภูจฺจัน, ตสฺมา ตสฺส อาทิโตว
อารมฺภสฺส สมฺภโว นตฺถิตฺติ วิปฺสสนา ปจฺม
อารทฺธพฺพา"ติ?

วิปฺสสนาก่อนว่า "พึงทำโยคะในนยวิปฺสสนา
ก่อน". คำว่า เพราะเหตุไร เป็นคำของ
อาจารย์ผู้ท้วง.

คำนั้น เมื่ออธิบายดังนี้ : ถ้าว่า มัคคามัคค-
ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ อันโยคาวจรพึงให้ถึงพร้อม
ไซ้ร้ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร
ท่านจึงกล่าวว่า "โยคาวจรควรทำโยคะ
แต่ต้นในนยวิปฺสสนาเล่า" ? อาจารย์
นอกนี้ เมื่อจะแสดงว่า ข้อนี้เป็นอุบายบรรลु
มัคคามัคคญาณทสฺสนวิสุทฺธินั้น จึงกล่าวว่า
"สำหรับผู้ลงมือทำวิปฺสสนาแล้ว" ดังนี้
เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงแสดง
ความข้อนี้ไว้ว่า "เมื่อมีการเจริญวิปฺสสนา
อุตฺตพฺพญาณจึงเกิดขึ้น เมื่ออุตฺตพฺพญาณมี
จึงมีอุปกฺกิลเสมีโอภาสเป็นต้น ต่อจากนั้น
จึงกำหนดธรรมที่เป็นทาง และธรรมที่ไม่ใช่
ทาง เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีการเริ่มการ
กำหนดธรรมที่เป็นทางและธรรมที่ไม่ใช่ทาง

๑ ม. อารทธา.

นั้น แต่เบื้องต้นที่เคี้ยว เพราะเหตุนี้
โยคาวจร จึงต้องเริ่มการเจริญวิปัสสนา
ก่อน".

เอวมปิ ปจฺมํ นยวิปัสสนาว. กสฺมา
อารทฺธพฺพาทิ^๑ อาท "วิปัสสนาย จ
กลาปสมฺมสนํ อาที"ติ. ตถฺหิ อตีตาทีเภท-
ภินฺนํ ฐมนํ สงฺขิปิตฺวา ววฺฏฺจํ นวเสน
ปวตฺตคนฺโต อาทิกมฺมิกสฺส สฺกโร สมนฺนตฺติ
อาทิกุตฺตํ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ก็กลาปสัมมสนะ
เป็นเบื้องต้นของวิปัสสนา" ดังนี้ เพื่อเฉลย
คำถามว่า แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ เพราะ
เหตุไร โยคาวจรจึงต้องเริ่มนยวิปัสสนา
เท่านั้นก่อนแล้ว. ก็กลาปสัมมสนะนั้นชื่อว่า
เป็นเบื้องต้น เพราะการพิจารณาจะทำให้
ง่าย สำหรับโยคาวจรผู้เริ่มกรรมฐาน เหตุ
ที่ธรรมทั้งหลาย อันต่างโดยประเภทเป็น
อดีตเป็นต้น เป็นไปได้ด้วยอำนาจการ
กำหนดสังเขปไว้.

ตสฺมาติ อาทิกุตฺตคา. อถวา
ตสฺมาติ ยสฺมา อารทฺธวิปัสสฺส กสฺส ฯเปฯ
กลาปสมฺมสนํ อาที, ตสฺมา.

คำว่า เพราะเหตุนี้ คือ เพราะ
เหตุที่กลาปสัมมสนะ เป็นเบื้องต้น. อีก
อย่างหนึ่ง คำว่า เพราะเหตุนี้ ความว่า
เพราะสำหรับผู้ลงมือทำวิปัสสนาแล้ว ใน

^๑ ม. อารทธา.

เมื่อวิปัสสนูปกิเลสมีโอภาสเป็นต้น มีขึ้น
มักคามักคณฺหาณทัสสนะจึงมี แท้จริง เมื่อ
วิปัสสนูปกิเลสทั้งหลาย มีโอภาสเป็นต้น
เกิดขึ้นแล้ว มักคามักคณฺหาณจึงมีแก่โยคาวจร
ผู้ลงมือทำวิปัสสนา ก็เพราะกลาปสัมมสนะ
เป็นเบื้องต้นของวิปัสสนา.

เอตฺตนิ กลาปสัมมสนฺ. อปิจาตฺตอภาติ กลาป-
สัมมสนฺสุเสว วิปัสสนาย อาทิภาเว
อุปจยเหตุทสฺสนฺ. อุทฺยพฺพยณาณปริโยसानา
ตีรณปริณฺญา. อสมฺปตฺเต เอว จ
อุทฺยพฺพยณาณ มคฺคามคฺคววฏฺฏจํ โทตีติ
อาท "ตีรณปริณฺญา วตฺตมานายา"ติ.

บพว่า เอตฺ โยค กลาปสัมมสนฺ แปลว่า
กลาปสัมมสนะนี้. คำว่า อีกอย่างหนึ่ง
เป็นต้น เป็นคำแสดงเหตุก่อตัว ในความที่
กลาปสัมมสนะอย่างเดียวกันเป็นเบื้องต้น ของ
วิปัสสนา. ตีรณปริณฺญามีอุทฺยพฺพยณาณเป็น
ที่สุด. ก็เมื่อยังไม่ถึงอุทฺยพฺพยณาณนั้นเอง
จึงมีการกำหนดกรรมที่เป็นทาง และกรรมที่
มิใช่ทาง เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "เมื่อตีรณปริณฺญาเป็นไปอยู่".

กลาปสัมมสนเ ตาว โยโค กาตพฺโพติ
เอตฺตานิ ตสฺเสว ปจฺมารมฺเภ การณํ
วตฺตตนเยเนว เวทิตพฺพ. ยสฺมา กลาป-
สัมมสนฺ นาม เอกวิสุทฺธิยมฺปิ น อนฺโตคธํ,

แม้ในคำว่า ต้องทำโยคะในกลาปสัมมสนะ
ก่อน นี้ บัณฑิตพึงทราบเหตุในการเริ่ม
กลาปสัมมสนะนั้นนั้นแหละก่อน ตามนัยที่
กล่าวแล้วนั้นแหละ. เพราะชื่อว่ากลาป-

เอกจุเจ จ ตั อนามสีตุวาว วิปัสสนาจารย์^๑
วณฺเณติ. เอว สนฺเตปิ ตั สุตฺตฺนฺเตสฺ
เอกเทเสน, อนวเสสโต จ หสฺสิตฺ.

สัมมสนะไม่หยั่งลงภายใน แม้ในวิสุทธิเดียว
และอาจารย์บางพวก ก็มีได้ระบุดึงกลา-
สัมมสนะนั้นเลย พรรณาคความเป็นไปแห่ง
วิปัสสนา. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ กลา-
สัมมสนะนั้น ท่านก็ได้แสดงไว้โดยเอกเทศ
และโดยสิ้นเชิง ในพระสูตรทั้งหลาย.

ปฏิสมภิตาย^๒ อาทิกมฺมิกานํ มนสิการ-
สุกรตาย วิปัสสนาย อาทิกาวเณ จิตฺ.
วิปัสสนตฺสฺส จ โสภาสาทีสุ อูปฺปนฺเนสฺ
มคฺคามคฺคณฺวณสมฺภโว, ตสฺมา "ตํ
สมฺปาเทตฺกามาเนา"ติอาทินา อัย วิจาโร
กโตติ ทฎฺจพฺพํ.

ในคัมภีร์ปฏิสมภิตา ท่านพระธรรมเสนาบดี
สารีบุตร ได้ตั้งไว้ด้วยความเป็นเบื้องต้น
แห่งวิปัสสนา เพราะความที่เป็นการกระทำ
ได้ง่ายแก่การมนสิการ ของท่านผู้เริ่มทำ
กรรมฐานทั้งหลาย. และเมื่ออุปกิเลสทั้ง-
หลายมีโอกาสเป็นต้น เกิดแก่โยคาวจรผู้
กำลังเจริญวิปัสสนาอยู่ ก็จะมีมัคคามัคคญาณ
ขึ้น เพราะเหตุนั้น พึงเห็นว่า ข้อวิจารณ์
ท่านอาจารย์ได้กระทำแล้ว ด้วยคำเป็นต้น
ว่า "โยคาวจรผู้ใคร่จะทำมัคคามัคคญาณ-
ทัสสนวิสุทธินั้นให้ถึงพร้อม" ดังนี้.

^๑ ก. วิปัสสนาจารย์.

^๒ ข. ป. ๑/๘๑ (ภูมิพลโลกิข).

โลกียปริณิธานันเขว อธิปฺเปตตฺตา ลกฺขณา-
 รมฺมณิกวิปัสสนาว "ปทานปริณญา"ติ วุตฺตา.

ก็ลักษณะมีความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น
 เหล่านั้น ท่านถือเอาเหมือนรูปที่ยกขึ้น
 เพราะพึงถือเอาโดยหัวข้อคืออาการ คือ
 แดก เกิดขึ้น เสื่อมไป และไม่เป็นไปใน
 อำนาจ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
 "ยกขึ้นสู่สามัญลักษณะ" ดังนี้. วิปัสสนาที่มี
 ลักษณะเป็นอารมณ์นั้นแหละ ท่านเรียกว่า
 "ปทานปริณญา" เพราะท่านประสงค์เอา
 โลกียปริณิธานันเอง.

สงฺขารปริจฺเฉทโตติ นามรูป-
 ววฏฺฏจฺานโต, ยา "ทฺริวิสุทฺธิ"ติ วุตฺตา.
 เกจิ ปน "ชนฺธาทีนํ วิปัสสนาย ภูมิกาวโต
 สพฺโพปิ ชนฺธาทีวิจาโร สงฺขารปริจฺเฉโท"ติ
 วทนฺติ.

คำว่า แต่สังขารปริเฉท คือ การ
กำหนดสังขาร คือ แต่การกำหนดแยก
 นามรูปได้ ซึ่งท่านเรียกว่า "ทริวิสุทธิ".
 แต่อาจารย์บางพวกย่อมกล่าวว่า "การ
 พิจารณาธรรมมีขั้นเป็นต้นทั้งหมด ชื่อว่า
 สังขารปริเฉท การกำหนดสังขาร เพราะ
 ความเป็นภูมิแห่งการเจริญวิปัสสนา เห็น
 ธรรมมีขั้นเป็นต้น".

"ปจฺจตฺตลกฺขณปฏิเวธสฺเสว อาธิปจฺจน"ติ
 อิมินา นามรูปปจฺจยปริคฺคหปณฺณานํ ตีรณ-

ด้วยคำว่า "ความเป็นใหญ่ ย่อมมีแก่ความ
แทงตลอดลักษณะเฉพาะตัวเท่านั้น" นี้ ท่าน

ปทานาย สมตถต^๑ ทสเสติ. ตาสมปิ
ปน "นมนลกขณ^๒ นาม^๓, รูปปนลกขณ^๓
รูปน^๓ติ อรูปรูปาน^๓ สาธารณาการสลลกขณ-
วเสน ปวตติยา เอเกนากาเรน
ตึรณปริณยาโย,^๒ ทิฏฐิกงฺขาวิกุขมุกเนน
ปทานปริณยาโยปิ ลพุกตตี^๓ ลียา ตึรณ-
ปทานะสุปิ อาธิปจฺจนฺติ วทนฺติ.

อาจารย์ย่อมแสดงสมรรถภาพแห่งตึรณะการ
พิจารณา และปทานการละของปัญญาที่
กำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูป. แม้ปัญญาที่
กำหนดจับปัจจัยแห่งนามรูปเหล่านั้น จะ
เปลี่ยนเป็นตึรณะ คือพิจารณาโดยอาการ
อันหนึ่ง แห่งความเป็นไป ด้วยอำนาจการ
กำหนดอาการทั่วไป แห่งอรุพ และรูปว่า
"นามมีการน้อมไปเป็นลักษณะ รูปมีการ
สลายไปได้เป็นลักษณะ" ดังนี้ ก็ได้ จะ
เปลี่ยนปทานะ คือการละด้วยการระงับทึฐิ
และความสงสัยก็ได้ เพราะเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า ความเป็น
ใหญ่ จะพึงมีแม้ในตึรณะและปทานะ.

อุกุกฺกฺจนฺตึเตเสณ ปน ยถา ทิฏฐิวิสุทธียาว
สงฺขารปริจฺเจตทา, เอว^๑ ลกฺขณารมฺมณิก-
วิปสฺสนาย เอว ตึรณปทานกิจฺจตา
เวทิตฺตพฺพา. เอว^๒ ทิ ติสฺโสปิ ปริณฺญา

แต่โดยนิเทศอย่างสูง ความที่ทึฐิวิสุทธีเท่า-
นั้น เป็นสังขารปริเจท การกำหนดสังขาร
ฉันใด พึงทราบความที่วิปัสสนาอันมีลักษณะ
เป็นอารมณ์เท่านั้น มีตึรณะการพิจารณาและ

^๑ ฉ. ตึรณปทานาสมตถต.

^๒ ฉ. ตึรณปริยาโย.

^๓ ฉ. ปทานปริยาโย ลพุกตตี.

ววจุติ โหนติ, อณฺเฏ สกฺโร^๑ ลียา. ปทานะการละเป็นกิจ เหมือนฉนั้น. ก็
ปริณฺญาทั้ง ๓ ย่อมเป็นอันแยกกันด้วย
ประการฉนี้ เมื่อถือเอาความโดย
ประการอื่น ก็จะฟังปะปนกัน.

ตฺริณฺพริณฺญา ภูมิ ตคฺถ ปณฺญา อนิจฺจตา-
ทิลกฺขณสนฺตฺริณฺโต^๒ เตนาท "เอตสฺมิ ๗เปฯ
อาธิปจฺจนฺ"ติ. กามํ อุตฺถพฺพญาณมฺปิ กิณฺจ
มิจฺฉานินิเวสํ ปชฺหติ, ตสฺส ปน อถาม-
กตคฺคตา น สาทิสยํ ปทานนฺติ วุตฺตํ
"ภฺกฺวานุปสฺสนํ อาที กตฺวา อุปริ ปทาน-
ปริณฺญา ภูมิ"ติ.

ชื่อว่า ภูมิของตฺริณฺพริณฺญา เพราะใน
ตฺริณฺพริณฺญานั้น ปัญญา พิจารณาลักษณะมี
ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ด้วยว่า ใน
ระหว่างนี้ ความเป็นใหญ่ ย่อมมีแก่ความ
แห่งตลอดสามัญญลักษณะเท่านั้น". แม้อุตฺถพ-
พฺพญาณย่อมละความยึดมั่นอย่างผิด ๆ บาง
อย่างได้ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น เพราะ
ความที่อุตฺถพฺพญาณนั้นยังไม่มีกำลัง จึงไม่
ใช่เป็นการละได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะ
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ภูมิของ
ปทานปริณฺญา เริ่มต้นแต่ภฺกฺวานุปสฺสนา
(เห็นแต่ความดับ) สูงขึ้น".

^๑ ฉ. สกฺกาโร.

^๒ ก. นิจฺจตาที...

อนิจจโต อนุปัสสนโต อนิจจาการโต คำว่า เห็นตามโดยความเป็นของไม่เที่ยง
สงฺขารเร อนุปัสสนโต สมมุสนโต. ความว่า เห็นตาม คือ พิจารณาเห็น
นิจฺจสณฺณติ "เต นิจฺจา สสฺสตา"ติ ปวตฺตํ สังขารโดยอาการไม่เที่ยง. คำว่า
มิจฺจาสณฺณํ. สณฺณาสีเสณ ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ นิจฺจสณฺญา ได้แก่ ความสำคัญพิศที่เป็นไปว่า
กถณํ ทฏฺฐพฺพํ. เอเสว นโย อิตฺโต ปเรสุปี. "สังขารเหล่านั้น เที่ยง ยั่งยืน" ดังนี้.
บัดนี้พึงเห็นการถือเอาแม่ทิสฺฐิและจิต ด้วย
ศัพท์อันเป็นประธาน คือสัจฺญา. แม่ในบทอื่น
จากนี้ ก็มีนัยนี้แหละ.

นิพพิทฺทโต อนิจฺจานุปัสสนาทิสมฺภูตาย คำว่า หน่ายอยู่ คือ เห็นด้วยอำนาจความ
นิพพิทานุปัสสนาย สงฺขารเร นิพพิชฺชนวเสณ หน่ายซึ่งสังขารทั้งหลาย ด้วยนิพพิทานุ-
ปัสสนโต. นฺนทินฺติ สปปตฺติกตฺตมฺ. ปัสสนา อันเกิดแต่อนิจฺจานุปัสสนาเป็น
วิรัชชนโต วิราคานุปัสสนาย วิรัชชนวเสณ เบื้องต้น. คำว่า นันทิ ได้แก่ตัดทามีปิตี.
ยถา สงฺขารเรสุ ราโก นุပ္ปชฺชติ, เอวํ คำว่า คลายกำหนดอยู่ ความว่า ตามเห็น
อนุปัสสนโต. ตถาภูโต ทิ รากํ ปชทฺตีติ โดยประการที่ความกำหนด ในสังขารทั้ง-
วฺจฺจติ. หลายนไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจความคลาย
กำหนดด้วยวิราคานุปัสสนา. จริงอยู่ ท่าน
ผู้เป็นอย่างนั้น ท่านเรียกว่า ย่อมละราคะ
ได้.

คุณฉายภมร วัลณะโชติ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิโรธเนโตติ นิโรธานุสสุณาย ยถา คำว่า คัมมอยู่ ความว่า ตามเห็นโดย
 สงฺขารานํ นิรุชฺฌนฺตึเยว, อายตฺติ ปุณฺณพว- ประการที่สังขารทั้งหลาย ย่อมดับไป
 วเสน น อูปฺปชฺชุนฺติ, เอวํ อนุปฺปัสสนฺโต. อย่างเดียว ไม่เกิดขึ้นด้วยอำนาจใหม่
 ตถาภูโต ทิ สงฺขารานํ สมุทฺถํ ปชฺหติ นาม ต่อไป ด้วยนิโรธานุสสุณา. จึงอยู่ ท่าน
 อนุปฺปตฺตึธมฺมตาปาทนโต. ปฏินิสฺสชฺชนฺโตติ ผู้เป็นอย่างนั้น ชื่อว่า ย่อมละสมุทฺถยแห่ง
 ปฏินิสฺสชฺชกานุปฺปัสสนาย ยถา สงฺขารานํ ปุณฺ อายตฺตึ, เอวํ โวสฺสชฺชนฺโต.

เตนาท "อาทานํ ปชฺหติ"ติ, นิจุจาทิวเสน ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ย่อม
 วา กถณํ วิสฺสชฺชเชตฺติ อตฺถโธ. สาริตฺตคฺคาติ ละความยึดถือได้" อธิบายว่า อีกอย่างหนึ่ง
 สมฺปาทิตฺตคฺคา. อิตฺราติ ตีรณพหวนปริณญา. ย่อมสละความถือ ด้วยอำนาจว่าเป็นของ
 เอวํ ปริณญา นิตฺทิสฺสึวา ปริณญาทุกมวเสนปี เทียงเป็นต้น. คำว่า เพราะทำให้สำเร็จ
 กงฺขาวิตฺรณานนฺตรํ "กลาปสมฺมสเน โยโค แล้ว คือ เพราะทำให้ถึงพร้อมแล้ว. คำว่า
 กาคพฺโพ"ติ ยวายนมฺตฺโต วุตฺโต, ตํ ปริณญานอกนี้ ได้แก่ ตีรณปริณญา และ
 นิกมวเสน^๑ ปจุจาทฺรณฺโต "เตน พหวนปริณญา. ท่านอาจารย์ครั้นอธิบาย
 วุตฺตนฺ"ติอาทิมาท, ตํ วุตฺตคฺคตฺตฺเมว. ปริณญาอย่างนี้แล้ว เมื่อหวนกลับมาเอา

^๑ ฉ. นิคมวเสน.

เนื่อความที่ท่านได้กล่าวตั้งนี้ว่า "พึงทำ
โยคะในกลาปสัมมสนะ" ตั้งนี้ ในลำดับแห่ง
การข้ามความสงสัย แม้ด้วยอำนาจลำดับ
แห่งปริณญานัน มากกล่าวด้วยอำนาจเป็นคำ
ย้ำ จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ด้วยเหตุนี้
ข้าพเจ้าจึงกล่าวไว้" ก็คำนั้น มีเนื่อความ
ได้กล่าวแล้วที่เดียว.

๖๙๔. ตตฺราติ ตสฺมี กลาปสมฺมสนเน
วิภาเวตฺตพฺเพ, ตสฺส วา กลาปสมฺมสนสฺส
อาทิกาเว. "อัย ปาฬี"ติ ทสฺสียมานัน
ปฏิสมฺภิตามคฺคณาณปาฬิมาท?

๖๙๔. บทว่า ตตฺร ความเท่ากับ
ตสฺมี โยคะ กลาปสมฺมสนเน วิภาเวตฺตพฺเพ
แปลว่า ในกลาปสัมมสนะนั้น ที่ควรทำให้
แจ่มแจ้ง อีกอย่างหนึ่ง โยคะ ตสฺส กลาป-
สมฺมสนสฺส อาทิกาเว แปลว่า ในความที่
กลาปสัมมสนะนั้นเป็นเบื้องต้นนั้น. ท่าน
อาจารย์กล่าวพระบาลีปฏิสมภิตามรรคญาณที่
ท่านกำลังแสดงอยู่ว่า "นี่เป็นพระบาลี".

ตตฺถ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฏจาเน ปณฺญาติ
อตีตาทีเกทฺทินเน ธมฺเม เอกโต

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ปณฺญาในอัน
กำหนดสังเขปเข้า ได้แก่ ปณฺญาที่ให้สำเร็จ

๑. ปฏิสมภิตามคคปาฬิมาท.

สงฺกเหตุวา อนิจฺจาทิวเสณ นิจฺจเย^๑
 สาเชตพฺเพ ตํสาธนียา ปณฺญา. สมฺมสเน
 อนิจฺจตาทิวเสณ^๒ ตีรเณ ณาณฺณติ ปวฺจฺจติ,
 สา กถํ โทศิตฺติ อคฺคโธ.

การตัดสินนั้น ในเมื่อจะพึงยังการตัดสินให้
 สำเร็จ ด้วยอำนาจเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น
 โดยรวมเอาธรรมซึ่งต่างกัน โดยประเภท
 เป็นอดีตเป็นต้น เข้าด้วยกัน. ซึ่งท่าน
 เรียกว่า ญาณในการพิจารณาด้วยอำนาจ
 ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ในสัมมสนะ
 อธิบายว่า ปัญญานั้น เป็นอย่างไร.

วฏฺฐาเน สมฺมสเนติ จ นิปฺพาเตตพฺเพ
 ภูมฺมวณฺํ. ยงฺกิลฺลิจิ รูปฺนติอาทินิ ปทานิ
 เหฏฺฐา วุคฺคตฺถาเนว. สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต
วฏฺฐาเบตฺติอาทินิ ปน ยสฺมา ปฺรโต
 วณฺณยิสฺสนฺติ,^๓ ตสฺมา ตคฺคเถว เนลํ อคฺคํ
 วิภาวยิสฺสาม.

ก็บทว่า วฏฐาเน และบทว่า สมฺมสเน
 เป็นลัทธิวิภักติ ลงในอรรถที่จะพึงให้
 สำเร็จ. บททั้งหลายว่า รูปอย่างใดอย่าง-
หนึ่งเป็นต้น มีอรรถไต่กล่าวไว้แล้วใน
 ตอนต้นนั้นแหละ. ส่วนบททั้งหลายมีคำว่า
ย่อมกำหนดรูปทั้งหมด โดยความเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นต้น เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย
 จักพรรณนาคือไป ฉะนั้น เนื้อความของบท
 เหล่านั้น ข้าพเจ้าจักทำให้แจ่มแจ้งในที่นี้
 นั้นแหละ.

^๑ ฉ. วินิจฺจเย.

^๒ ก. นิจฺจตาทิวเสณ.

^๓ ฉ. วณฺณยิสฺสนฺติ.

ปาฬิวฎุจัน ปน เอว เวทิตัพพ์ :
เอตถ ทิ อาทิกมมิกานัง วิสสุณามนสิการ-
สุขตถัง "ยงกิญจि รูปน"ติอาทินา ปจम्म คาว
ปณจกขนุธา อตีตาทวิภาคมุเขน กหิตา,
เต ปน ขนุธา ยสฺมา ทวารารมมณเธิ
สฺหุธิ ทวารปฺวตฺตธมฺมวเสน วิภาคัง
ลพฺภนฺติ, ตสฺมา ตทนนฺตรํ ทวารจกฺกาทิ-
วเสน ทส จกฺกา กหิตา.

ก็การกำหนดพระบาลี บัณฑิตพึงทราบ
อย่างนี้ : ก็ในอธิการนี้ พระผู้มีพระภาค
ทรงถือเอาชั้น ๕ ด้วยหัวข้อ คือการ
จำแนกเป็นอดีตเป็นต้น ที่แรกก่อนด้วยคำว่า
"รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง" เป็นต้น เพื่อ
สะดวกแก่การมนสิการในการเจริญวิปัสสนา
ของท่านผู้เริ่มกรรมฐานทั้งหลาย และชั้น
เหล่านั้น เพราะเหตุที่ท่านได้การจำแนก
เกี่ยวกับธรรมที่เป็นไปทางทวาร พร้อมกับ
ทวารและอารมณ์ ฉะนั้น จึงทรงถือเอา
ฉกฺกะ ๑๐ ข้อ เกี่ยวกับทวารฉกฺกะเป็นต้น
ไว้ในลำดับแห่งชั้น ๕ นั้น.

ยสฺมา ปน ลกฺขณेषु อนตฺตลกฺขณํ ทุกฺข-
วิภาคัง, ตสฺมา ตสฺส วิภาวนาย จ ธาตุโย
กหิตา. ตโต เยสุ กสิณेषु อีโต พาหิรกาณัง
อตฺตาทินิเวโส, ตานิ อิมสึ ฉานานัง
อารมฺมณฺणाเวน อุปฺภูจฺจนาการมตฺตทานีติ
ทสฺสสนตฺถัง ทส กสิณานิ กหิตานิ.

อนึ่ง เพราะในบรรดาลักษณะทั้งหลาย
อนัตตลักษณะจำแนกไว้ด้วยทุกข์ ฉะนั้น จึง
ทรงถือเอาธาตุ ๖ เพื่อยังอนัตตลักษณะนั้น
ให้แจ่มแจ้ง. ต่อจากนั้น ทรงถือเอา
กสิณ ๑๐ เพื่อแสดงว่า การยึดมั่นอัสสา
ของพวกภายนอกจากพุทธศาสนานี้ ย่อมมีใน
เพราะกสิณเหล่านี้ กสิณเหล่านั้น เป็น

เพียงอาการปรากฏ ด้วยความเป็นอารมณ์
ของฌานเหล่านี้.

คโต ทุกขานุปัสสนาย ปริวารภาเวน
ปฏิกุลการวเสน ทุตตีส โภจสา
คหิตา. ปุพเพ ขนฺธวเสน สงฺเขปโต
คหิตา ธมฺมา นาคิสฺงฺเขปวิตฺถารนเยน,
วิตฺถารนเยน จ มนสิกาตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ
ทฺวาทสายตนาณิ, อฏฺจารส ธาตุโย จ
คหิตา.

ต่อนั้น ทรงถือเอาโภจฐาส ๓๒ ด้วยอาการ
เป็นปฏิกุล โดยความเป็นบริวารของ
ทุกขานุปัสสนา. ทรงถือเอาอายตนะ ๑๒
และธาตุ ๑๘ เพื่อแสดงว่าธรรมที่ทรง
ถือเอาโดยสังเขป ด้วยอำนาจขั้นในก่อน
กรรมนสิการโดยนัยไม่ย่อ และพิสคารนักร
และโดยนัยอันพิสคาร.

เตสฺ อิม ธมฺมา สติปิ สุตฺตนิรฺทอพฺยา-
ปารภาเว ธมฺมสภาวโต อาธิปจฺจวเสน
ปวตฺตตฺตติ อนตฺตลฺกขณวิภาวนตฺถํ อินฺทฺริยานิ
คหิตานิ. เอวํ อเนกเกทภินฺนาปิเม ธมฺมา
ภุมิตฺตยปริยาปนฺนตาย ทิวิธาว โทหนฺตติ
ทสฺสนตฺถํ ทิสฺโส ธาตุโย คหิตา.

ในบรรดาธรรมเหล่านี้ ทรงถือเอาอินทรีย์
ทั้งหลาย เพื่อยังอนัตตลักษณะให้แจ่มแจ้ง
ว่า ธรรมเหล่านี้ แม้เมื่อมีความเป็นธรรม
ที่ว่างเปล่า ไม่มีความชวนชวาย และไม่มี
ความพยายามอยู่ ก็ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจ
ความเป็นใหญ่ โดยสภาวะแห่งธรรม. ทรง
ถือเอาธาตุ ๓ ไว้ เพื่อแสดงว่าธรรม
เหล่านี้ แม้ต่างกันโดยประเภทมิใช่น้อย
อย่างนี้ ก็มี ๓ อย่างเท่านั้น เพราะเป็น
ธรรมนับเนื่องในภูมิ ๓.

เอตตาวตา นิมิตต์ ทสเสตฺวา
ปวตฺตํ ทสเสตฺ กามภวาทโย นว ภวา
กหิตา. เอตตเก อภิญญะยวิเสเสปี^๑
ปวตฺตมนสิการโกสฺสเลน สดฺทสฺซุเมสฺ
นิพฺพตฺติตมทกฺคตฺตมฺเมสฺ มนสิกาโร ปวตฺเต-
ตฺทโพติ ทสฺสนตฺถิ ฌานบฺบมณฺณารูปานี^๒
กหิตานี.

ครั้นทรงแสดงนิมิต ด้วยคำเพียง
เท่านั้นแล้ว ประสงค์จะแสดงปวัตตะต่อไป
จึงทรงถือเอาภพ ๙ มีกามภพเป็นต้น. ทรง
ถือเอาฌานและอัปปมัญญา เพื่อแสดงว่า
ควรให้มนสิการเป็นไปในมหัคคธรรม ที่ให้
บังเกิดแล้วซึ่งละเอียดสุขุม ด้วยความเป็น
ผู้ฉลาดในมนสิการที่เป็นไป แม้ในความต่าง
แห่งอภิญญาไฉยธรรมเพียงเท่านั้น.

ตตฺถ ฌานานี นาม วุตฺตาวเสสสารมฺมณานี
รูปาวจรชฺฌานานี. ปจฺจยปจฺจยฺบับน-
วิภาคโต อิมะ ฌมฺมา ภินฺทิตฺวา มนสิ
กาตพฺพาทิ ทสฺสนตฺถิ ปฏิจฺจสมّุبปาตงฺกานี
กหิตานี.

ในบรรดาฌานและอัปปมัญญาเหล่านั้น ที่
ชื่อว่า ฌาน ได้แก่ รูปาวจรฌาน ซึ่งมี
อารมณ์เหลือลงจากที่กล่าวแล้ว. ทรงถือ
เอาองค์แห่งปฏิจสมุบาท เพื่อแสดงว่า
พึงจำแนกมนสิการธรรมเหล่านี้ โดยจำแนก
เป็นปัจฉัยธรรม และปัจจยฺบับนธรรม.

ปจฺจยการมนสิกาโร ทิ ลกฺขณตฺตยํ สฺเชน,
สฺมฺมจฺจตรณฺจ วิภาเวติ, ตสฺมา ปจฺจโต

ก็การมนสิการปัจจยการ ย่อมยังลักษณะ ๓
ให้แจ่มแจ้งโดยง่าย และคดียิ่ง เพราะ-

^๑ ฉ. ปีสทโท นตฺถิ.
^๒ ฉ. ...รูปปานี.

คหิโต. เอวเมเต สัมมสนีภาเวเน คหิตา
 ขนุธาทิวเสน โภฏฐาสโต ปณฺจวิสตฺติวิธา.
 ปเภทโต ปน อตีตาทีเภทํ อนามลิตฺตวาว
 คยฺหมานา ทฺวึหิ อุณานิ เทว สฺตานิ โหนฺติ.

เหตุนี้ จึงทรงถือเอาไว้เบื้องหลัง. ธรรม
 เหล่านี้ ทรงถือเอาด้วยความเป็นธรรมที่พึง
 พิจารณาอย่างนี้ มี ๒๕ อย่างโดยโกฏฐาส
 ด้วยอำนาจความเป็นขั้นเป็นต้น. แต่ว่า
 โดยประเภท เมื่อถือเอาไม่ระบุดังประเภท
 มีธรรมที่เป็นอดีตเป็นต้น ก็มีสองร้อยห้อย
 ไป ๒ ประเภท.

ตตฺถ อนิจฺจโต วฏฺฐเปตฺติอาทิก
 ปจฺโม ลกฺขณวฏฺฐาปนวาโร. อนิจฺจ
ขยฺญเจนาติอาทิก ทฺติโย เทตฺวาโร
 ลกฺขณานิ เทตฺกิตฺตนโต. อนิจฺจ สงฺขตฺนติ-
อาทิก ปน เทตฺปติฏฺฐาปนวาโร ปากฺก-
ภาวสฺลลฺกฺขณโต.

ในบรรดาคำเหล่านั้น วาระแห่งการ
 กำหนดลักษณะ ข้อแรกมีคำว่า กำหนดโดย
ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น. วาระแห่ง
 เหตุข้อที่ ๒ มีคำว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถ
คือสิ้นไป ดังนี้ เป็นต้น เพราะระบุมเหตุแห่ง
 ลักษณะทั้งหลาย. ส่วนวาระแห่งการยังเหตุ
 ให้ตั้งลง มีคำว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็น
ของที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ดังนี้ เป็นต้น เพราะ
 การกำหนดความชัดเจน.

ขยฺญเจนาติ หิ ขยฺสภาวโต ยสฺมา รูปี
 ขยฺสภาวํ อุปฺปชฺชิตฺวา ขยฺวยเภทํ^๑ คจฺฉติ,

ก็คำว่า เพราะอรรถคือสิ้นไป ได้แก่
 เพราะสภาวะคือความสิ้นไป อธิบายว่า

^๑ ฉ. ขยํ วยํ เภทํ.

ตสฺมา อนิจฺจนฺติ อตฺถโธ. ภยภูเจนาติ เพราะรูปมีความสั้นไปเป็นสภาพ เกิดขึ้น
ภายิตพฺพภาวโต. ยสฺมา รูปี ภงฺคตาย^๑ แล้ว ย่อมถึงความสั้นไป สื่อมไป แดกไป
ภยานํ, ตสฺมา ทุกฺขนฺติ. เตนาท ภควา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ไม่เที่ยง. คำว่า เพราะ
"ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขนฺ"ติ.^๒ อรรถ คือเป็นภัย ใดแก่ เพราะภาวะคือ

ความเป็นของที่พังกลัว. อธิบายว่า เพราะ
รูปเป็นของที่น่ามาซึ่งภัย เพราะความเป็น
ธรรมชาติ ที่มีความผุพังไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า
เป็นทุกข์. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง
ตรัสว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์".

อसारภยภูเจนาติ อसारภาวโต, อตฺตसार- คำว่า เพราะอรรถคือหาสาระมิได้ คือ
วิรทโตติ อตฺถโธ. ตติยวาเร ปน "รูปี เพราะภาวะที่ไม่มีสาระ อธิบายว่า
อนิจฺจนฺ"ติ วตฺวา ตสฺส เหตุํ ปตฺติฏฺฐาเปตฺติ เพราะเว้นจากสาระคือตน. แต่ในวาระ
"สฺขตฺนฺ"ติอาทิ วุตฺตํ. ยสฺมา สเมจฺจ ที่ ๓ ท่านกล่าวว่า "รูปไม่เที่ยง" ดังนี้แล้ว
สมฺภุญฺย ปจฺจเยหิ กตํ, อนุรูปเป จ ปจฺจเย ประสงค์จะยืนยันเหตุของรูปนั้น จึงกล่าว
ปฏิจฺจ, น วินา เตหิ สมํ, สมฺมา จ คำว่า "เป็นของที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น" ดังนี้
อุปฺปนฺนํ, ตสฺมา ขยวยวิราคนิโรธมฺมฺนฺติ. เป็นต้น. เพราะเหตุที่รูปนั้น ถูกปัจจัย-

^๑ ฉ. ปภงฺคุรตาย.

^๒ สํ. ขนฺธ. ๑๗/๒๘, ๕๖, ๑๐๑, ๑๐๒, ๑๔๓,

สํ. สฬา. ๑๘/๑๖-๑๗. ขุ. ป.

๓๑/๔๕๑ (ภูมิพโลภิกขุ ๒/๑๕๓).

อิทานิปี อนุวโยโต, พุทธิเรกโต จ
สงฺขตธมฺมานํ อนิจฺจํ ปฏิกฺขยาเปตฺติ "ชาติ-
ปัจจุยา" ตีอาทิ วุตฺตํ. อนิจฺจลกฺขณสฺเสว
เจตฺถ ปฏิกฺขยาปนํ ตสฺมี ปฏิกฺขยาปิเต
เสสฺสลกฺขณทฺวสฺสปี ปฏิกฺขยาปนสิทฺธิโต.

บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะยืนยัน
ความที่สังขตธรรมทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง
โดยความคล้อยตามและโดยข้อพิเศษ จึง
กล่าวคำว่า "เพราะชาติเป็นปัจจัย" ดังนี้
เป็นต้น. ก็การยืนยันอนิจลักษณะอย่างเดีย
วในที่นี้ เพราะเมื่อยืนยันอนิจลักษณะนั้นแล้ว
แม้ลักษณะ ๒ ที่เหลือ ก็สำเร็จการยืนยัน
ด้วย.

อิมีนา เปยฺยาเลน อิมเ ชมฺมราสโย
สงฺขิตฺตาคี สมฺพนฺโธ. "ทฺวารารมฺมณฺหิ
สฺทฺธิ ทฺวารปฺปวตฺตาคี ธมฺมา, ปณฺจกฺขนฺธา" ตี
อิทํ อภิญฺเญยฺยนิตฺเตเส "จกฺขุํ ภิกฺขเว
อภิญฺเญยฺยนํ" ตีอาทินา ทฺวารารมฺมณฺหิ
สฺทฺธิ ทฺวารปฺปวตฺเต ธมฺเม ทสฺเสตฺวา เตสํ
ปณฺจหิ ขนฺเธหิ สงฺกฺหิตฺตํ ทสฺเสตฺถ รุปี
อภิญฺเญยฺยํ ฯ เปฯ วิณฺยานํ อภิญฺเญยฺยนฺตี^๑
อากคตฺตาคี วุตฺตํ.

เชื่อมความบาลีว่า อิมีนา เปยฺยาเลน
อิมเ ชมฺมราสโย สงฺขิตฺตาคี แปลว่า กลุ่ม
ธรรมทั้งหลายนี้ท่านสังเขปไว้ด้วยไปยาลนี้.
คำว่า "ธรรมทั้งหลายอันเป็นไปในทวาร
พร้อมทั้งตัวทวารและอารมณ์ (๑) ชั้น ๕
(๑)" นี้ ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ เพราะ
เป็นคำมาแล้วว่า รูปเป็นสิ่งพึงรู้อย่าง ฯลฯ
วิญญาณ เป็นสิ่งพึงรู้อย่าง ดังนี้ เพื่อจะแสดง
ธรรมทั้งหลาย อันเป็นไปในทวารพร้อมทั้ง

^๑ ส. สห. ๑๘/๓๔. ข. ป. ๓๑/๗.
(ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๐).

ตัวทวาร และอารมณ์ด้วยคำว่า "คูกรภิกษุ
ทั้งหลาย จักขุเป็นสังขารรู้อยิ่ง" เป็นต้น ไว้
ในอภิญญาโยนิเทศ แล้วแสดงเวลาที่ธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์เข้าด้วยชั้น ๕.

ปฏิสัมภิตาย^๑ ปน "ยงฺกิลฺลิจิ รูปน"ติอาทีนา
ปจฺมํ ปณฺจกฺขนฺธํ ทสฺเสตฺวา "จกฺขนฺ"ติ-
อาทีนา ทวารารมฺมณฺเห สหฺธิ ทวารป-
ปวตฺตา ธมฺมา ทสฺสีตา. ตถา ทสฺสเน
การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว.

แต่ในคัมภีร์ปฏิสัมภิตา ท่านพระธรรม-
เสนาบดีสารีบุตรได้แสดงชั้น ๕ ก่อน ด้วย
คำว่า "รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง" เป็นต้น
แล้วจึงแสดงธรรมอันเป็นไปในทวาร พร้อม
ทั้งตัวทวารและอารมณ์ ด้วยคำว่า "จักขุ"
เป็นต้น. เหตุในการแสดงอย่างนั้น
ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังที่เดียว.

กสฺมา ปเนตฺถ อิมํ ธมฺมราสโย
สงฺขิตฺตาคฺติ ปาฬิยํ วิตฺถารโต อากตฺตาคฺติ
ทสฺสเนโต "วุตฺตณฺเฑตฺน"ติอาทีมาห.
เตเนวาท "ติ ตตฺถ ๗เปฯ สงฺขิตฺตน"ติ.
ตตฺถ ตนฺติ อภิญฺเฌยฺย. เอตฺถาคฺติ
อภิญฺเฌยฺยนิทฺเทเส.

ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ถ้ามว่า
ก็ในอธิการนี้ เพราะเหตุไร ท่านจึงสั่งเข
กลุ่มธรรมเหล่านี้ไว้ ตอบว่า เพราะมาแล้ว
โดยพิสดารในพระบาลี จึงกล่าวคำว่า
"สมจริง ดังคำที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร
กล่าวไว้" ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แหละ

^๑ ขุ. ป. ๓๑/๗๖. (ภูมิพโลภิกขุ ๑/๑๘).

ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "สิ่งทั้งปวงที่พึงรู้
ยิ่งขึ้น ท่านได้สั่งเขปไว้ด้วยไปยาลทั้งปวง
ในบาลีสัมมสนญาณนี้ เพราะท่านพระธรรม-
เสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้โดยพิสดาร ใน
อภิญเญยนิเทศนั้น". ในบรรดาคำเหล่านั้น
 บทว่า ตํ โยค อภิญเญยํ แปลว่า สิ่งที่พึงรู้
ยิ่งขึ้น. บทว่า เอตถ โยค อภิญเญย-
นิตฺเตเส แปลว่า ในอภิญเญยนิเทศนี้.

"วิญญาณํ มโน ธมฺมา"ติอาทีนา ตตฺถ ตตฺถ
 โภจฺจาเส เย เต^๑ โลกุตฺตรธมฺมา
 อากตา. เกจิ ปน "เอตถาติ
 ปฏิสมฺภิตายนฺ"ติ วทนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ.
 สมนฺสนฺปกฺกา เอว हि ธมฺมา ปฏิสมฺภิตายํ
 คหิตา สมนฺสนฺวารสฺส อธิปฺเปตตฺตา, น
 อภิญเญยฺยนิตฺเตเส วิย สพฺเพว อภิญเญยฺยา
 ธมฺมา.

โลกุตฺตรธรรมเหล่าใด มาแล้วในโกฏฐาส
 นั้น ๆ ด้วยชื่อว่า "วิญญาณํ มโน ธมฺมา"
 ธรรมทั้งหลายเป็นต้น. แต่อาจารย์บางพวก
 กล่าวว่า "บทว่า เอตถ โยค ปฏิสมฺภิตายํ"
 แปลว่า ในคัมภีร์ปฏิสมฺภิตานี้คำนั้นไม่ดี.
 เพราะธรรมทั้งหลาย ที่เข้าเกณฑ์สัมมสนะ
 เท่านั้น ท่านถือเอาในคัมภีร์ปฏิสมฺภิตา
 เพราะท่านประสงค์เอาวาระ แห่งสัมมสนะ
 มิใช่ถือเอาธรรมที่พึงรู้อย่างทั้งหมด เหมือน
 อย่างในอภิญเญยนิเทศ.

^๑ ฉ. เตติ สทฺโท น ทิสฺสติ.

เย รูปารูปธมฺมา. ยสฺสาติ โยคีโน. เตสฺ
เตน สฺมมสนฺ อารภิตพฺ ยถาปากภู
 วิปัสสนาภินิเวโสติ กตฺวา. ปจฺฉา ปน
 อนุปฺภุจหนฺเตปิ อุปาเยน อุปฺภุจหาเปตฺวา
 อนวเสสโตว สฺมมสฺสิตพฺพา.

เย โยค รูปารูปธมฺมา แปลว่า รูปธรรม
 และอรูปธรรมเหล่าใด. ยสฺส โยค โยคีโน
 แปลว่า แก่โยคีใด. ชื่อว่า โยคินันพิงเริ่ม
สฺมมสนะในรูปธรรม และอรูปธรรมเหล่านั้น
 เพราะทำคำอธิบายว่า เป็นความปรารถนา
 วิปัสสนาตามที่แจ้งชัด. แต่ภายหลัง แม้เมื่อ
 ไม่ปรากฏ ก็พึงทำให้ปรากฏโดยอุบายแล้ว
 สัมมสนะโดยไม่มีส่วนเหลือทีเดียว.

๖๙๕. "อตีตมฺปิ อนิจฺจํ อนาคตมฺปิ
 อนิจฺจนฺ"ติอาทินา^๑ อนิจฺจโต สฺมมสนสฺส
 อตีตาทีวิภาคา ปวตฺตัญฺจานญฺจาทิ อาท
 "เอกาทสฺหิ โอภาเสหิ"ติ. ววฺญฺจัน นาม
 สนฺนิฏฺจัน. อนิจฺจโต สนฺนิฏฺจานญฺเจตฺถ
 "อนิจฺจนฺ"ติ วิปัสสนาวาติ อาท "อนิจฺจนฺติ
สฺมมสฺสตี"ติ.

๖๙๕. การจำแนกเป็นอดีตเป็นต้น
 แห่งการพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง
 ด้วยคำว่า "รูปอดีตไม่เที่ยง แม้รูปอนาคต
 ก็ไม่เที่ยง" เป็นต้น เป็นฐาน เป็นที่ตั้งแห่ง
 ความเป็นไป เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า "โดยโอกาส ๑๑". การ
 ตกลงใจ ชื่อว่าการกำหนด. ก็การตกลงใจ
 โดยความเป็นของไม่เที่ยง ในที่นี้ เป็นการ
 เห็นแจ้งว่า "ไม่เที่ยง" นั้นเอง เพราะ

^๑ ฉ. อตีต รูป อนิจจนฺติอาทินา.

เหตุ^๕นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ย่อมพิจารณาว่าไม่เที่ยง" ดังนี้.

กณฺธิ สมนฺนาภาโร ปุจฺฉิตฺติ ตํ
ปรโต อีเชว ปาฬิยํ ทุติยวาเร
วุตฺตนเยเนวาทิ สงฺเขเปเนว วิสฺสชฺเชติ.
อิทานิ ตมตฺถํ ปากฏตรํ กาคุ
"วุตฺตณฺเฑทฺนุ"^๕ติอาทิมาท. ตตฺถ หิติ
เหตุอตุเถ นิปาโต. ยสฺมา "รูป
อตีตานาคตฺปจฺจุปฺปนํ อนิจฺจํ ชยญฺเฌนา"^๕ติ.
เอวํ วุตฺตํ ตสฺมา อิมินา วุตฺตนเยน
อนิจฺจนฺติ สมนฺสตีติ โยชนา.

ท่านอาจารย์ถามอาการ คือสัมมสนะ
ว่า สัมมสนะอย่างไร เพราะเหตุ^๕นั้น ท่าน
จึงวิสันนา สัมมสนะนั้น โดยสังเขปทีเดียว
ว่า โดยนัยที่กล่าวไว้ตอนต่อไป คือ ใน
วาระที่ ๒ ในพระบาลีในที่นั้นแหละ. บัดนี้
ท่านอาจารย์ประสงค์จะกระทำเนื่อความนั้น
ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า
"วุตฺตณฺเฑทฺ"^๕ เพราะท่านกล่าวคำนี้ไว้.
ในคำนั้น คัพท์ว่า หิ เป็นนิบาต ลงในอรรถ
แห่งเหตุ. ประกอบความว่า "รูปอดีต
อนาคตและปัจจุบันไม่เที่ยง ด้วยอรรถคือ
สิ้นไป" เหตุ^๕นั้น ภิกษุจึงพิจารณาว่า
ไม่เที่ยงตามนัยที่กล่าวแล้วนี้.

เอวมฺปิ สงฺเขโปเยวาทิ วิภชิตฺวา
ทสฺเสตฺถ "เอสา"ติอาทิ วุตฺตํ. อตีเตติ
อตีเต ภาเว. อาทิกมฺมุณิสฺส หิ อิํ
สมนฺสนวิธานํ, ตสฺมา ภาวเสณ อทฺธาเกโท

แม้^๕อย่างนี้ ก็ยังย่ออยู่ที่เดียว เพราะ
เหตุ^๕นั้น ท่านอาจารย์ประสงค์จะแสดง
จำแนก จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ภิกษุ".
คำว่า ในอดีต คือ ในอดีตภพ. ก็ขั้นนี้เป็น

อิทั สัพพมปีติ อิทั อตีตาทีเภทสสุ
รูปสสุ สมมุสนโต สัพพ เอกาทสวิธมปิ
สมมุสนน์ เอกิ สมมุสนน์ อนิจจโต สมมุสนนติ
กตวา.

ตุนติ ตั เอกาทสวิธมปิ รูป.
สปปฎิกายาติ ภยานกตาย. ภยวาทิ
โทตีติ อปปหีนวิปลาสสสุ "อิทั วินสสามิ,
มม สนตกั วินสสตี"ติ จินฺเตนตสสุ ภยชนกั
โทตี. สีโหมมสุตเต เทวานัน วียาติ
สีโหมมสุตเต เทลียมาเน เทวานัน วีย.

ตตถ หิ :

คำว่า สัมมสนะทั้งปวงนี้ มีความว่า
สัมมสนะทั้งปวง คือ ทั้ง ๑๑ อย่างนี้
เพราะพิจารณารูปอันจำแนกเป็นอดีตเป็นต้น
จัดเป็นสัมมสนะหนึ่ง เพราะทำคำอธิบายว่า
เป็นการพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง.

บทว่า ตั ความว่า รูปทั้ง ๑๑ อย่าง
นั้น. คำว่า เพราะเป็นสิ่งที่มิถยเฉพาะหน้า
คือ เพราะเป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความกลัว.
คำว่า ย่อมนำความกลัวมาให้ ความว่า
เพราะความที่ยังละวิปลาสไม่ได้ รูปจึงเป็น
สิ่งให้เกิดความกลัวแก่บุคคลผู้คิดว่า "เรา
จักพินาศ สิ่งของของเราจักพินาศ". คำว่า
ตั้งความกลัว เกิดแก่เทวดาทั้งหลาย ใน
สีโหมมสูตร ความว่า ตั้งความกลัวเกิดแก่
เทวดา ในเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดง
สีโหมมสูตร.

จริงอยู่ ในสีโหมมสูตรนั้น ความกลัวเกิดขึ้น
แก่เทวดาทั้งหลายมาแล้ว อย่างนี้ว่า :

คุณทัตถิม ทัพวงค์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"ยथा ตถาคโต โลเก อูปชชติ
 อรหิ สุมมาสมพุทโธ ฯเปฯ โส
 ธมฺมํ เทเสติ 'อิติ รูปํ, อิติ รูปสฺส
 สมุทโย, อิติ รูปสฺส อตฺตงฺกโม. อิติ
 เวทนา. อิติ สญฺญา. อิติ สงฺขารา.
 อิติ วิญฺญาณํ, อิติ วิญฺญาณสฺส
 สมุทโย, อิติ วิญฺญาณสฺส
 อตฺตงฺกโม'ติ. เยปิ เต ภิกฺขเว
 เทวา ทิมายุกกา วณฺณวฺนฺโต สุขพฺพลา
 อจฺเจสุ วิมานेषु จิรญฺจติกา, เตปิ
 ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา
 เขภฺยุเขน ภยํ สํเวคํ สนฺตาสํ
 อาปชฺชนฺติ 'อนิจฺจา วต'^๑ กิร โภ
 มยํ สมานา นิจฺจมฺหาติ อมณฺณิมฺห,
 อทฺธฺวา ฯเปฯ อสฺสสฺตา วต กิร
 โภ มยํ สมานา สสฺสตมฺหาติ
 อมณฺณิมฺห, มยฺมฺปิ กิร โภ อนิจฺจา
 อทฺธฺวา อสฺสสฺตา สกฺกา-

"เมื่อพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธ-
 เจ้า ฯลฯ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก
 พระองค์ทรงแสดงธรรมว่า 'รูปเป็น
 ดังนี้ เหตุเกิดขึ้นแห่งรูป เป็นดังนี้
 ความดับแห่งรูปเป็นดังนี้. เวทนา
 เป็นดังนี้. สัญญาเป็นดังนี้. สังขาร
 เป็นดังนี้. วิญญาณเป็นดังนี้ เหตุเกิด
 ขึ้นแห่งวิญญาณเป็นดังนี้ ความดับ
 แห่งวิญญาณเป็นดังนี้'. คุกรภิกษุ
 ทั้งหลาย แม้เทวดาทั้งหลายที่มีอายุ
 ยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข
 ผู้ดำรงอยู่ไถ่ยาวนานในวิมานสูง ใต้สัปดาห์
 พระธรรมเทศนาของพระตถาคตแล้ว
 โดยมาก ต่างก็ถึงความกลัว ความ
 สิ้นवेश ความสะอึกว่า 'ผู้เจริญ
 ทั้งหลาย ได้ยินว่า เราทั้งหลาย
 เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ แต่เข้าใจว่าเที่ยง
 เราทั้งหลายเป็นผู้ไม่ยั่งยืนเลย แต่

^๑ ปาฬิมฺพน อนิจฺจาว... อทฺธฺวาว...

อสฺสสฺตา... อิติ ทิสฺสติ.

ปริยาปนนา"ติ.^๑

เอวํ เทวานํ ภยุปฺปตฺติ อากตา.

ได้เข้าใจว่ายั่งยืน ฯลฯ ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย ได้ยินว่า เราทั้งหลายไม่
แน่นอน แต่ได้เข้าใจว่าแน่นอน, ท่าน
ผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ถึง
พวกเรา ก็เป็นผู้ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน
ไม่แน่นอน นับเนื่องแล้วในกายตน"
ดังนี้.

ชนฺธปณฺณกํ, ตเทกเทโส วา

อตฺตวาทีหิ "อตฺตวา"ติ ปริกฺกปิยติ, ตณฺจ
เอกนฺตโต อนิจฺจํ, ทฺกฺกขณฺจาทิ อาท "ยํ
หิ อนิจฺจํ, ตํ ทฺกฺกขณฺจ"ติอาหิ. ติสฺสุ
ทฺกฺกขตาสุ สงฺขารทฺกฺกขตา ว พฺยาปนี,
"ยทนิจฺจํ, ตํ ทฺกฺกขนฺ"ติ จ อธิปฺเปตาติ
วตฺตํ "อนิจฺจตํ วา อุทฺทพฺพปฏิบัติ
วา"ติ.

ชั้น ๕ หรือส่วนหนึ่งของชั้น ๕ นั้น

พวกอตฺตวาทีคาคคิดเอาว่า "เป็นอตฺตวา"
ก็ชั้น ๕ นั้นไม่เที่ยง และเป็นทุกซ์โดย
ส่วนเดียว เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "เพราะสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น
เป็นทุกซ์" ดังนี้เป็นต้น. ความเป็นทุกซ์
ประจำสังขาร ซึมซาบไปในความเป็นทุกซ์
ทั้ง ๓ อย่าง ท่านประสงค์เอาว่า "สิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกซ์" ดังนี้ ด้วย
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "(ไม่อาจ

^๑ ล. ชนฺธ. ๑๗/๑๐๔. อัง. จตฺก. ๒๑/๔๓.

ห้าม) ความไม่เที่ยง หรือความเกิด ความเสื่อม และความบับคับ".

อตฺตา อภวิสฺสาติ "การโก เวทโก คำว่า หากรูปนี้ จักได้เป็นอตฺตาไซ้
สยฺวสี"ติ เอวํภูโต อตฺตา อภวิสฺสาติ อธิบายว่า หากจักได้เป็นอตฺตาที่เป็นอย่างนี้
 อธิปฺปาโย. เอวํ หิ สติ รูปสฺส อาพาธาย คือ "เป็นผู้สร้าง ผู้เสวย ผู้มีอำนาจ
 สํวตฺตํ อยฺชฺชมานกํ สียา. ยถา ในตน". ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ ความเป็นไป
 รูปกฺขนฺธ อภทฺโต ติวริํ สมนฺนํ, เกทฺโต เพื่ออาพาธของรูป ก็พึงเป็นเรื่องไม่ควร.
 เตตฺตีสฺวิธํ, เอวํ เวทนา กฺขนฺธาทีสุปีติ สัมมสนะ ๓ อย่าง โดยไม่แยกกันในรูปชั้น
 อิมมตฺถํ "เอส นโย"ติ อคฺทิสฺสติ. จักเป็น ๓๓ อย่าง โดยแยกกัน ฉนฺใด แม้
 ในชั้นที่เหลื่อมมีเวทนาชั้นเป็นต้น ก็ฉนนั้น
 เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงแสดงต่อไป
 ถึงเนื้อความนี้ว่า "มึนฺยนี้".

เตน ขนฺธวเสน ตาว เกทฺโต ปณฺจ คด้วยเหตุนี้ จึงเป็นอันท่านได้แสดงวาระ
 สญฺจอิทิกา สตสมฺมสนวาราว ทสฺสีตา โทนฺติ. แห่งสัมมสนะได้ ๑๖๕ วาระ โดยแยกกัน
 อิมินา นเยน ทวารจกฺกาทีสุปี ยถารทํ คด้วยอำนาจชั้นก่อน. บัณฑิตพึงทราบความ
 สมนฺนเกโท เวทิตฺตพฺโพ. ต่างแห่งสัมมสนะ ตามควร แม้ในทวาร-
 จักกะเป็นต้น ตามนัยนี้.

๖๙๖. นิยมโต สังขตาทิเกท โหตีติ
 เอกังเสน สังขตาทิวีสเสสวนค โหตี
 อสังขตาทิสภาเว อนิจฺจตาย อสมฺภวโต.
อสุสาตี อนิจฺจสุส. ปริยายทสฺสนตฺถนฺติ
 เววจนทสฺสนตฺถ, ตํ ปน "ชยธมฺม"ติอาทิน
 วเสน เวทิตพฺพ, น ปริมาณํ คิณฺณ.

น ทิ ตเทว ตสฺส ปริยาโย โหตี,
 นาปี สังขตปฏิจฺจสมฺบุปนฺนปทานิ หุตฺวา
 อภาวทีปนโต ปากภาวทีปนโต. ปากภาว-
 ทีปนเนน ปน อนิจฺจตาย สาธนปกฺเข
ติฏฺจนฺติ. เตเนว ทิ สพฺเพสํ ปทาน
ปริยายตาภาวโต "นानากาเรหิ วา"ติ
วิกฺกปฺนฺตร กหิต. มนสิการปฺวตฺติ-
ทสฺสนตฺถนฺติ อนิจฺจตาย อุปพฺรุหนมนสิการป-
วตฺตติทสฺสนตฺถ.

๖๙๖. คำว่า รูปนั้น ก็เป็นประเภท
สังขตะเป็นต้น โดยแน่นอน ความว่า รูปนั้น
ก็มีความต่าง โดยความเป็นสังขตะเป็นต้น
โดยส่วนเดียว เพราะในสภาวะแห่ง
อสังขตะเป็นต้น ก็ไม่มีความเป็นของ
ไม่เที่ยง. บทว่า อสุส โยค อนิจฺจสุส
แปลว่า แห่งอนิจกัณฑ์นั้น. คำว่า เพื่อแสดง
ปริยาย คือเพื่อแสดงไวพจน์. ก็การแสดง
ไวพจน์นั้น พึงทราบด้วยอำนาจแห่งคำว่า
"ชยธมฺม" มีความสิ้นไปเป็นธรรมดาเป็นต้น
มิใช่ด้วยอำนาจแห่งคำทั้ง ๓ ข้างต้น.

ก็คำทั้ง ๓ นั้นแหละ หาเป็นคำปริยายแห่ง
 อนิจกัณฑ์นั้นไม่, ทั้งเพราะมิใช่เป็นสังขตบท
 และปฏิจฺจสมฺบุปนฺนตฺถแสดงความจริงไม่มี เพราะ
 แสดงความเป็นผล. ก็บททั้งหลาย ย่อมตั้ง
 อยู่ในฝ่ายที่ให้สำเร็จ ความเป็นของ
 ไม่เที่ยง ด้วยการแสดงความเป็นผล. ก็
 ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านจึงถือเอาวิกฺกปฺนฺตร ว่า
 "โดยอาการต่าง ๆ" เพราะภาวะคือความ
 ที่บททั้งปวงเป็นคำปริยาย. คำว่า เพื่อ

คุณมนตรี-คุณจินตนา สิงท เสนี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แสดงความเป็นไปแห่งมนสิการ ความว่า
เพื่อแสดงความเป็นไปแห่งมนสิการ คือ
ความเพิ่มพูนความเป็นของไม่เที่ยง.

จตุตทาสภาการอนุปสุสนากถาอนุชญา

**พรรณนากถาว่าด้วยการพิจารณา
ตามโดยอาการ ๔๐**

๖๙๗. โสติ โยคาวจโร. ตสฺสาติ
ยถาวุตฺตเกทสฺส อนิจฺจตาทิสฺมมสนฺสฺส.
ถิรภาวตฺถายาติ ทฬฺหภาวตฺถาย อนิจฺจตาที-
อาการสฺส ปุณฺนปุณฺนํ มนสิกาโร วีย
พหฺลึการภาวโต. ยํ ตํ ภควตา เอตสฺส
วิภงฺเก อนิจฺจตาทิสฺมมสนฺนํ วุตฺตุนฺติ
สมฺพนฺโธ.

๖๙๗. บทว่า โส โยค โยคาวจโร
แปลว่า โยคาวจรนั้น. บทว่า ตสฺส โยค
ยถาวุตฺตเกทสฺส อนิจฺจตาทิสฺมมสนฺสฺส
แปลว่า แห่งการพิจารณาความเป็นของ
ไม่เที่ยง ซึ่งมีประเภทตามที่กล่าวแล้วนั้น.
บทว่า ถิรภาวตฺถาย แปลว่า เพื่อประโยชน์
แก่ความมั่นคง เพราะภาวะคือการกระทำ
ให้มากเหมือนอย่างการมนสิการบ่อย ๆ ซึ่ง
อาการมีความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น.

๑ ฉ. อนิจฺจตาที...

วสุทธมรรคทานุภา ป.ท.๘-๓

สัมพันธ์บาลีว่า ยํ ตํ ภควตา เอตสฺส
วิงฺกุเ อนิจฺจตาทิสฺมมสนํ วุตฺตํ. แปลว่า
อนิจฺจาทิสฺมมสนะนั้นใด ที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้ในวิงฺกัแห่งปาฐะนั้น.

อนุโลมิกนฺติ อริยมคฺคาธิกมสฺส อนุกุล.
ขนฺตินฺติ ญาณขฺนฺติ. ญาณํ หิ วิสยสฺภาวํ
โอคาเหตุวา ววตฺถาเน ขมติ สหตีติ
ขฺนฺตีติ วุจฺจติ. สम्मตฺตนิยามนฺติ อริยมคฺคํ.

คำว่า อันเป็นอนุโลม คือ อันอนุกุลแก่การ
บรรลฺอริยมรรค. คำว่า ขันธ์ ได้แก่ ขันธ์
คือญาณ. จริงอยู่ ญาณ ท่านเรียกว่า ขันธ์
เพราะความหมายว่า อดทน คือ ทน ใน
การกำหนด หยั่งลงสู่ความเป็นอารมณ์.
คำว่า สัมมัตตนิยาม ได้แก่ อริยมรรค.

โส หิ สุมฺมาทิสฺสอฺทิสฺมมตฺตญฺเจว อนิวตฺติ-
ธมฺมตาย นียาโม จาติ วุจฺจติ. "อาทินา
นเยนา"ติ อิมินา "ปฺลจฺกขฺนฺเช ทุกฺขโต
ปฺสฺสนฺโต อนุโลมิกํ ขนฺติ ปฏฺิลภติ, ขนฺธานํ
นิโรธํ สุขํ นิพฺพานนฺติ ปฺสฺสนฺโต
สम्मตฺตนิยามํ โอภกมตี"ติ^๑ เอวมาทิกอ
ปาจเสโส โรคาทิสฺสปฏิบัติชโยชนาวเสน
วิตุถาเรตพฺโพ.

จริงอยู่ อริยมรรคนั้น ท่านกล่าวเป็นความ
ถูกต้อง คือ มีสัมมาทิสฺสเป็นต้นด้วย เป็น
ความแน่นอน เพราะมีความไม่หวนกลับเป็น
ธรรมค้ำด้วย. ด้วยคำว่า "โดยนัยมีอาทิ
ว่า" นี้ บัณฑิตพึงขยายความปาฐะที่เหลือ
มีอาทิต้อย่างนี้ว่า "ภิกษุเมื่อเห็นเบญจขันธ์
โดยอาการเป็นทุกข์ ย่อมได้อนุโลมขันธ์
เมื่อเห็นว่า ความคับแค้นแห่งเบญจขันธ์ เป็น

^๑ ช. ป. ๓๑/๖๓๐ (ฎมฺพโลภิกขุ ๒/๓๔๖).

ตสสาปีติ น เกวลं กลาปสมุสมสนสุเสว,
อถ โข ยถาสุสิตตส จตฺตาทิสปฺปเกทสฺส
อนิจฺจาทิสมฺมสนสุสาปี.

พึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้แม้ในที่นี้ , เพราะ
สัมมสนะนี้ เป็นเรื่องนำกิจมาให้ แก่
โยคาวจรผู้กระทำความคั้นแล้ว นั้นเอง.
บทว่า ตสสาปี ความว่า มิใช่แห่งกลาป-
สัมมสนะ อย่างเดียวเท่านั้น โดยที่แท้
แม้แห่งอนิจจาทิสัมมสนะซึ่งมีประ เกท ๕๐
ตามที่ได้แสดงไว้แล้ว.

ตํ หิ อนุโลมิกขนฺตํ ปฏฺฐิลาภาย, สมฺมตฺต-
นินฺยาโมกฺกมนาย จ ลํวตฺตฺนโต เอกํสโต
อิจฺฉิตพฺพํ. วุตฺตํ หิ :

ก็อนิจจาทิสัมมสนะนั้น จำปรารถนาโดย
ส่วนเดียว เพราะเป็นไป เพื่อการได้
อนุโลมิกขันติญาณ และเพื่อการก้าวลงสู่
สัมมัตตนิยาม. ข้อนี้ สมด้วยพระบาลีที่ตรัส
ไว้ว่า :

"โส วัต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กิญฺจ"^๑
สงฺขารํ นิจฺจโต สมฺนุสฺสนฺโต
อนุโลมิกาย ขนฺติยา สมฺนุณฺนาคโต
ภวิสฺสตีติ เนตํ จานํ วิชฺชติ,
อนุโลมิกาย ขนฺติยา อสมฺนุณฺนาคโต

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ว่า ภิกษุ
นั้นหนอ พิจารณาเห็นสังขารไร ๆ
ว่าเป็นของเที่ยง จักเป็นผู้ประกอบ
ด้วยอนุโลมิกขันติญาณนี้ ไม่ใช่ฐานะที่
จะมีได้ ข้อที่ว่า ภิกษุผู้ไม่ประกอบ

^๑ ฉ. กญฺจ.

สมมุตุนิยาม^๑ โอกกมิสสุตตี เนต
 จานัน วิชชติ, สมมุตุนิยาม
 อโนกุกมนุโต^๒ โสตาปตติผล^๓ วา
 ๗เปฯ อรหตตผล^๔ วา สจฺฉิกริสฺสตีติ
 เนต จานัน วิชชติ. โส วต ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ สพฺพสงฺขารานัน^๕ อนิจฺจโต
 สมฺนุปลฺลสฺสนโต^๖ ตีอาที สุกฺกปกฺโก
 วิตุถาเรตพฺโพ.

ด้วยอนุโลมิกขันติญาณ จักก้าวลงสู่
 สมมุตุนิยาม นี้ ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้
 ข้อที่ว่า ภิกษุผู้ไม่ก้าวลงสู่สมมุตุนิ-
 ยาม จักกระทำให้แจ้งซึ่งโสตา-
 ปัตติผล ฯลฯ หรือซึ่งอรหัตผล นี้
 ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้. บัดนี้พึง
 พรรณนาปาฐะอันเป็นสูกกปักร มีอาทิ
 ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ว่า ภิกษุ
 นั้น พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงว่า
 เป็นของไม่เที่ยง" ดังนี้ให้พิสดาร.

ตถา "โส วต ภิกฺขเว ภิกฺขุ กิญฺจิ^๕ สงฺขาร
 สุขโต, ทุกฺขโต, กิญฺจิ^๕ ธมฺมํ อตฺตโต,
 อนตฺตโต^๖ ตี วิตุถาเรตพฺโพ.

อนึ่ง พึงพรรณนาปาฐะว่า "ดูกรภิกษุทั้ง-
 หลาย ข้อที่ว่า ภิกษุเหล่านั้น พิจารณาเห็น
 สังขารใด ๆ ว่าเป็นสุข ว่าเป็นทุกข์

^๑ ฉ. อโนกุกมมาโน.
^๒ ฉ. อรหตตี.
^๓ ฉ. สพฺพสงฺขาราเร.
^๔ องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๙๑, ขุ. ป. ๓๑/๖๒๗.
 (ภูมิพโลภิกขุ ๒/๓๔๑).
^๕ ฉ. กญฺจิ.
^๖ ฉ. นิพพานัน ทุกฺขโต สุขโตติ อีเม ปาจา
 น ทิสฺสนติ, ขุ. ป. ๓๑/๖๒๗-๖๒๘
 (ภูมิพโลภิกขุ ๒/๓๔๑).

วิสุทธิธรรมทรรคภา ป.ท.๘-๓

คุณเพ็ญลักษณ์ อินทร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พิจารณาเห็นธรรมไร ๆ ว่าเป็นอัตตา ว่า เป็นอนัตตา" กุ้งนี้ให้พิสการ.

๖๔๘. เอเกกั ขนุ์ อนิจจาติ-
สมมสนสฺส วเสน สมมสตีติ สมพฺนโร.
ตสฺส ปน สมมสนสฺส ปณฺจนุ์ ขนุ์ธานี
สาธาณตยาติ "เอเกกั ขนุ์"ติ วุตฺต.
อนฺจนฺตีกตยาติ อฺจนฺตีกตภาวโต,
อสฺสสตตยาติ อตฺโต. สฺสสตตฺถิ อฺจนฺตีก
ปฺราย โภฎิยา อภาวโต. อาทือนฺต-
วฺนตตยาติ ปุพฺพาปรโภฎิวฺนตตยา,
อุทฺทพฺพชฺมมโตติ อตฺโต. อนิจฺจโต
สมมสตีติ สมพฺนโร. เอส นโย สพฺพคฺค.

๖๔๘. สัมพันธ์ความบาฬีว่า เอเกกั
ขนุ์ อนิจจาติสมมสนสฺส วเสน สมมสตี
แปลว่า โยคาวจรภิกษุ ย่อมพิจารณาชั้น
แต่ละอย่าง ด้วยอำนาจอนิจจาติสมมสนะ.
ก็เพราะความที่สมมสนะนั้น เป็นกิจทั่วไปแก่
ปัจจุชั้น์ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ชั้น์
แต่ละอย่าง". บทว่า อนฺจนฺตีกตยา
ความว่า เพราะไม่มีความแน่นอน ความว่า
เพราะเป็นความไม่ยั่งยืน. ด้วยว่า สิ่ง
ยั่งยืน ได้แก่ สิ่งที่แน่นอน เพราะไม่มีส่วน
สฺคเบองปลาย. บทว่า อาทือนฺตวฺนตตยา
ความว่า เพราะมันมีที่สฺคเบองต้นและ
เบองปลาย อธิบายว่า เพราะมีความ
เกิดขึ้น และความเสื่อมไปเป็นธรรมคา.
เชื่อมความบาฬีว่า อนิจฺจโต สมมสตี
แปลว่า ย่อมพิจารณาโดยอาการชื่อว่า
ไม่เที่ยง. ในทุกบท ก็มีนัยนี้.

อนิจฺจโตติ จ อทฺธวโต. เอตํ หิ
 น นิจฺจํ, ขณิกตตาย อสทภาวิทตาย วา น
 อิจฺจํ น อุปกนฺตพฺพนฺติ อนิจฺจํ. อุปฺปาทว-
ปฺปฏิปฺปนฺตตายติ อุปฺปาเทน, วเณน จ ปฏี
 ปฏี^๑ ขณฺเ ขณฺเ ตํสมฺมุคฺคิโน วิพาทน-
 สภาวตฺตตา, เตหิ วา สยเมว
 วิพาทตฺตพฺพตฺตตา. อุตฺถพฺพยวฺนโต หิ ธมฺมา
 อภินฺทํ เตหิ ปฏีปฺพิตา เอว โทหนฺติ, ยา
 ปิพฺพนา "สงฺขารทุกฺขตา"ติ. วุจฺจติ.

ก็บทว่า อนิจฺจโต แปลว่า โดย
 อาการไม่ยั่งยืน. ก็ชั้นนี้ ชื่อว่า อนิจฺจํ
 เพราะมีความหมายว่า ไม่ใช่สิ่งเที่ยง
 อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อนิจฺจํ เพราะมีความ
 หมายว่า อันบุคคลไม่พึงถึง คือ ไม่พึง
 เข้าถึง เพราะความที่มันเป็นของชั่วคราว
 คือ เพราะความที่มันไม่ใช่มีทุกเมื่อ. คำว่า
เพราะภาวะ คือความบีบคั้นด้วยความ
เกิดขึ้นและความเสื่อมไป ความว่า เพราะ
 ความที่ชั้นนี้ อันมีความพร้อมเพรียงด้วยทุกช
 ันนี้มีสภาพเบียดเบียนทุก ๆ ขณะ โดย
 เฉพาะ ๆ ด้วยความเกิดขึ้น และด้วยความ
 เสื่อมไป หรือเพราะความที่มันถูกความ
 เกิดขึ้น และความเสื่อมไปเหล่านั้น พึง
 เบียดเบียนเองนั่นเทียว. จริงอยู่ ธรรม
 ทั้งหลายที่มีความเกิดขึ้น และความเสื่อมไป
 ย่อมเป็นสภาวะถูกความเกิดขึ้น และความ
 เสื่อมไปเหล่านั้นบีบคั้นโดยเฉพาะเนื่อง ๆ
 ที่เดียว ซึ่งท่านเรียกความบีบคั้นว่า "ความ

^๑ ฉ. ปติ ปติ.

คุณเพ็ญลักษณ์ อินทร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เป็นสังขารทุกข์ ก็เป็นความทุกข์ประจำสังขาร".

ทุกขเวทิตายาติ ตีวิธสุสาปี ทุกขสุส, คำว่า เพราะความเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ
สงฺสารทุกขสุส^๑ อธิฏฺจานภาวโต. เพราะภาวะ ก็เป็นที่รองรับแห่งทุกข์ทั้ง
ปัจจุยยาปนียตายาติ ยถารหํ ปจฺจเยหิ ๓ อย่าง และแห่งสังสารทุกข์. คำว่า
ยาเปตพฺพตาย. โรคมูลตายาติ มฺลพฺยาธิ เพราะพึงประท้วงอยู่ได้ด้วยปัจจัย ความว่า
วีย อนุพฺนุชฺพยาธินํ มฺลภาวโต. เพราะความเป็นสิ่งที่พึงให้เป็นไปด้วยปัจจัย
ปทฺทวเยนาปี ยาปฺยโรคสทิสโตติ ทสฺเสติ. ทั้งหลายตามควร. คำว่า เพราะความเป็น
ยาปฺยพฺยาธิ หิ โรโค อิตโร อาพาโธติ. มูลแห่งโรค ความว่า เพราะความเป็นมูล
แห่งพยาธิที่คิดตามเหมือนกับพยาธิที่เป็นมูล.
แม้ด้วยบททั้ง ๒ ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า
เพราะเป็นเหมือนกับโรคที่เรื้อรัง. ก็
พยาธิที่เรื้อรัง จัดเป็นโรค พยาธิ นอกนี้จัด
เป็นอาพาธแล.

ทุกขตาสุลโยคิตายาติ ตีวิธทุกขตาสงฺขาเตน คำว่า เพราะเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยความ
รฺชฺชเนน ยุตฺตตาย.^๒ กิเลสาสฺจ- ปวคคือความเป็นทุกข์ ได้แก่ เพราะภาวะ
ปกฺขรณตายาติ ยถารหํ อารมฺมณวเสน, คือความประกอบด้วยความเสียดแทง กล่าว

^๑ ก. สงฺขารทุกขสุส.

^๒ ฉ. ยฺชฺชตาย.

คุณเพ็ญลักษณ์ อินทร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมนุณากมวเสน จ ราคาทิกิเลสาสุจิ-
วิสุสนุทนโต. อหุตฺวา สมุทฺวาโต อูปฺตฺติยา
อุทฺธมาตฺตา.

คือความเป็นทุกข์ ๓ อย่าง. คำว่า เพราะ
ความเป็นที่ไหลออกแห่งสิ่งไม่สะอาด คือ
กิเลส ความว่า เพราะเป็นที่หลั่งออกแห่ง
สิ่งไม่สะอาด คือกิเลสมีรากะเป็นต้น ด้วย
อำนาจอารมณ์ และด้วยอำนาจการประกอบ
ตามควร. ชื่อว่า ความวมขึ้น ด้วยการ
เกิดขึ้น เพราะความไม่มีแล้วก็มีขึ้น.

อนโตตฺทนตฺยาติ อพฺภนฺตเร
ตฺทนโต. ทฺกฺขเวทนาทโย วีย ทิ อิเม
สงฺขารา อตฺตภาวสุส อพฺภนฺตรคฺตา เอว
อุทฺยพฺพยวเสน ตฺทนติ. อริยมคฺคสฺสทฺทาเสน
วินา นีหริตุํ อสฺสกุญฺเณยฺยตฺยา ทฺนฺนีหริณฺยตฺยา
คณฺหาทิกฺฐาภินิเวสทฺพฺภาวโต. อฆฺนฺติ ปาป
วีย อริยชเนหิ วิครหิตพฺพ.

บทว่า อนโตตฺทนตฺยา แปลว่า
เพราะที่มแทงอยู่ภายใน. จริงอยู่ สังขาร
เหล่านี้ ก็เหมือนทุกขเวทนาเป็นต้น อยู่
ภายในอรรถภาพนั่นเอง ที่มแทงด้วยอำนาจ
ความเกิดขึ้น และความเสื่อมไป. ชื่อว่า
เป็นสิ่งที่ชักออกได้ยาก เพราะเว้นจากที่ม
คืออริยมรรค ไคร ๆ ไม่อาจจะชักออกได้
เหตุที่เป็นสิ่งยึดมั่นด้วยตัณหาภินิเวส และ
ทิกฐาภินิเวส. บทว่า อฆฺ แปลว่า เป็น
เหมือนของชั่ว คือ อ้นอริยชนทั้งหลายพึง
ติเตียน.

สตฺตานํ อนตฺตชนนโต อวตฺตอวทํ, ปาปสฺส
จ วตฺตญฺจํ ขนฺธปณฺจกนฺติ อาท "วึครท
ฯเปฯ อสมโต"ติ. อเสริภาวชนกตยาติ
ปรวสตาชนนโต. ยถา คิลานอ อณฺเฑหิ
สํเวสนวฺญฺจาปนาทึนา ปรปฏฺวิพนฺธสรึรฺวตฺติโก
อเสริ, เอวเมเตปิ อเสริภาวชนกา.

ชั้น ๕ นำความไม่เจริญมา เพราะทำให้
เกิดความฉิบหายแก่สัตว์ทั้งหลาย และเป็น
ที่ตั้งแห่งความชั่ว เพราะเหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "โดยอาการ ชื่อว่า
เป็นของชั่ว เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความ
ดีเตียน" ดังนี้. คำว่า เพราะเป็นสิ่งที่ยัง
ความไม่เสรีให้เกิด ความว่า เพราะยัง
ความเนื่องด้วยคนอื่นให้เกิด. เปรียบ
เหมือนคนไข้ มีความเป็นไปเนื่องด้วยผู้อื่น
โดยที่คนอื่นป้อนข้าวและอุ้มลุกขึ้นเป็นต้น ไม่
มีเสรีฉันใด แม้สังขารเหล่านี้ก็เหมือนฉันนั้น
เพราะยังความไม่เสรีให้เกิด.

อวสตาชาติ อวสวตฺตคนโต. ยถา
ปโรสตนฺโต ปุริโส ปรสฺส วสํ น คจฺจติ,
เอวํ สุกฺสุขาทีภาเวน วเส วตฺตเตตฺตํ
อสกุกฺกณฺเณยฺยโต.

คำว่า เพราะไม่อยู่ในอำนาจ ได้แก่
เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ. บุรุษมีจำนวน
เกินร้อยคนเป็นที่สุด ย่อมไม่ไปสู่อำนาจของ
ผู้อื่น ฉันใด เพราะใคร ๆ ไม่อาจจะให้
เป็นไปในอำนาจ ด้วยความเป็นของงาม
และเป็นสุขเป็นต้นเหมือนฉันนั้น.

อวิเชยยตายาคิ "มา ชีรณ, มา มียถา"^๑ติ-
 อาทีนา วิธาคุ อสกุญเญยภาวโต?^๑
ปลุชชนตายาคิ พุยาธิตี ปกาเรหิ
 จิษฺชนโต วินสฺสนโต. เตหิ เอว วา
 อาพฺยสนโต. พฺยสนฺนุโจ หิ โลกสฺสโต,
 ปสฺสโต ภูสฺสฺสโจ ทฺภฺสฺสฺสโ. พุยาธิตีหิ
 จ ชนฺธานํ พฺยสนฺนติ.

พฺยสนาวทภาเวน เอคฺคิตี อิตฺติ, อากนฺตฺกานํ
 อกุสฺสปกฺขิยานํ พฺยสนฺเหตฺตุนํ เอคํ อธิวจฺนํ.
 ชนฺธา จ เอทิสฺสาคิ อาท "อเนก-
พฺยสนาวทตาย"^๒ อิตฺติโต"ติ.

คำว่า เพราะไม่เชื่อฟัง ความว่า เพราะ
 ใคร ๆ ไม่อาจจะจัดการ ด้วยคำว่า "ท่าน
 อย่าแก่เลย อย่าตายเลย" ดังนี้เป็นต้นได้.
 บทว่า ปลุชชนตาย ความว่า เพราะขาดไป
 คือ เพราะพินาศไป ด้วยประการทั้งหลาย
 มีพยาธิเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เพราะ
 จิบหายไปอย่างยิ่ง ด้วยประการทั้งหลาย
 มีพยาธิเป็นต้นเหล่านั้น. ก็โลกศัพท์มีอรรถ
 จิบหาย ป ศัพท์ ฟังเห็นว่ามีอรรถว่าอย่าง-
 ยิ่ง. ก็ชั้นทั้งหลาย จิบหายไปด้วยประการ
 ทั้งหลายมีพยาธิเป็นต้น.

ชื่อว่า อิตฺติ (จัญไร) ด้วยความหมายว่า
 มาถึงด้วยภาวะนำมาซึ่งความจิบหาย คำว่า
 อิตฺติ นี้ เป็นชื่อเหตุแห่งความจิบหายที่เป็นไป
 ในฝ่ายอกุศลที่จรมา. ก็ชั้นทั้งหลาย
 เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "โดยอาการชื่อว่า เป็นจัญไร
เพราะนำมาซึ่งความจิบหายเป็นอเนก".

^๑ ฉ. อสกุญเญยโต.

^๒ ฉ. ...วทตาย.

อุปทหวตตี อุปทโว, อนตถิ
ชเนนโต อภิภวตี อชฺโณตถตตี อตฺถโถ,
ราชทตฺทาทินิ เอตฺติ อธิวจัน. ขนฺธา จ
เอทิสาคี วุตฺตํ "อวิทิตานํ ๗เปฯ
อุปทหวโต"ตี ทิฏฺฐจธมฺมิกสมฺปรายิกภยา-
วทโต, อภยปฏิปกฺขโต จ ขนฺธา ภยฺนติ
อาท "สพฺพภยานํ ๗เปฯ ภยโต"ตี.

ชื่อว่า อุบาทว์ เพราะมีความหมาย
ว่า ย่อมเข้าไปเบียดเบียน อธิบายว่า
ยังความฉิบหายให้เกิด ครอบงำ ท่วมทับ
คำว่า อุบาทว์นี้ เป็นชื่อของอันตรายมี
ราชทัณฑ์เป็นต้น. และชั้นทั้งหลายก็เป็น
เช่นนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
ว่า "โดยอาการ ชื่อว่าเป็นอุบาทว์ เพราะ
นำอนัตตผลใหญ่ ๆ ที่ไม่รู้มา และเพราะ
เป็นที่ตั้งแห่งอุบาทว์ทั้งปวง". ชั้นทั้งหลาย
ชื่อว่า เป็นภัย เพราะนำภัยอันเป็นไปใน
ทิสฺฐธรรม และเป็นไปในสัมปรายภพมาให้
และเพราะตรงกันข้าม กับสิ่งที่ไม่เป็นภัย
เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"โดยอาการชื่อว่า เป็นภัย เพราะเป็น
บ่อเกิดแห่งภัยทั้งปวง ฯลฯ".

พหิทฺฐา ณาติพฺยสนาทีหิ, อชฺฌตฺตํ รากาทีหิ
อนตฺถเอหิ อุปสชฺชนฺภูเจณ, อุปสคฺคสทิสฺตาย
จ อุปสคฺคโต? อุปสคฺคโคติ จ เทวคฺคูปสํหาร-

ชื่อว่า อุปสรรค เพราะอรรถว่าขัดข้อง
ด้วยอนัตตะทั้งหลาย มีความฉิบหายแห่งญาติ
เป็นต้นในภายนอก และมีรากะเป็นต้นใน

๑ ฉ. อุปสคฺคโค.

วเสน ปวตุโต พยาธิตอนตุโธ. โส ภายใน และเพราะเป็นเหมือนกับตัว
 อตุถกาเมน มุหุตตมปิ น อชฌุเปกขิตพุโพ อุปสรรค. ก็คำว่า อุปสรรค ได้แก่
 โทติ. เตน วุตติ "อเนเกหิ ๆเปฯ" อนัตถะมีพยาธิเป็นต้น ที่เป็นไปด้วยอำนาจ
อุปสกุคโต"ติ.

เทวดาคลบันดาล. อุปสรรคนั้นเป็นสิ่งที่
 ผู้ใคร่ความเจริญ ไม่พึงเพิกเฉยแม้แต่ครู่-
 เดียว. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "โดยอาการ ชื่อว่าเป็นอุปสรรค
 เพราะถูกอนัตถะหลายอย่างติดตาม ๆลฯ".

โทสุปสกุจตายาติ อารมมณโต, สมุโยคโต
 จ ราคาติโทเสหิ อูเปตตาย. โลกธมมา
 ลากาติเหตุกา อุนนยปฏิฆา, เทหิ,
 พยาธิตาหิ จ อนวภูจิตตา จลิตตา?

คำว่า เพราะถูกสิ่งที่เป็นโทษ ขัดขวาง
 ได้แก่ เพราะประกอบด้วยสิ่งที่เป็นโทษมี
 รากะเป็นต้น โดยเป็นอารมณ์ และโดยการ
 สัมประโยค. โลกธรรมทั้งหลายมีลาม
 เป็นต้นเป็นเหตุ เป็นทั้งความยินดีและ
 ยินร้าย ความที่ขันธไม่หยุดลงด้วยโลก-
 ธรรมเหล่านั้น และด้วยประการมีพยาธิ
 เป็นต้น ชื่อว่า ความไหว.

อุปกุกเมนาติ อตุตโน, ปรสสุ วา
 ปโยเคน. สรเสนาติ สภาเวน.

คำว่า โดยการกระทำ ได้แก่ โดย
 การชวนชววยของตนหรือของคนอื่น. คำว่า

๑ ฉ. ปจลิตตา.

ปภงกฺขกมณสีลตา ภัทรตา. สพฺพาวตถ- โดยเป็นเอง คือ โดยสภาพ. ความมีปรกติ
นิปาติตายาคี รุกฺขผลํ วยิ อติตรุณกาลโต เข้าถึงความแตกสลาย ได้แก่ ความแตก
ปฏฺจาย สพฺพาสฺ อวตฺถาสฺ นิปตฺนสีลตาย. ทำลาย. คำว่า เพราะมีปรกติตกไปทุก
อาการ ความว่า เพราะมีปรกติตกไปใน อาการทุกอย่าง ตั้งแต่กาลที่เป็นเด็กเล็ก
เหมือนอย่างผลของต้นไม้.

อปนิตฺสฺสปี^๑ สพฺพเพน สพฺพํ อสํารตาย ชื่อว่า เพราะไม่มีภาวะที่มั่นคง เพราะสิ่งที่
ฉิรภาวสฺส อภาวตาย. ฉิรํ หิ ธฺวํ นาม แม้มิได้ตกไป ก็เป็นสิ่งไม่มีแก่นสารทุกสิ่ง
โทติ. ตายิตฺถํ รุกฺขิตฺถํ อสมตฺถตตาย น ทุกอย่าง. ก็สิ่งที่มั่นคง ย่อมเป็นสิ่งชื่อว่า
ตายโนติ อตายโน, ตพฺภาโว อตายนตา. ยั่งยืน. สภาวะใด ไม่ใช่ผู้คุ้มครอง เพราะ
ตวงฺณาสีสําย อุกตฺสฺส อลพฺภเนยฺยเขมตา. ความที่ไม่สามารถจะคุ้มครอง คือรักษาไว้
เหตุ นั้น สภาวะนั้น จึงชื่อว่า อตายโน
แปลว่า ไม่คุ้มครอง ภาวะของสภาวะที่ไม่
คุ้มครองนั้น ชื่อว่า อตายนตา แปลว่า
ความไม่มีที่คุ้มครอง. สิ่ง que เข้าถึงด้วยความ
หวังไม่ได้ซึ่งความคุ้มครอง เป็นสิ่งที่หา
ความปลอดภัยไม่ได้.

^๑ ฉ. อธิปตฺสฺสปี.

ทุกขภัตติยา อุปลิยนาธิปปาเยน อลลียิตฺ. ชื่อว่า จะหลบซ่อนได้ ด้วยความประสงค์จะ
 ทุกขนิวัตตนํ เลณกิจจํ. ซาติอาทิกษานํ เข้าไปหลบ เพราะความกลัวทุกข์. การ
 หีสนํ วิธมนํ ภยสารณคฺคํ^๑ ยถาปริกฺขปิเตหิติ ห้ามความทุกข์ ชื่อว่า ทำหน้าที่กำบัง. การ
 ปรมคฺคโต อวิชฺชมาเนหิ พาเลหิ ปริ- เบียดเบียน คือความขจัดภัยมีชาติเป็นต้น
 กပ္ปิตฺตปกาเรหิ. ริตฺตตายาติ วิวิตฺตตาย, ชื่อว่า ความเป็นที่กำจัดภัย. คำว่า ตามที
 วิรhitตตายาติ อตฺถเ. อนฺโตสสาราภาโว พวกคนเขลาคาดคิดเอา ความว่า โดย
ริตฺตตา. ส่า เหว จ ตฺจฺจตฺตาติ อาท ประการที่พวกคนเขลาซึ่งไม่มีอยู่โดยปรมัตต์
"ริตฺตตตฺตาเยว ตฺจฺจโต"ติ. คาดคิดเอา. บทว่า ริตฺตตาย แปลว่า
 เพราะเป็นความว่าง อธิบายว่า เพราะ
 เป็นความเว้น. ความไม่มีสาระในภายใน
 ชื่อว่า ความว่าง. ก็ความว่างนั้นแหละเป็น
 ความเปล่า เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่ "ชื่อว่า โดยอาการว่าง
เพราะเป็นความเปล่านั้นเอง".

อุปฺปกตฺตาติ ปริตฺตคฺคตา, ลามกคฺคตา วา. บทว่า อุปฺปกตฺตา แปลว่า เพราะความเป็น
 ธฺวสสาราภาวาทิหิ สหฺธิ อตฺตสสาราภาวํ ของเล็กน้อย หรือแปลว่า เพราะความเป็น
 ริตฺตปเพน วตฺวา นิพฺพตฺติตมคฺคตฺตสสารา- ของต่ำทราม. ท่านอาจารย์ครั้งแสดงความ
 ภาวเมว สฺสณฺณเพน ทสฺเสตฺถ "สามิ ๗เปฯ ไม่มีสาระคืออตฺตา พร้อมกับความไม่มีสาระ
สฺสณฺณโต"ติ วุตฺตํ. คือความยั่งยืนเป็นต้น ด้วยบทว่า ว่าง แล้ว

^๑ ฉ. ภยสารกคฺคํ.

ประสงค์จะแสดงความไม่มีสาระ เพียงแต่
ทำให้บังเกิดเท่านั้น ด้วยบทว่า เป็นของสูญ
จึงกล่าวว่ "โดยอาการชื่อว่าสูญ เพราะ
ว่างจากเจ้าของผู้ครอง ผู้สร้าง ผู้เสวย
และผู้ดูแลรักษา".

ยถา เกณจิ สามิอาทิลกฺขณเณ อตฺตนา
สุณฺณา เอเต, เอวํ สยมฺปิ อตฺสภาโวติ
อาท "สยณฺจ ๗เปฯ ๑นตฺตโต"ติ. น
อตฺตาคี ทิ ๑นตฺตาคีปิ^๑ วุตฺต^๒

ชั้นนี้เหล่านี้เป็นของสูญจากตนใด ๆ ซึ่งมี
ความเป็นเจ้าของเป็นต้นเป็นลักษณะ ด้วย
ประการใด แม้นตนเอง ก็ไม่มีสภาวะคือตน
นั้น เหตุนี้ จึงกล่าวว่ "โดยอาการชื่อว่า
มิใช่ตน เพราะแม้นตนเองก็มีได้เป็น
เจ้าของ" เป็นต้น. ก็สภาวะ ชื่อว่า
อนัตตา เพราะความหมายว่า ไม่ใช่อัตตา.

ปวตฺติทกฺขตาชาติ ภาวปวตฺติทกฺข-
ภาวโต. ภาวปวตฺตติ จ ปณฺจนฺนํ ขนฺธานํ
อนิจฺจาทีอาภาเรน ปวตฺตตนเมว, โส จ
อาทีนโวติ^๓ ยถาท "ยํ ภิกฺขเว

คำว่า เพราะเป็นปวัตติทุกข์ คือ
เพราะความเป็นทุกข์ โดยยังเป็นไปอยู่
ในภพ. ก็ความยังเป็นไปอยู่ในภพ ก็คือ
ความเป็นไป โดยอาการมีความไม่เที่ยง

^๑ ฉ. อนตฺตาคี.
^๒ ฉ. อยํ ปาโฆ น ทิสฺสตี.
^๓ ฉ. อิตฺตทโท น ทิสฺสตี.

อาการเป็นวิปริตธรรม เพราะมีความเปลี่ยนแปลงเป็นปรกติโดยอาการ ๒ อย่าง ดังนี้.

วิปริตโม จ วิปริตสภาวาปตฺติ. ก็ความเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การถึงสภาวะ
ทุพพลตายาคิ สรสมิทุรตาย พลาภาวโต. ที่วิปริต. บทว่า ทุพพลตาย ความว่า
ทุพพลมฺปิ กิณฺจิ มฺหุทุมมณฺณาภาเวน เพราะความไม่มีกำลัง เพราะมีความ
ทุปฺปธฺสึยา. อีเม ปน สุภทา เอวาติ^๑ ทำลายไปโดยสภาพ. ก็ของบางอย่างแม้
อาท "เผคฺค วีย สุขภณชนียตาย จา"ติ. ไม่มีกำลัง ก็เป็นสิ่งที่ถูกกำจัดได้ยาก
เพราะความเป็นของอ่อน และไม่มีความเป็นของควรแก่การงาน. ส่วนชั้นเหล่านี้
ถูกกำจัดได้ง่ายที่เดียว เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะเป็นสิ่งพึงหักได้ง่ายเหมือนไม้กระพี้".

อฆสฺส ปापสฺส เหตุตา อฆเหตุตา. ความเป็นเหตุแห่งความชั่ว คือบาป ชื่อว่า
ขนฺธปฺปฏิพฺพตฺตเมว ทิ สพฺพิ กิพฺพิสนฺติ. อีเม อฆเหตุตา แปลว่า ความเป็นเหตุแห่ง
รูปาทโย สุขเหตุ, น ทุกฺขเหตุติ ชนิต- ความชั่ว. ก็สิ่งที่เนื่องด้วยชั้นนั้นเอง
วิสุสาसानํ หนนสีลตาย, ขนฺธสฺส ทิ "เอตฺ" ทั้งหมดร้ายกาจแล. ก็เพราะภาวะที่มีความ

^๑ ฉ. สุปรธฺสึยา เอวาติ.

มมา"ติ กาทวเสน สตุตา พุสนํ ปาปญฺติ,
 วิสฺสาสิ วา หนนฺตฺติ วิสฺสาสมาติโน,
 ตพฺภาวโต.

ทำลาย ความไว้วางใจที่ทำให้เกิดว่า ชั้น
 ทั้งหลายมีรูปเป็นต้นเหล่านี้ เป็นเหตุแห่งสุข
 มิใช่เหตุแห่งทุกข์ สัตว์ทั้งหลาย จึงถึงความ
 พินาศหรือทำลายความไว้วางใจ ด้วย
 อำนาจความยึดถือในชั้นทั้งหลายว่า "นี่
 ของเรา" เหตุนั้น สัตว์เหล่านั้น จึงชื่อว่า
วิสฺสาสมาติโน ผู้มีปรกติทำลายความไว
 วางใจ เพราะภาวะแห่งสัตว์ผู้มีปรกติ
 ทำลายความไว้วางใจนั้น.

วิคตภวตยาติ อปคตวทฺชิตาย.
 วิภวตฺถหา, วิภวทฺธิฏฺฐิ จ วิภโว อุตฺตร-
 ปทโลเบน, ตโต วิภวโต ปิตฺสทิสฺสฺส วา
 สภาวเหตุโน วิภวโต วินาสโต สมฺภูตตาย.
 อาสวานํ อารมฺมณาทินา ปจฺจยภาโว
อาสวปทฺฐจฺจานตา. พิชาทิโก อสฺาธารโณ
เหตุ, ภูตสลฺลาทิโก สฺาธารโณ ปจฺจโย.
 เอส นโย อชฺฌตฺเตปิ.

บทว่า วิคตภวตยา ความว่า เพราะ
 มีความเจริญไปปราศแล้ว. วิภวตฺถหา และ
 วิภวทฺธิฏฺฐิ ก็ชื่อว่า วิภโว ด้วยการลบบท
 เบื้องปลาย โดยอาการเป็นวิภวะนั้น.
 อีกอย่างหนึ่ง โดยอาการเป็นวิภวะแห่งเหตุ
 ของสภาวะซึ่งเป็นเหมือนบิดา เพราะเป็น
 สิ่งเกิดมาแต่ความพินาศ. ความเป็นปัจจัย
 โดยเป็นอรัम्मณปัจจัยเป็นต้น แก่อาสวะ
 ทั้งหลาย ชื่อว่า ความเป็นปทฺฐจฺจานแห่ง
อาสวะ. เหตุที่ไม่ทั่วไปมีพืชเป็นต้น ชื่อว่า

คุณสมบุรณ์ ชวนิชกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เหตุ เหตุที่ทั่วไป มีภูต (สิ่งมีชีวิต) และ
น้ำเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัย. แม้นในของภายใน
ก็นั้น.

เทหิ สเมจจ สัมภูย^๑ กโต สังขโต.
มัจจุमारस्स อธิฏจानภาเวन, กิเลสमारस्स
ปัจจยภาเวน สัมพุตตโต อามิสญุตตา.
ขนุธาปิ ขนุธานัม อามิสญุตตา ปัจจยภาเวน
สัมพุตตโต, ตทนุโตคธา อภิสังขารา.
เทวปุตตमारस्स ปน "มเมตนุ"^๒ติ อธิมาน-
วเสน อามิสภาโวติ ขนุธาหิมารานมปิ
อิมลัม ยถารหัม อามิสญุตตา วตตพพา.
ธมมสทโท "ชาติธมมานนุ"^๒ติอาทิสู วิย
ปกติอญุโจ "ธมมปฏิสัมภิตา"^๓ติอาทิสู วิย
เหตุอญุโจ จาติ อาท "ชาติชราพยาธิ-
มรณปกิติตาย, โสภปริเทวอุปายาสเหตุตาย
จา"ติ.

ธรรมที่ถูกเหตุปัจจัยเหล่านั้นประชุมกัน คือ
ร่วมกันปรุงแต่งขึ้น ชื่อว่า สังขตะ. ชื่อว่า
ความเป็นเหตุ เพราะทำให้เติบโตขึ้นด้วย
เป็นที่รองรับของมัจจุमार และด้วยความ
เป็นปัจจัย แกกิเลสमार. แม้ชั้นทั้งหลาย
ก็ชื่อว่าเป็นเหตุของชั้นทั้งหลาย เพราะ
ทำให้เติบโตขึ้น ด้วยความเป็นปัจจัย
สภาวะทั้งหลายที่ยังลงภายในชั้นเหล่านั้น
จัดเป็นอภิสังขาร. ก็ความที่ชั้นเป็นเหตุ
ของเทวปุตตमार ด้วยอำนาจอธิมานะว่า
"นี้เป็นของเรา" เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึง
กล่าวความที่ชั้นเหล่านี้ เป็นเหตุตามควร.
แม้ของมารมีชั้นธมารเป็นต้น. ธมมคัพพ

^๑ ฉ. สมภูย.

^๒ ม. อ. ๑๔/๔๕๒. ข. ป. ๓๑/๕๖
(ภูมิพโลภิกขุ ๑/๖๐).

^๓ อภ. วิ. ๓๕/๓๔๔, ๔๐๐.

คุณสมบุรณ์ ชวนิชกุล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มีอรรถว่า ปกติ เช่นในคำว่า "ชาติ-
 ธมฺมานัน" มีความเกิดเป็นปกติเป็นต้น และมี
 อรรถว่าเหตุ เช่นในคำว่า "ธมฺม-
 ปฏิสมฺภิตา" ความแตกฉานในเหตุ เป็นต้น
 เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
ชาติชราพยาธิมรณปกติตาย เพราะมีชาติ
 ชราพยาธิ และมรณะเป็นปกติ โสภปริเทเว-
อุปายาสเหตุตาย จ และเพราะเป็นเหตุแห่ง
 โสภะ ปริเทวะ และอุปายาส.

สังกิเลสตัดยคฺคหณน ตเทกฺกฺจฺจํ ทสนฺนํ
 กิเลสวตฺถุนมฺปิ สงฺกฺโท ทฺวฺจฺจฺโพ. ตทา-
 รมฺมณปิ ทิ ธมฺมา ตทนต์วตฺตนต์
 สงฺกิเลสสิกา เอว. ตถา ชุทฺทา, ตณฺหา,
 ชฺญาทิสฺ สุรฺริสฺส, สงฺกิเลสสฺส จ สงฺกฺโท
 ทฺวฺจฺจฺโพ.

ด้วยการถือเอา สังกิเลสทั้ง ๓ พึงเห็นการ
 สงเคราะห์ แมื่กิเลสวัตถุ ๑๐ อย่าง ที่ตั้ง
 อยู่เป็นอันเดียวกันกับสังกิเลสทั้ง ๓ นั้น.
 ก็ธรรมแมื่กิเลสวัตถุเหล่านั้น เป็นอารมณ์
 ก็ชื่อว่ามี ความเศร้าหมองที่เกี่ยว เพราะ
 ไม่เป็นไปล่วงกิเลสวัตถุเหล่านั้น ไปได้.
 อนึ่ง พึงเห็นการสงเคราะห์เอาสระและ
 สังกิเลสเข้าไว้ในคำเป็นต้นว่า ชุทฺทา
 ความทิว ตณฺหา ความอยาก ชฺญา ความ
 รกเป็นต้น.

สมาคมชาวเหนือ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒-๑๖. น. ป. น. ๑. ๑-๑

จตุตทาศปี สมุสนานิ ตีสุ สัมมสนะทั้ง ๔๐ อย่าง ผนวกเข้า
อนุปัสสนาสุ อนโตคธาเนวาทิ ตทนุโต- ภายใน ในอนุปัสสนาทั้ง ๓ นั้นเอง เพราะ
คธภาวํ ทสฺเสตฺตํ "เอตถ หี"ติอาทิ วุตฺตํ. เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "ก็ใน
อนิจจานุปัสสนานิ สรูปโต, ปริยายโต สัมมสนะ ๔๐ นี้" เป็นต้น เพื่อจะแสดง
จ อนิจฺจภาววิภาวนโต. เอส นโย ภาวะที่ผนวกเข้าภายใน ในอนุปัสสนานั้น.
อิตเรสุปี. "อसारกโต"ติ หี อิทํ ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา เพราะแสดงความ
นิจฺจสารภาววิภาวนํ. เป็นของไม่เที่ยงโดยสรูป และโดยปริยาย.
แม้ในบทนอกนี้ก็มียันนี้แล. คำว่า "โดย
อาการไม่มีแก่น" นี้ เป็นคำแสดงความไม่มี
แก่นสารอยู่เป็นนิตย์.

เอตฺตาวตา กลาปโต ธมฺเม คัวยลาคับแห่งคำเพียงเท่านั้น ท่าน
สงฺกเหตุวา นยโต สมุสนมตฺตํ ทสฺสิตํ, อาจารย์ได้สังเคราะห์ธรรมทั้งหลาย โดย
น ตาว อนุปทธมฺมวิปัสสนา วิทิตาติ เป็นกลาป (คือเป็นกลุ่ม) แล้วแสดงเพียง
"สมุสนารมฺภาวิชานน"ติ วุตฺตํ. สัมมสนะโดยนัย ยังมีได้จัดธรรมวิปัสสนา
ตามลำดับบทก่อน เพราะเหตุนั้น ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่า "นี่เป็นวิธีทำสัมมสนะ"
ดังนี้.

สมาคยชาว เหนือ

สร้างคณฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อินทรีย์ติคุณการณนวกกถาวณฺณนา

พรรณนาภาว่าด้วยเหตุทำอินทรีย์

ให้กล้า ๔ ประการ

๖๙๙. เอกจฺจสฺส ติกฺขินฺทฺริยสฺส
 มหาปณฺณสฺส นยวิปสฺสนาวเสเนว อุตฺตพฺพย-
 ณาณํ อฺปฺปชฺชติ, อิตฺตสฺส นฺนฺปชฺชติ. ตํ
 สนฺธาย "ยสฺส ปน ๗เป๗ น สมฺปชฺชติ"ติ
 วุตฺตํ. อุตฺตพฺพยณาณฺนฺปชฺชติ หิ อิตฺ
 นยวิปสฺสนาย สมฺปชฺชนนฺติ อธิปฺเปตํ. เตน
 "นฺวทากาเรหิ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ ภวนฺติ
 ๗เป๗ อนฺตรา จ อพฺโพสาเนนา"ติ เอว
 วุตฺตानํ นวณฺํ อาการานํ วเสณ อินฺทฺริยานิ
 ติกฺขานิ กตฺวา สบฺปายานิ เสวมาเนน
 สมฺมสฺติพฺพนฺติ สมฺพนฺโธ.

๖๙๙. อุตฺตพฺพยณาณ ย่อมเกิดขึ้น
 ด้วยอำนาจนยวิปสฺสนานัน้เทียว แก่โยคี
 บางคนผู้มีอินทรีย์แก่กล้า มีปัญญามากย่อมไม่
 เกิดขึ้นแก่โยคีนอกนี้. ท่านอาจารย์หมายถึง
 ความซื่อนัน้ จึงกล่าวว่ "แต่เมื่อโยคาวจร
ใด แม้ทำโยคะโคยนยวิปสฺสนาอย่างนี้
นยวิปสฺสนาก็ยังไม่สำเร็จ" ดังนี้. ก็ความ
 เกิดขึ้นแห่งอุตฺตพฺพยณาณ ท่านประสงค์ว่
 เป็นความสำเร็จแห่งนยวิปสฺสนา ในที่นี้.
 สัมพันธ์บาลีว่ เตน "นฺวทากาเรหิ
 อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ ภวนฺติ ๗เป๗ อนฺตรา จ
 อพฺโพสาเนนา"ติ เอว วุตฺตานํ นวณฺํ
 อาการานํ วเสณ อินฺทฺริยานิ ติกฺขานิ กตฺวา
 สบฺปายานิ เสวมาเนน สมฺมสฺติพฺพํ แปล
 ความว่โยคีนัน้ พึงทำอินทรีย์ให้กล้าด้วย
 อำนาจอาการ ๔ อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้
 อย่างนี้ว่ "อินทรีย์ทั้งหลายย่อมกล้าแข็ง
 ด้วยอาการ ๔ คือ ๗ล๗ ยังภาวนาให้ถึง

สมาคมชาวเหนือ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พร้อมโดยไม่เลิกเสียในระหว่าง ๆ" ดังนี้
แล้วเสพลัปปายะพิจารณา.

เตนาติ โยคินา. นวหากาเรหิติ
วกุขมานะหิ นวหิ อากาเรหิ. อินทริยานีติ
สทุธาหิ นินทริยานิ. ติกขานีติ ติขินานิ
วิสถานิ สุรานิ. อุปปนฺนุปนฺนानนฺติ ขณ
ขณ อุปนฺนํ อุปนฺนํ. สงฺขารานนฺติ
วิปสฺสียมานํ รูปารูปมฺมานํ.

บทว่า เตน โยค โยคินา แปลว่า
โยคินั้น. คำว่า คัวยอการ ๔ คือ คัวย
อการ ๔ อย่างที่กำลังจะกล่าวต่อไป.
คำว่า อินทริย ได้แก่ อินทริยมีสัทธิ
เป็นต้น. คำว่า กล้า คือ คม คล่องแคล่ว
อาจหาญ. คำว่า ที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ได้แก่
ที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ ทุก ๆ ขณะ. คำว่า แห่ง
สังขารทั้งหลาย คือ แห่งรูปธรรมและ
อรุปรธรรมที่โยคกำลังเจริญวิปัสสนาอยู่.

ขยเมวาคิ ปจฺมํ อุปาหํ ทิสฺวา ตํ
มุญฺจิตฺวา ขยเมว ภงฺกเมว ปสฺสตี. ตสฺส
ตถาขยทสฺสนปสฺสตสฺส วิปสฺสนาปณฺณา ติกฺขา
สุรา วหตี, อิตฺรานิ จ นินทริยานิ.
ตตฺถาคิ ขยทสฺสเน. สกกจฺจกิริยาयाติ
อาทรการิตาย, ยถา ขยทสฺสนปรเมว^๑

คำว่า ความสิ้นไปถ่ายเดียว คือ ย่อมเห็น
ความเกิดขึ้นก่อน แล้วปล่อยความเกิดขึ้นนั้น
เห็นความสิ้นไปถ่ายเดียว คือความดับถ่าย-
เดียว. วิปัสสนาปัญญาของโยคินั้น ผู้ชวน-
ชวายในการเห็นความสิ้นไปอย่างนั้น ย่อม
กล้าแข็งอาจหาญนำไป และอินทริยนอกนี้

^๑ ฉ. ขยทสฺสนปรเมเนว.

วิปัสสนาญาณ ปวตฺตติ, เอวํ ตํ อาทรชาโต
สมฺปาเทติ.

ก็เช่นกัน. บทว่า ตตถ โยค ชยทสฺสเน
แปลว่าในการเห็นความสิ้นไปนั้น. คำว่า
โดยสักกัจจกิริยา คือโดยความเป็นผู้กระทำ
โดยเอื้อเพื่อ คือ โยคี ย่อมเป็นผู้เอื้อเพื่อ
ยังวิปัสสนาญาณนั้นให้ถึงพร้อมโดยประการที่
วิปัสสนาญาณจะเป็นไป โดยอาการมีการ-
เห็นความสิ้นไป เป็นอย่างยิ่งเท่านั้น.

สาตจฺจกิริยา ยาทิ อวิจฺเจทกิริยา, ยถา
วิปัสสนาญาณํ ชยทสฺสเนวเสน นีรณฺตรเมว
ปวตฺตติ, เอวํ ยุตฺตปฺปยุตฺโต นํ สมฺปาเทติ.
สปปายกิริยา ยาทิ อนรูปกิริยา อาวาสาทิ-
สตุตฺตวิธสปปายาเสวนกิริยา.

คำว่า โดยสาตจกิริยา คือ โดยการ
กระทำไม่ขาดสาย คือ โยคีเป็นผู้ชวนชวาย
แล้ว ประกอบแล้วยังวิปัสสนาญาณนั้นให้ถึง
พร้อมโดยประการที่วิปัสสนาญาณ จะเป็นไป
ด้วยอำนาจการเห็นความสิ้นไป ติดต่อกัน
ทีเดียว. คำว่า โดยสปปายกิริยา คือ โดย
กิริยาที่สมควร ได้แก่ โดยกิริยาคือการเสพ
สัปปายะ ๑ อย่าง มีอवासสัปปายะเป็นต้น.

นิมิตฺตคฺคา เหนาคิ ยถา มนสิกโรนฺตสฺส
วิปัสสนาสมาธิ อูปฺปนฺโน, ตสฺส อาการสฺส
สลฺลภฺขณวเสน สมณนิมิตฺตคฺคทณฺเณ
สมฺปาเทตฺติ สมฺพนฺโธ. อนุปฺปวตฺตตนตา ยาทิ

คำว่า โดยการจับนิมิตของสมาธิ เชื่อม
ความว่า เมื่อโยคีมนสิการอยู่โดยอาการใด
วิปัสสนาสมาธิจึงเกิดขึ้น โยคีย่อมยัง
วิปัสสนาญาณให้ถึงพร้อม โดยการจับสมณ-

อนรูปโต ปวตฺตเนน ภาวนาจิตฺตสฺส นิมิตฺตํ ด้วยอำนาจการกำหนดอาการนั้น.
 ลีนภาเว ปิตีวิริยธมฺมวิจยสฺมฺโพชฌงฺกานํ คำว่า โดยกิริยายังโพชฌงค์ให้เป็นไปตาม
 อุทฺธฏฺฐภาเว ปสฺสทฺธิสฺมาธิอุเบกฺขา- ควร ความว่า โดยการยังโพชฌงค์ให้เป็น
 สฺมฺโพชฌงฺกานํ พุรุหเนนาติ อตฺถโถ. ไปโดยสมควร คือ เมื่อภาวนาจิตฺตํ ก็
 โดยเจริญปีติสฺมฺโพชฌงฺกํวิริยสฺมฺโพชฌงฺกํและ
 ธมฺมวิจยสฺมฺโพชฌงฺกํ เมื่อภาวนาจิตฺตํ ฟังชาน
 ก็โดยเจริญปีติสฺสทฺธิสฺมฺโพชฌงฺกํ สมาธิ-
 สฺมฺโพชฌงฺกํ และอุเบกขาสฺมฺโพชฌงฺกํ.

กาเย จ ชีวีเต จ อนเปกฺขตฺตนิ อตฺตโน คำว่า ความเป็นผู้ไม่โยคิในร่างกายและ
 กาเย อสฺสจฺภาเวเน พาทิรกอวิณฺณานกฺกณฺเป ชีวิต คือ เข้าไปตั้งไว้ซึ่งจิตไม่มีความโยคิ
 วีย ชีวีเต อหิตาวทฺทจฺจตฺถิเก วีย ในร่างกายของตน ซึ่งเปรียบเหมือนซากศพ
 นิรเปกฺขจิตฺตํ^๑ อุปฺภุจเปติ. ตตฺถ จ ไม่มีวิญญาณในภายนอก ด้วยความเป็นของ
 อภิภุจฺย เนกขมเมนาติ ตสฺมี กายจิตฺเต ไม่สะอาด ในชีวิต ซึ่งเปรียบเหมือนข้าศึก
 อนเปกฺขภาเวเน อินฺทฺริยานํ ติกฺขภาวา- ผู้นำสิ่งไม่เป็นประโยชน์มาให้. คำว่า และ
 ปาทเนน อุปฺปนฺนํ ทฺกขํ^๒ วิริเยเน อภิภุจฺวา โดยการข่มออกไปในกายและจิตนั้น ความ-
 ภาวนํ สมนฺปาเทติ^๓ อนฺตราติ ว่า โยคิย้อมข่มทุกขที่่เกิดแล้ว ด้วยวิริยะ
 ยถาธิปฺเปตาย ภาวนาสิทฺธิยา อนฺตราว. โดยการให้ถึงความแก่กล้า แห่งอินทริยทั้ง-

^๑ จ. นิรเปกฺขจิตฺตํ.
^๒ จ. อุปฺปนฺนํ อุปฺปนฺนํ ทฺกขํ.
^๓ จ. สมนฺปาเทติ.

อพโพสาเนนาติ อสงโภจเนน.

หลาย ยังภาวนาให้ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้
ไม่โยคีในร่างกายและชีวิตนั้น. คำว่า ใน
ระหว่าง คือ ในระหว่างแห่งความสำเร็จ
ภาวนาตามที่ประสงค์. คำว่า โดยไม่เลิก
คือ โดยไม่ถดถอย.

เอวํ วุตตानนติ เอวํ "นวหากาเรหิ
อินุริยานิ ติกฺขานิ ภวนตี"ติอาทีนา
อฏฺฐกถายํ วุตตานํ. เอตถ จ ยถา นาม
สุขุमानํ มุตฺตาปวาฟาทีนํ วิชฺฌเน สุขุมตเรน
เวธเนน ภวิตพฺพํ, เอวเมว สณฺหสุขุमानํ
รูปารูปธมฺมานํ, ปจฺจยสฺส จ ปริกฺคณฺทเน
ติกฺขเชน ฌาเณน ภวิตพฺพํ. เตสํ ปน
ชยวยทสฺสเน^๑ ติกฺขตเรน ภวิตพฺพํ.

บทว่า เอวํ วุตตานํ แปลว่า ที่
กล่าวไว้อย่างนี้ คือ ที่กล่าวไว้ในอรรถกถา
โดยนัยมีอาทิว่า "อินทรีย์ยอมแก่กล้า โดย
อาการ ๘ อย่าง" ดังนี้. ก็ในอธิการนี้
เปรียบเทียบในการเจาะแก้วมุกดา และ
แก้วประพาฬเป็นต้นที่ประณีต ต้องมีเครื่อง-
เจาะที่ละเอียดถึงฉับใจ ในการกำหนดจับ
รูปธรรมและอรูปธรรมที่ละเอียดสุขุม และ
ในการกำหนดจับปัจจัยของรูปธรรม และ
อรูปธรรม ก็จำต้องมีญาณที่กล้าแข็งเหมือน
ฉันทัน แต่ในการเห็นความสิ้นไปและเสื่อม
ไปของรูปธรรมและอรูปธรรมเหล่านั้น จำ
ต้องมีญาณที่กล้าแข็งยิ่ง.

^๑ ก. ชยวยทสฺสเนน.

ติกขตรตา จสฺส นิสานสิลาโย สณฺหมญฺจตา-
กรณณ^๑ วย ผรฺสุธาราย นิสิตภาวา-
ปาทเนน อินฺทฺริยานํ ติกฺขภาวาปาทเนน
สาเชตฺตพฺพา. ทํ จ เยหิ นวหิ อากาเรหิ
โหติ, เตสุ ขณิกานํ สงฺขารานํ ขณฺเ ขณฺเ
ภิชฺชนาการทสฺสนํ ปจฺมํ วุคฺคํ "อุปฺปนฺนุ-
ปนฺนํ สงฺขารานํ ขยเมว ปสฺสตี"ติ.
อสฺติ ณาณสฺส ติกฺขตรภาเว ตทภาวโต
เสสฺสินฺทฺริยติกฺขตา ตสฺส สมฺภารภาวโต
วุคฺคา, อวินาภาวโต วา.

ก็ความที่ญาณนั้น เป็นธรรมชาติกล้าแข็งยิ่ง
อันบังเกิดขึ้นให้สำเร็จ ด้วยการทำให้อินทรีย์
ถึงความกล้าแข็ง ด้วยการให้ถึงความผันไว้
เหมือนความที่คมขวานเป็นสิ่งที่คม ด้วยการ
ทำความละเอียดเกลี้ยงที่ศิลา สำหรับลับ
ฉะนั้น. ก็การยังอินทรีย์ให้ถึงความกล้าแข็ง
นั้น ย่อมมีได้ ด้วยอาการ ๔ เหล่าใด ใน
บรรดาอาการ ๔ เหล่านั้น ท่านอาจารย์
กล่าวการเห็นอาการแตกทุก ๆ ขณะของ
สังขารที่มีอยู่ในขณะเป็นข้อแรกว่า "โยคี
ย่อมเห็นความสิ้นไปอย่างเคี้ยว ของสังขาร
ที่เกิดขึ้นแล้วขึ้นเล่า". เมื่อความที่ญาณเป็น
ธรรมชาติกล้าแข็งยิ่งไม่มีอยู่ ท่านก็กล่าว
ความเป็นอินทรีย์ที่เหลือกล้าแข็ง เพราะ
ความเป็นองค์ประกอบ ของญาณนั้นบ้าง
เพราะความไม่พรากกันบ้าง โดยที่ไม่มี
ความที่ญาณกล้าแข็งยิ่งนั้น.

^๑ ฉ. สณฺหมญฺจตาย กรณณ.

ผลสำรวจเอกประมาณ-ท่านผู้หญิงเจริญ อติเรกสาร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สกุจจกิริยาทีคฺคหณํ ปน ทสฺส อุปายทสฺสนํ.
อสนฺปายานี โภชนาทีนึ อนุပ္ยุชฺชนาทิวเสน
วชฺเชตฺวา สฺปายานี มตฺตโส เสวมาเนน.
 รูปารูปธมฺมานํ อจฺจนฺตวิธฺรตาย เอกชฺฌํ
 อสมฺมสฺสิตพฺพตฺตา, ตถา สมฺมสนฺสฺส จ อธิ
 อนธิปฺเปตฺตฺตา "กาเลน รูปํ สมฺมสฺสิตพฺพํ,
กาเลน อรูปนํ"ติ วุตฺตํ.

ก็ศัพท์ว่า สักกัจจกิริยาเป็นต้น เป็นการ
 แสดงอุปายของญาณนั้น. เว้นอสนฺปายะ มี
 โภชนะเป็นต้น ด้วยอำนาจการไม่เข้าไป
 ประกอบเป็นต้น เสพสฺปายะ แต่พอ
 ประมาณ. เพราะมีต้องสัมมสนะรวมกัน
 โดยเหตุที่รูปธรรมและอรูปธรรม มีความ
 ต่างกันอย่างแท้จริง และเพราะในที่นี้ ท่าน
 มิได้ประสงค์เอาสัมมสนะอย่างนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "พิจารณารูปตามกาล
พิจารณาอรูปตามกาล" ดังนี้.

ตตฺถาปิ จ รูปสฺส โอฟาริกตาย
 สุวัญญเณยฺยตฺตา ปจฺมํ สมฺมสฺสิตพฺพตฺตา
 วุตฺตํ. นิพฺพตฺติ ปสฺสิตฺตพฺพตฺติ ปจฺมํ ตาว
 อากฺมานุสฺสารโต อนุমানวเสน ทญฺฐพฺพทา.
 ตโต ปรี อนุกฺกเมน พลปฺปวตฺเต^๑
 ภาวนาณาณเณ ปจฺจกฺขโตปิ ทิสฺสตีติ.

ก็แม้ในรูปและอรูปเหล่านั้น เพราะความที่
 รูปเป็นสิ่งที่พึงเข้าใจได้ง่าย เหตุที่เป็นของ
 หยาบ ท่านจึงกล่าวว่า ควรพิจารณาก่อน.
 คำว่า ควรดูความเกิด ความว่า ควรดูโดย
 การคาดเอาตามแนวพระบาลีที่มาในเบื้องต้น
 ก่อน. ต่อจากนั้น จึงปรากฏแม้โดย
 ประจักษ์ ในภาวนาญาณ ที่ถึงกำลังโดย
 ลำดับแล.

^๑ ฉ. พลปฺปตฺเต.

รูปนิพพิตติปัสสนาการกถาวณณา

พรรณนาถาว่าด้วยอาการความ-
เกิดของรูป

๑๐๐. สพเพสนติ กามาวจราที-
อณฺชชาติเกททินฺนํ สพเพสํ สตฺตํ.
ปจฺมํ กมฺมโต นิพพิตติ ตํมฺลกตฺตา อฺตุชาติ-
รูปานํ. ปรีโต ปวตฺตนกกายทสกาทิวเสน
ลพฺภมานํ ปพฺนตฺตยํ, สนฺตติสํ วา สนฺธาย
"ติสนฺตติวเสนา"ติ วุตฺตํ.

๑๐๐. คำว่า ทั้งปวง คือ ของสัตว์
ทั้งปวง ซึ่งต่างโดยประเภทมีฝ่ายกามาวจร
เป็นต้น และมีสัตว์อณฺชก่าเนคเป็นต้น.
ชื่อว่า ย่อมเกิดแต่กรรมเป็นปฐม เพราะรูป
มีอฺตุชรูปเป็นต้น มีกัมมชรูปนั้นเป็นมูล. ท่าน
อาจารย์กล่าวว่า "ด้วยอำนาจสันตติ ๓"
ดังนี้ หมายเอาความสืบต่อ ๓ อย่าง ที่ได้
ด้วยอำนาจกายทสกะเป็นต้น ที่เป็นไป
ข้างหน้าหรือศัพท์อันเป็นประธานคือ สันตติ.

ทนฺธํ มนฺทํ จิเรน นิโรโธ เอตฺตสฺสาติ
ทนฺธนิโรธํ สตฺตตรสจิจตฺกขณายุกตฺตา.
เตนาท "กรฺปริวตฺติ"ติ. เตนาติ ตสฺมา,
ยสฺมา "ตโต สีมฺตรํ โข ภิกฺขเว อายุ-
สงฺขารา ชียนฺตี"ติ วจนฺโต รูปธมฺมาปิ
อิตฺตรกาลา เอว, อรูปธมฺมา ปน เตหิ

ความดับของรูปนี้ ช้า คือ อ่อน
เชื่องช้า เหตุนั้น รูปนี้ ชื่อว่า ทนฺธนิโรธ
แปลว่า มีความดับช้า เพราะรูปมีอายุ
๑๑ ขณะจิต. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "เปลี่ยนหนัก". คำว่า ด้วย
เหตุนี้ คือ เพราะเหตุนี้ อธิบายว่า

๑ ส. น. ๑๖/๓๑๐.

สาตีสย์ อิตฺตฺรกาลา, ตสฺมา อาห ภควาติ เพราะแม้รูปธรรมทั้งหลาย ก็มีกาลอัน
 อตฺโต. อัย^๑ ปเนตถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา นิดหน้อยเท่านั้น โดยมีพระบาลีว่า "ดูกร
 วิตุถาริตเมว^๒ ภิษุทั้งหลาย อายุสังขาร ย่อมสิ้นไปเร็ว
 ยิ่งกว่านั้นแล" ดังนี้ แต่รูปธรรมทั้งหลาย
 ยังมีกาล อันนิดหน้อยยวดยิ่งไปกว่ารูปธรรม
 เหล่านั้น ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้.
 ก็คำใดที่ควรกล่าวในเรื่องนี้ คำนั้น
 ข้าพเจ้าให้พิสดารแล้ว ในหนหลังนั้นเทียว.

เตหิ สทิสฺสาติ จิตฺตสฺส อุปฺปาทภงฺกฺกฺขณฺเหหิ สองบทว่า เตหิ สทิสฺสา แปลว่า เช่นเดียว
สทิสฺสา. สพฺเพสฺส มฺปิ หิ สงฺขารานํ กันกับอุปาทขณะ และภังคขณะของจิตนั้น.
อุปฺปาทภงฺกฺกฺขณฺเณสุ วิสทิสฺสา นตฺถิ, ก็สังขารทั้งปวงไม่มีความแปลกกัน ใน
สฺมานกาลาว เต. จานปฺปตฺตฺนฺติ จิตฺกฺขณฺ- อุปาทขณะและภังคขณะ สังขารเหล่านั้น
ปตฺตํ. เตนาติ ทฺตฺติยภวํกฺจิตฺเตน. วตฺตฺรูป มีกาลเท่านั้นนั่นเอง. บทว่า จานปฺปตฺตํ
เอกสฺส จิตฺตสฺส นิสฺสโย ทฺตฺวา อณฺณสฺส ความว่า ถึงฐิติขณะ. บทว่า เตน โยค
น โทติ จเปตฺวา มรณาสฺนํ, ตสฺมา วตฺตํ ทฺตฺติยภวํกฺจิตฺเตน แปลว่า ด้วยภวังคจิต
"เตน สทฺธิ" ติอาทิ. ดวงที่ ๒ นั้น. วัตถุประสงค์ เป็นที่อาศัยของจิต
 ดวงหนึ่ง แล้วย่อมไม่เป็นที่อาศัยของจิต

^๑ ฉ. ย.

^๒ ฉ. วิจาริตเมว.

ดวงอื่น เว้นไว้แต่คนผู้ใกล้ตาย ด้วย
เหตุ นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "กับด้วย
ภวังคจิตดวงที่ ๒ นั้น" เป็นต้น.

เอว ปฏิสันธิโต ปฏุจาย ยาว
จิตฺติตฺตสฺส อุปฺปตฺติ, ตํ ทสฺเสตฺวา อิทานิ
นิโรธํ ทสฺเสตฺ "ปฏิสันธิจิตฺตสฺสา" ตีอาทิ
อารทฺธํ. ตตฺถ จฺานกฺขณฺเต ปฏิสันธิจิตฺตสฺส
จิตฺติกฺขณฺ. ยว ปวตฺติ นาม อตฺถิ ยว
สํสารปวตฺติ นาม อตฺถิ, ยว วา
จิตฺตสฺส ปวตฺติ นาม อตฺถิ. อสนฺณูปฺปตฺติ ย
หิ นตฺถิ จิตฺตปวตฺติ.

ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงความเกิด
ของรูปนั้น จำเดิมแต่ปฏิสันธิจนถึงความเกิด
แห่งจิต อย่างนั้นแล้ว บัดนี้ ประสงค์จะ
แสดงความดับ จึงเริ่มคำว่า "แห่งปฏิสันธิ-
จิต" เป็นต้น. คำว่า ในฐานะขณะ คือ
ในฐิติขณะแห่งปฏิสันธิจิตนั้น. คำว่า ชื่อว่า
ปวตฺติ ยังมีอยู่ ตราบใด ความว่า ชื่อว่า
สังสารปวตฺติ (ความเป็นไปแห่งสังสาร)
ยังมีอยู่ ตราบใด หรือ ชื่อว่า ปวตฺติ แห่งจิต
ยังมีอยู่ ตราบใด. ก็ในการอุปบัติของ
อสนฺณสํสาร์ ไม่มีจิตปวตฺติแล.

รูปูปฺปตฺติ ยํ สํเสทชา โอบปาติกสทิสชาติ
โอบปาติกานํเยว กถณฺ. โอบปาติกานมฺปิตฺติ
ปิ-สทฺเทน วา สํเสทเช สมนฺปิณฺเตติ.
สตฺตสนฺตตีวเสนาตี จกฺขุทสฺกาหิณฺ สตฺตุนฺ
สนฺตตีสีสํานํ วเสน.

ในการอุปบัติของรูปาวจรสํสาร์ พวกที่เป็น
สังเสทชะก็เหมือนกับโอบปาติกะ เหตุ นั้น
ท่านจึงถือเอา พวกโอบปาติกะอย่างเดียว.
อีกอย่างหนึ่ง ด้วย ปิ-ศัพท์ ว่า โอบปา-
ติกานมฺปิ (แม้สำหรับจำพวกโอบปาติก-

สัตว์) ท่านอาจารย์ย่อมประมวลเอาจำพวก
สังเสทชะด้วย. คำว่า ด้วยอำนาจสันตติ
๑ อย่าง คือ ด้วยอำนาจศัพท์อันเป็น
ประธาน คือสันตติ ๑ อย่าง มีจักขุทสกะ
เป็นต้น.

๑๐๑. ตตถาติ กมฺมโต รูปบุพพตฺติยํ.
นานากุชณิกกมฺมปจฺจยภูตํเยว อธิ กมฺมนฺติ
อธิปฺเปตฺนติ อาท "กมฺมํ นาม กุสลกุสล-
เจตนา"ติ. ชีวิตนวกํ จกฺขุทสกาธิ-
อนฺโตคฺคธเมว กตฺวา "สมสฺตตฺติรูปน"ติ
วตฺตํ.

๑๐๑. บทว่า ตตถ โยค กมฺมโต
รูปบุพพตฺติยํ แปลว่า ในความเป็นไปแห่ง
รูปจากกรรมนั้น. กรรมที่เป็นปัจจัยมีใน
ขณะต่าง ๆ กันนั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า
กรรม ในที่นี้ เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "กุสลเจตนาและอกุสลเจตนา
ชื่อว่ากรรม". ท่านอาจารย์กล่าวว่า
"รูป ๑๐ ถ้วน" ดังนี้ เพราะกระทำชีวิต
นวกฺรูปให้หยั่งลงในจักขุทสกะ เป็นต้น
นั่นเอง.

ติ วา จกฺขุทสกาธิ วิย สุขปริคฺคหํ น
โทตฺติ. ตเทวาทิ ยถาวตฺตํ วิปากกฺขนฺธ-
กฺกุตฺตารูปมาท. กมฺมณฺธิ กมฺมชฺสฺส ชนฺกํ,

อีกอย่างหนึ่ง ชีวิตนวกฺรูปนั้น ไม่เป็นรูปที่
กำหนดได้ง่ายเหมือนอย่างจักขุทสกะเป็นต้น
แล. ท่านอาจารย์กล่าวถึงวิปากขันธ์ และ

ผลสำรวจเอกประมาณ-ท่านผู้หญิงเจริญ อติเรกสาร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ ๒๕๖๕

ปรีปากัง จ^๑ โหติ ชีวิตินุทริยสุส,
กมฺมชคฺคิโน จ วเสน อนุรกฺขณสพฺภาวโต,
อาหาราทีปฏิลากเหตุตาย อุปตฺถมก-
กนิมิตฺโต จ. เตนาท "อุปตฺถมกปจฺจโยปี
โหติ"ติ.

กฏัตตารูปตามทีกล่าวแล้ว ว่า ตเทว. ด้วย
ว่ากรรมเป็นธรรมชาติ ยังกรรมรูปให้เกิด
ทั้งยังเป็นตัวบ่มชีวิตินทรีย์ด้วย เพราะมี
การตามรักษา ด้วยอำนาจไฟ อันเกิดแต่
กรรม และเพราะเป็นนิมิต แห่งอุปถัมภก-
ปัจจัย ด้วยความเป็นเหตุแห่งการได้อาหาร
เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
ว่า "ย่อมเป็นแม่อุปถัมภกปัจจัย".

อุปตฺถมกปจฺจยตาปสุส^๒ อุปนิสฺสยปจฺจย-
วเสนเนว เวทิตพฺพา. กมฺมํ ปจฺจโย
เอตสฺสชาติ กมฺมปจฺจยํ, ตเทว จิตฺตํ, ตํ
สมฺภูจฺจํ. เอตสฺสชาติ กมฺมปจฺจยจิต-
สมฺภูจฺจํ.

พึงทราบความที่กรรมนั้น เป็นอุปถัมภกปัจจัย
โดยเป็นอุปนิสสยปัจจัยนั่นเอง. กรรมเป็น
ปัจจัยแก่ธรรมชาตินี้ เหตุนี้ ธรรมชาตินี้
ชื่อว่า กมฺมปจฺจยํ แปลว่า มีกรรมเป็นปัจจัย
ได้แก่ จิตที่มีกรรมเป็นปัจจัยนั้นแหละ จิต
มีกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นสมุฏฐานของรูปนี้
เหตุนี้ รูปนี้ ชื่อว่า กมฺมปจฺจยจิตตสมฺภูจฺจํ
แปลว่า รูปมีจิตอันมีกรรมเป็นสมุฏฐานเป็น
ปัจจัย.

^๑ ฉ. ปรีปากมฺปิ.
^๒ ฉ. -จสุส.

สมุฏจาเนปิตี คํ หสฺเสตํ "กมฺมปจฺจยอุ-
สมุฏจัน นามา"ติอาทิ วุตฺตํ. เอตถ จ
ยถา ตตฺถ ตตฺถ โกฏฺจาเส ปรมฺปรปฺวตฺติ
หสฺเสนฺเตน อกมฺมชา ทุตฺติยาทิปฺวตฺติโย
อสมฺเภเทน หสฺสิตา, เอวํ กมฺมชาหฺร-
สมุฏจานอุตฺวเสน, กมฺมชอุตฺสมุฏจานาหฺร-
วเสน, กมฺมปจฺจยจิตฺตชาหฺรอุตฺสมุฏจาน-
อุตฺอาหารวเสน จ สมฺเภทวเสนาปิ
รูปฺปวตฺติ หสฺเสตพฺพาติ วทฺนฺติ.

แม้ในรูปอันมีอุตุ ซึ่งมีกรรมเป็นปัจจัยเป็น
สมุฏฐาน ก็มีความสืบทอดโดยเชื้อสาย
เหมือนฉนั้น เหตุฉนั้น ท่านอาจารย์ประสงค์
จะแสดงความสืบทอดโดยเชื้อสายในรูป อันมี
อุตุซึ่งมีกรรมเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐานนั้น จึง
กล่าวคำเป็นต้นว่า "ชื่อว่า รูปมีอุตุ ซึ่งมี
กรรมเป็นปัจจัย เป็นสมุฏฐาน" ดังนี้. และ
ในอธิการนี้ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ท่าน
อาจารย์เมื่อแสดงความเป็นไปต่อ ๆ กัน
ในโกฏฐาสในรูปนั้น ๆ ได้แสดงความเป็น
ไปแห่งรูปมีครั้งที่ ๒ เป็นต้น ที่มีได้เกิดแต่
กรรมโดยไม่ปะปนกันโดยประการใด ก็พึง
แสดงความเป็นไปแห่งรูป แม้โดยอำนาจ
ความปะปนกันเกี่ยวกับอุตุ ซึ่งมีอาหารอัน
เกิดแต่กรรมเป็นสมุฏฐาน เกี่ยวกับอาหาร
ซึ่งมีอุตุอันเกิดแต่กรรมเป็นสมุฏฐาน และ
เกี่ยวกับอุตุและอาหาร อันมีอาหารและอุตุ
อันเกิดแต่จิต ซึ่งมีกรรมเป็นปัจจัยเป็น
สมุฏฐาน.

กรมประชาสัมพันธ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กุศลกิริยาโต แปลว่า โดยเป็นกุศล และโดย เป็นกิริยา. ชื่อว่า อิริยาบถ เพราะความ เป็นทาง โดยความเป็นที่ตั้งแห่งความเป็น ไปของความเคลื่อนไหว คือกิริยาทางกาย ได้แก่ การเดิน เป็นต้น โดยความหมาย ได้แก่ ความเป็นไปของรูปอันกำหนดลง ด้วยการเคลื่อนไหว มีการเดิน เป็นต้น.

กามณฺเจตฺถ รูปวินิมุตฺโต อิริยาปโต, วิณฺณตฺตํ จ นตฺถิ, ตถาปิ น สพฺพํ รูป- สมฺภูจฺจาปํ จิตฺตํ อิริยาปญฺจตฺถมฺภกํ, วิณฺณตฺตํ วิการูปาทกฺกญฺจ โทติ. ยํ ปน จิตฺตํ วิณฺณตฺตํ ชนํ, ตํ เอกํสโต อิตฺรสฺส ชนํ อวินาภาวโต, ตถา อิริยาปญฺจตฺถมฺภกํ รูปสฺส. เอตสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถิ "รูป, อิริยาบถ, วิณฺณตฺตํ"ติ สมฺจุจโย กโต.

ก็ในความเป็นไปของรูปนี้ อิริยาบถและ วิณฺณตฺตํ พ้นไปจากรูป ย่อมไม่มี โดยแท้ แม้ ถึงอย่างนั้น หาใช้จิตที่ยังรูปให้ตั้งขึ้นทั้งหมด จะเป็นธรรมชาติอุปถัมภ์อิริยาบถ และยัง วิการคือวิณฺณตฺตํ ให้เกิด ก็หาไม่. ก็จิตดวงใด ยังวิณฺณตฺตํ ให้เกิด จิตดวงนั้นก็ยังอิริยาบถ นอกนี้ให้เกิดโดยส่วนเดียว เพราะไม่ พြากัน จิตดวงที่อุปถัมภ์อิริยาบถก็ยังรูปให้ เกิดเหมือนอย่างนั้น. เพื่อจะแสดงความ ต่างข้อนี้ ท่านอาจารย์จึงกระทำการรวมกัน ไว้ว่า "รูป อิริยาบถ และวิณฺณตฺตํ".

รูปเมว ชยฺยนฺติ, น อิริยาบถ นิสฺสสาห-
สนฺตภาเวน ปริทูปฺพลภาวโต. กิริยามย-
จิตฺเตหิ อวิมิตฺสภวฺกบฺปวตฺติกาเล.
ชฺนฺธาทีสรีราวฺยวํ นิจฺจลภาเวนาวุจฺจํ.
ตถา ที อพฺโพกิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
องฺคานิ โอสีทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.
"ทวตฺตฺตฺตฺต"ติ ปน อาทีนา วตฺตฺตฺต
ชาครณจิตฺตฺตฺต วตฺตฺตฺต องฺคานิ
อุปตฺตฺตฺตฺต ยถาปวตฺตอิริยาบถภาเวเนว
ปวตฺตฺตฺตฺต.

ชื่อว่า ยังรูปอย่างเดียวให้เกิด, ไม่ยัง
อิริยาบถให้เกิด เพราะเป็นจิตอ่อนกำลัง
รอบค้ำ ด้วยความเป็นธรรมชาติสงบ ไม่มี
อุตสาหะ. เป็นที่ตั้งลงด้วยความไม่หวั่นไหว
แห่งอวัยวะของสรีระมีคอเป็นต้น ในกาล
ที่ภวังค์เป็นไปไม่ระคนกันกับจิตที่สำเร็จด้วย
กิริยา. จริงอย่างนั้น เมื่อภวังค์อันไม่
เกลือกกลั้วกำลังเป็นไปอยู่ อวัยวะทั้งหลาย
ย่อมจมลงเหมือนเข้าไปแล้ว. แต่เมื่อจิตตื่น
ที่กล่าวไว้ด้วยคำเป็นต้นว่า "จิต ๓๒" ตั้งนี้
กำลังเป็นไปอยู่ อวัยวะทั้งหลาย ย่อม
แข็งตัว เป็นไปด้วยความเป็นอิริยาบถตาม
ที่เป็นไปแล้วนั่นเอง ฉะนั้นแล.

ทฺเวปฺปจฺจวิญฺญาณานิ สพฺพทฺตฺตฺตฺต รุปี น
ชเนนฺติ. ปฏิสฺสนธิจิตฺต วตฺตฺตฺต
ชฺเณสวํ จฺตฺติจิตฺตฺตฺต เอตฺถ :

ปฏฺจวิญฺญาณ ๒ ฝาย ไม่ยังรูปให้เกิด
เพราะความเป็นจิตอ่อนกำลังกว่าจิตทั้งปวง.
ปฏิสฺสนธิจิต ก็ไม่ยังรูปให้เกิด เพราะความ
เป็นจิตอ่อนกำลังโดยวัตถุ. ก็ในคำว่า
จฺตฺติจิตฺตของพระชเณสพทั้งหลาย นี้ ย่อมทำให้
เข้าใจว่า จฺตฺติจิตแม้ของสัตว์เหล่าอื่นก็ไม่
ยังรูปให้ตั้งขึ้น โดยมีพระบาลีว่า :

"กามาวจรานํ ปจฺฉิมจิตฺตสฺส
 อุปฺปาทกฺขณเ ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรํ
 กามาวจรานํ ปจฺฉิมจิตฺตํ
 อุปฺปชฺชิสฺสตี, รูปาวจเร อรูปาวจเร
 ปจฺฉิมภวีกานํ, เย จ รูปาวจโร
 อรูปาวจโร อุปฺปชฺชิตฺวา ปริ-
 นิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ จวนฺตานํ เตสํ
 วจิสฺสงฺขาโร นිරุชฺฉณิสฺสตี, โน จ เตสํ
 กายสงฺขาโร นිරุชฺฉณิสฺสตี"ติ
 ปน วจนฺโต อญฺเณสมฺปิ จุติจิตฺตํ รูปํ น
 สมฺภูจฺจาเปตีติ วิณฺณายติ.

น ทิ รูปสมฺภูจฺจาปกจิตฺตสฺส, กพฺภกตตาทิ-
 วิพฺนธฺภาเว กายสงฺขาราสมฺภูจฺจาปน
 การณํ อตฺถิ, น จ ยุตฺตํ จุโต จ จิตฺต-
 สมฺภูจฺจากรูปฉฺฉสฺส ปวตฺตติ, นاپิ
 "จุติจิตฺตํ รูปํ สมฺภูจฺจาเปตี"ติ ปาฬิ อตฺถิ,
 "ชฺเณสวานนุ"ติ, ปน วิเสสนํ อปฺปฏิสฺสณฺธิก-
 นิโรเธน นිරุชฺฉณฺตสฺส เตสํ จุติจิตฺตสฺส
 รูปสมฺภูจฺจาปนํ ปากฺกนฺติ กตฺวา กตฺนฺติ
 ทฺฐจพฺพํ.

"วจีสังขารของสัตว์เหล่านั้น ผู้เกิด
 ในกามาวจรภูมิ ในอุปบาทขณะแห่ง
 ปัจฉิมจิต ผู้เกิดในกามาวจรภูมิ
 ที่จักมีปัจฉิมจิตเกิดขึ้นในลำดับแห่งจิต
 ใด ผู้เป็นปัจฉิมภวีกัสถ์ ในรูปา-
 วจรภูมิ ในอรูปาวจรภูมิ และผู้เข้า
 ถึงรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิแล้ว จัก
 ปรินิพพานซึ่งกำลังจุติอยู่ จักดับไป
 แต่กายสังขารของสัตว์เหล่านั้น จัก
 ดับไป ก็หาไม่" ดังนี้.

จริงอยู่ ในเมื่อจิตที่ยังรูปให้ตั้งขึ้นไม่มีความ
 ชัดชัดของสัตว์ ผู้อยู่ในกรรมเป็นต้น จะมี
 เหตุ ในอันที่ไม่ยังกายสังขารให้ตั้งขึ้น
 ก็หาไม่ได้ และเหตุสมควรก็หาไม่ได้ ผู้จุติ
 แล้ว และรูปอันมีจิตเป็นสมฺภูจฺจากรูปของเขาก็
 ย่อมเป็นไป ทั้งพระบาลีว่า "จุติจิต ย่อม
 ยังรูปให้ตั้งขึ้น" ดังนี้ จะมีอยู่ก็หาไม่ได้
 ส่วนคำที่ทำให้ต่างว่า "ของพระชเณสพ
 ทั้งหลาย" ดังนี้ พึงเห็นว่าท่านได้กระทำไว้

เพราะทำอธิบายว่า การยังรูปให้ตั้งขึ้นแห่ง
จุดจิตของพระชีลาสพเหล่านั้น ซึ่งดับไปโดย
การดับไม่มีปฏิสนธิชัดเจนแล้ว.

โสฬส จิตตานิติ ปริจฺฉิซฺช กหณฺ์ เตสํ
รูปชนเน^๑ เอกํสโต นियเมตพฺพตฺตา,
อณฺณานิ ปน พฺหฺนึ อรูเป อุปฺปนฺนานิ
อนิกาสกตฺตฺตา รูปิ น ชเนนฺตึเยว. น
จิตฺติกฺขณ ภงฺกฺกฺขณ วา รูปิ ชเนนฺตึตี
สมฺพฺนฺโต. อุปฺปาทกฺขณ ปน พลวํ
อนนฺตราทีปจฺจยลาภโต.

การกำหนดถือเอาว่า จิต ๑๖ ดวง ดังนี้
เพราะความที่จิต ๑๖ ดวงนั้น พึงถูกกำหนด
ไว้โดยส่วนเดียว ในอันยังรูปให้เกิด ส่วน
จิตอื่น ๆ มากดวง ที่เกิดในรูป ไม่ยังรูป
ให้เกิดเลย เพราะเป็นธรรมชาติไม่อยู่ใน
โอกาส. เชื่อมความบาว่า น จิตฺติกฺขณ
ภงฺกฺกฺขณ วา รูปิ ชเนนฺตึ แปลว่า ไม่ยัง
รูปให้เกิดในฐิติขณะ หรือในภังคขณะ. แต่
จิตในอุปาทขณะเป็นจิตที่กำลัง เพราะการ
ได้ปัจจัยมีอนันตรปัจจัยเป็นต้น.

ยถา ปจฺวีอาทโย รูปธมฺมา
จิตฺตเหตุกา จิตฺตสมฺภูจฺจนา, เอวํ
เวทนาทโยปีติ วุตฺตํ "จิตฺตสมฺภูจฺจนํ นาม
ตโย อรูปีโน ชนฺธา, สทฺทฺทวณฺณจฺจา" ติอาที.

รูปธรรมทั้งหลายมีปฐวีธาตุเป็นต้น มี
จิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมภูฐาน ฉันทใด แม้
อรูปธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ก็เหมือน
ฉันทนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว

^๑ ก. รูปชนเนน.

เตเนวาท "กตเม ธมมา จิตตสมุฏจานา ?
เวทนา กุขนุโธ สณฺณากุขนุโธ สงฺขารกุขนุโธ
กายวิญญตฺติ วจฺวิญญตฺติ" ติ?

ว่า "ธรรมชาติที่ชื่อว่า มีจิตเป็นสมุฏฐาน
ได้แก่ อรูปชั้น ๓ และรูป ๑๗ คือ
สัททนวกรูป" ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยเหตุนี้—
แหละ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ธรรม
อะไรบ้างชื่อว่า มีจิตเป็นสมุฏฐาน ? ได้แก่
เวทนาชั้น สันฺญาชั้น สังขารชั้น กาย-
วิญญตฺติ วจฺวิญญตฺติ" ดังนี้.

ตตฺถ กายวิญญตฺติอาทินํ จิตตสมุฏจานตา
ปริยายโต วุตฺตาคี เวทิตพฺพา เตสํ
อนิพฺพนตฺตา. "เอวํ วุตฺตํ จิตตสมุฏจาน-
รูปนํ" ติ อิมินา อตฺตสมุฏจานสฺเสว^๑
จิตตชรูปสฺส จิตตปจฺจยตา ทสฺสิตา.

ในพระบาลีนั้น ความที่รูปมีกายวิญญตฺติเป็นต้น
เป็นรูป มีจิตเป็นสมุฏฐาน ฟังทราบว่าเป็น
กล่าวไว้โดยปริยาย เพราะความที่กาย-
วิญญตฺติเป็นต้นเหล่านั้น ไม่เป็นนิพผันนรูป.
ด้วยคำว่า "รูปมีสมุฏฐาน ๔ ที่ท่านกล่าวไว้
อย่างนี้" นี้ ท่านอาจารย์แสดงความที่
จิตตชรูปซึ่งมิใช่มีสมุฏฐานนั้นนั่นเอง เป็นรูป
ที่มีจิตเป็นปัจจัย.

ยถา ปน กมฺมปจฺจยํ ทสฺสิตํ, เอวํ
จิตตปจฺจเย กยฺหมาเน อตฺตสมุฏจานรูปสฺส,

ก็รูปที่มีกรรมเป็นปัจจัย ท่านแสดงไว้โดย
ประการใด เมื่อท่านถือเอารูปที่มีจิตเป็น

^๑ อภี. ส. ๓๔/๓๐๔, ๓๖๗.

^๒ ก. อตฺตสมุฏจานสฺเสว.

สหชาติเวทนาทีนณจ จิตตปัจจุยตา ลียา.
จิตตสมุฏฐานจิตตปัจจุเย ปน อสงฺกรโต
ทสฺเสตุ ปจฺจชาตปัจจุยวเสน จิตตปัจจุย
อุทฺธฏฺฐนฺติ ทฏฺฐพฺพ.

ปัจจัยอยู่ ก็จะพึงมีความที่รูปที่มีจิตนั้นเป็น
สมุฏฐานและอรุปชั้น มีเวทนาที่เกิดร่วม
เป็นต้น เป็นธรรมชาติที่มีจิตเป็นปัจจัยด้วย.
แต่เพื่อจะแสดงรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน และมี
จิตเป็นปัจจัยโดยไม่ปะปนกัน พึงเห็นว่า
ท่านยกเอารูปที่มีจิตเป็นปัจจัยขึ้น โดยเป็น
ปัจจุยตปัจจุยอย่างเดียว.

จิตตสมุฏฐานอุคฺคาหาเรหิ กมฺมสมุฏฐาน-
อุคฺคาหารา พลวฺนฺโต โทหนฺตฺติ เตสํ วเสน
จตฺตปฏฺจปวตฺติขฺมฺภนํ วุตฺตํ, จิตตสมุฏฐานานํ
ปน วเสน ทวตฺติปวตฺติขฺมฺภนํ ตํปากตฺกจิตต-
วเสน, มหคฺคตานุคฺตรจิตตวเสน ปน
พหุตราปิ ปวตฺติโย อิจฺฉิตพฺพา.
ตํนิพฺพตฺตานํ จิตตชฺรูปานํ โอฟารปฺปณฺตี-
ภาวโต.

อุตุและอาหารที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน ย่อม
เป็นสิ่งมีกำลังกว่าอุตุ และอาหารที่มีจิตเป็น
สมุฏฐาน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวความ
สืบท่อความเป็นไป ๔-๕ ทอด ด้วยอำนาจ
แห่งอุตุและอาหาร ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
เหล่านั้น อนึ่ง ท่านกล่าวความสืบท่อ
ความเป็นไป ๒-๓ ทอด ด้วยอำนาจอุตุ
และอาหารที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยเกี่ยว
กับจิตที่เป็นไปโดยปรกตินั้น อนึ่ง บัณฑิตพึง
ปรารธนาความเป็นไปแม้ยิ่งกว่า ด้วย
อำนาจมหัคคจิตและโลกุตรจิต. เพราะ
ความที่จิตตชรูปที่บังเกิดแต่มหัคคจิต และ
โลกุตรจิตนั้นเป็นจิตประณีตโอฟาร.

คุณขวัณยีน สาตราภัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๐๓. "อุปาทินัน กมฺมชรูปิ ปจฺจยั
ลภิตฺวา"ติ เอเตน พหิทฺธา อุปาทินันโสภา
 ฐาพรณกิจฺจํ น กโรตฺติ ทสฺเสติ.
 ปจฺจยลาโภ จสฺส กมฺมชรูปฺตสนฺนิสฺสยตา-
 วเสนาติ อาท "ตตฺถ ปตฺติฏฺจายา"ติ. ตตฺถ
 กมฺมปจฺจยจิตฺตสมฺภูจฺจนาทิสฺสปี กมฺมมูล-
 กตฺตา ลียา กมฺมชปริยาโยติ ตํนิวตฺตณฺตํ
 "อุปาทินนํ"ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ.

อาหารปจฺจยสฺส อาทาโร น เกวลํ
 อุปตฺถมฺภโก ว, อถ โช ชนโกปิติ ทสฺเสตฺ
 "จตฺตสมฺภูจฺจนา"ติ วุตฺตํ. "ทสฺ ทฺวาทส
 วาเร"ติ วตฺวา กถํ อิมสฺเสว ทสฺ ทฺวาทส
 วาเร ปวตฺติขฺมฺนาติ อนฺุโยกํ สนฺุชทายาท

๑๐๓. ด้วยคำว่า "อันได้กรรมชรูป
ที่กรรมกิเลสเข้าไปยึดถือแล้วเป็นปัจจัย" นี้
 ท่านอาจารย์ย่อมแสดงว่า โสภาที่กรรม-
 กิเลสมิได้เข้าไปยึดถือในภายนอก ย่อมไม่
 ทำกิจคือการนำรูปมา. และการได้ปัจจัย
 ก็ด้วยอำนาจแห่งความที่มีภูตรูป อันเกิดแต่
 กรรมเป็นที่อาศัย เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "ตั้งอยู่ในกรรมชรูป
นั้น". ในคำนั้น เพราะความที่แม้รูปที่มี
 กรรมเป็นปัจจัยและมีจิตเป็นสมุฏฐานเป็นต้น
 ก็มีกรรมเป็นมูล ก็จะมีมีการเปลี่ยนเป็น
 กรรมชรูปได้ เพราะเหตุนี้ เพื่อจะห้าม
 ความเปลี่ยนอันนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวให้
 ต่างไว้ว่า "อุปาทินัน" แปลว่า ที่กรรม-
 กิเลสเข้าไปยึดถืออยู่.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "รูปมีสมุฏฐาน ๔"
 เพื่อจะแสดงว่า รูปที่มีอาหารเป็นปัจจัย
 มิใช่ว่าจะมีอาหารเป็นตัวอุคทฺทนุอย่างเคียว
 เท่านั้น โดยที่แท้ แม้เป็นตัวทำให้เกิด
 ด้วย. ท่านอาจารย์ครั้งกล่าวว่า "๑๐ ถึง

คุณวัญยืน สาคกรากัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

"เอกทิวส์ ปริกตคาหาโร" คืออาทิ.

๑๒ ทอด" ตั้งนี้แล้ว ได้กล่าวคำเป็นต้นว่า "อาหารที่บริโภคเข้าไปในวันหนึ่ง" ตั้งนี้ หมายถึงการย้อนถามว่า การสืบทอดความเป็นไป ๑๐ ถึง ๑๒ ทอด ของรูปที่มีอาหารด้วยกันเป็นปัจจัยเป็นสมุฏฐานนี้เอง เป็นอย่างไร.

ทากรส สรীর พริตวาติ นามิมูลานุกตาหิ
รสหรณิหิ พริตวา, อณณา ชลาพุนฺตริเก
กาเย มกฺขนาวเสน น สมฺมาวินิโยโค
อาหารรส สมฺภาวตีติ.

คำว่า แผ่ไปยังสรีระของทากร ความว่า แผ่ไปด้วยอวัยวะที่นำรสไปอันไปตามต้นทางสายสะคือ เมื่อถือเอาความโดยประการอื่น ความประกอบอย่างถูกต้อง ย่อมไม่มีแก่อาหาร ด้วยอำนาจการหาไปที่กาย อันมีมดลูกกันอยู่.

อุปาตินฺนโก อนุปาตินฺนโกติ ทฺวิเช
อาหาเร ปุพฺเพ อนุปาตินฺนโก อาหาร-
ปัจจุยาหาโร ทสฺสีโตติ อิตฺริ ทสฺเสตุ
"กมฺมชาหาโร" คืออาทิ วุตฺตํ. ตํ กมฺม-
ปัจจุยาหารสมฺภูจฺจาเน วุตฺตณฺยเมว. เตนาท
"จตฺสโส วา ปณฺจ วา ปวตฺติโย ขมฺเฏตี" ตี.

ในบรรดาอาหาร ๒ อย่าง คือ อาหารที่เป็นอุปาตินนกะ อาหารที่เป็นอุปาตินนกะ อาหารที่มีอาหารด้วยกันเป็นปัจจัย ที่เป็นอุปาตินนกะ ท่านอาจารย์ได้แสดงไว้แล้วในก่อน เพราะเหตุนั้น เพื่อจะแสดงอาหารนอกนี้ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "อาหารที่เกิดแต่กรรม". คำนั้น มีนัย

ได้กล่าวไว้แล้ว ในรูปที่มีกรรมเป็นปัจจัย และมีอาหารเป็นสมุฏฐาน. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "สืบท่อความ เป็นไป ๔ หรือ ๕ ทอด".

อาหารปัจจัยอุตุนปี อุตุนปัจจัยอาหารสุส วิย หส ทวาทส วาเร ปวตติมภูนา เวทิตพพา. วุตตนยตตนา น อุทฐนุติ วทนติ. เสสานนติ กมมจิตตอุตสมุฏฐานานัน ทิสนตติรูปานัน. กพพิการาหาโร ทิ อณฺหาหารสมุฏฐิตสุส, ทิสนตติรูปานนฺจ อุปตถมุกกวเสน อตตนา อุปปาทิตสุส ชนโก หุตฺวา ปัจจโย โทติ.

บัณฑิตพึงทราบความสืบท่อความเป็นไป ๑๐ หรือ ๑๒ ทอด แม้ของอุตุที่มีอาหารเป็น ปัจจัย เหมือนอย่างของอาหารที่มีอุตุเป็น ปัจจัย อาจารย์ทั้งหลายย่อมกล่าวว่า ท่าน มิได้ยกขึ้นอธิบาย เพราะมีนัยได้กล่าวไว้ แล้ว. คำว่า แก่รูปที่เหลือ ได้แก่ แก่รูปที่มี สันตติ ๓ อันมีกรรม จิต และอุตุเป็น สมุฏฐาน. จริงอยู่ กพพิการาหาร ย่อมเป็น ปัจจัยที่เป็นธรรมชาติทำรูปที่ตนทำให้เกิดขึ้น แล้วให้เกิดโดยเป็นตัวอุคตหุนน แก่รูปที่ตั้งขึ้น โดยอาหารอื่น และแก่รูปที่มีสันตติ ๓.

เอวํ อาหารปัจจัย โทนุโตเยว อตฺติ- อวิกตวเสนาปี ปัจจโย โทติ, นิสฺสยาภาโว บน ปฏฺฐานนเยน นตฺติ. อาหารปัจจัย ปวตฺตมานานิ รูปานิ อาหารนิสฺสยานิ นาม

เมื่อเป็นอาหารปัจจัยอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ย่อม เป็นปัจจัย แม้โดยเป็นอัติปัจจัยและอวิกต- ปัจจัย แต่ความเป็นนิสสยปัจจัย ย่อมไม่มี ตามนัยแห่งปฏฐานะ. รูปทั้งหลายที่เป็นไป

บริษัทขนส่ง จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โหนตติ สุตตุนฺตนเยน วุตฺตติ ทฏฺจพฺโพ.
ปรโต อุตฺโน นิสฺสยโจทนายปี เอเสว
นโย.

อยู่ เพราะอาหารปัจจัย ชื่อว่า มีอาหาร
เป็นที่อาศัย เพราะเหตุนี้ จึงเห็นว่า ท่าน
กล่าวไว้โดยสุตตันตนิย. แม้ในการส่ง
ความเป็นนิสสัยปัจจัยแห่งอุตฺข้างหน้า ก็มี
นัยนี้แหละ.

๗๐๔. กมฺมสมฺภูจฺจนาทิวเสณ
จตุพฺพิธายปี เตโชธาตฺยา รูปฺปาทเน
สมตฺถภาวโต "อุตฺ นาม จตฺสมฺภูจฺจนา
เตโชธาตฺ"ติ วุตฺต. เอส ทฺวิโธ โหตฺติ
เอส อุตฺ เตโชธาตฺภาวาวิสเสสปี
ติกฺขมนฺทตาวิสเสเสน อฺโณท, สीโตติ ทฺวิโธ
โหติ. ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺจ
วิตฺถาริตเมว.^๒

๗๐๔. ท่านกล่าวคำว่า "เตโชธาตุมี
สมฺภูจฺจนา ๔ ชื่อว่า อุตฺ ดังนี้ เพราะ
เตโชธาตุทั้ง ๔ อย่าง เป็นธรรมชาติ
สามารถในอันยังรูปให้เกิดได้ เกี่ยวกับเป็น
รูปที่มีกรรมเป็นสมฺภูจฺจนาเป็นต้น. คำว่า
อุตฺนี้มี ๒ อย่าง ความว่า อุตฺนี้มี ๒ อย่าง
คือ อย่างร้อน ๑ อย่างเย็น ๑ เกี่ยวกับ
ความไม่ต่างกันแห่งความเป็นเตโชธาตุ ก็มี
เกี่ยวกับความต่างกันแห่งความแข็ง และ
ความอ่อนก็มี. ก็คำใด ที่ควรกล่าวในเรื่อง
นี้ คำนั้น ข้าพเจ้าให้พิสดารแล้วในหนังสือ
นั่นเอง.

^๑ ฉ. นิสฺสยโชตนายปี.

^๒ ฉ. วิจาริตเมว.

ยหิปี อตุ อุปาทินนเกน วินาปี รูป
 สมุจฺจาเปติ, อินฺทฺริยพฺพฺเช ปน เตน วินา
 ตสฺส รูปฺปาหนํ นตฺถิติ อาท "อุปาทินนํ
ปจฺจยํ ลภิตฺวา"ติ. เตนาท "จตุสมุจฺจโน
อตุ"ติ. อตุสมุจฺจโนเยว ทิ อตุ
 อุปาทินนเกน วินา รูปํ สมุจฺจาเปติ.
อตุปจฺจยํ นาม จตุสมุจฺจนาณิกํ รูปํ.

อตุ แม้เว้นจากอุปาทินนกรุป ก็ย่อมยังรูปให้
 ตั้งขึ้นได้แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น ในรูปที่
 เนื่องด้วยอินทรีย์ เว้นจากอุปาทินนกรุปนั้น
 การยังรูปให้เกิดขึ้นของรูป ที่เนื่องด้วย
 อินทรีย์นั้นไม่มี เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า "ได้อุปาทินนกรุปเป็นปัจจัย"
 ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "อตุมีสมุจฺจนาณ ๔" ดังนี้. ด้วยว่า อตุมีอตุ
 เป็นสมุจฺจนาณนั่นเอง เว้นจากอุปาทินนกรุป
 ย่อมยังรูปให้ตั้งขึ้นได้. รูปมีสมุจฺจนาณ ๔
 ชื่อว่า รูปมีอตุเป็นปัจจัย.

ยถฺหิ อตุสมุจฺจนาณํ ปณฺณรสวิธํ รูปํ, ยถฺจ
 ตทณฺณตฺติสนฺตติรูปํ, ตสฺส สพฺพสฺสปี สภาโค
 อตุ อุปตฺถมฺภกปจฺจโย โหตฺติติ. ยสฺมา
 วิสภาคอ อตุ หิมาท วิย ปทุมาทินํ
 วิสทิสฺรูปฺปตฺติเหตุภฺตํ ปุริมรูปํ วินาเสนตํ
 วิย โหติ, ตสฺมา สภากํ, วิสภาคณฺจ
 เอกชฺฌํ กเหตุวา วุตฺตํ "อตุ
จตุสมุจฺจนาณิกฺรฺพานํ ปวตฺติยา จ วินาสสฺส
จ ปจฺจโย โหติ"ติ.

ก็รูป ๑๕ อย่าง ที่มีอตุเป็นสมุจฺจนาณอันใด
 และรูปมีสันตติ ๓ อันจากนั้น อันใด อตุที่
 เป็นสภาคกัน ย่อมเป็นปัจจัยอตุหุนแก่รูปนั้น
 แม้ทั้งหมด. เพราะอตุที่เป็นวิสภาค เหมือน
 รูปมีหิมะเป็นต้น เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งรูปที่
 ต่างกันของธรรมชาติมีบัวเป็นต้น ย่อมเป็น
 เหมือนยังรูปเก่าให้ฉิบหายไปอยู่ ฉะนั้น
 ท่านอาจารย์ จึงถือเอาอตุที่เป็นสภาคกัน
 และเป็นวิสภาคกัน มาร่วมกันกล่าวว่า "อตุ

ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความเป็นไป และความ
ฉิบหายของรูปที่มีสมุฏฐาน ๔ ทั้งหลาย" ดังนี้.

ทิมปิ อทธานติ "ทส ทฺวาทส
วาเร"ติ อณฺณสฺส วุตฺตปริจฺเจทโต ทิมฺปิ
กาลํ. อุตฺตํ หิ สภาคสนฺตติวเสน ลทฺธปฺปจฺจยํ
จิรฺตรมฺปิ กาลํ สทิสาการํ รูปฺปวตฺตติ
สนฺตนาเนติ อฺปาทินฺนกสนฺนิสฺสเยน วินา,
ปเคว อิตฺรธา. เตนาท "อนฺปาทินฺนปฺกเข
จฺตวาปี"ติ, มํสฺวินิมุคฺตเกสโลมฺนขจฺมม-
ชิลตฺลกาทิวเสน ชีวฺมานสรีเร อณฺณตฺถ
มตฺกเพวราทิวเสนาติ อธิปฺปาโย.

คำว่า แม่นาน ๆ ก็ได้ คือ สิ้นกาล
แม่นานกว่ากำหนด ที่กล่าวไว้ของรูปอื่นว่า
"๑๐ ถึง ๑๒ ทอด". จริงอยู่ อุตฺตํที่ได้ปัจจัย
ด้วยอำนาจสันตติที่เป็นสภาคกัน เว้นจาก
การอาศัยอุปาทินนกรูปรูปรูปรูปรูปรูปรูปรูปรูปรู
ก็ย่อมสืบต่อความ
เป็นไปแห่งรูปซึ่งมีอาการเหมือนกัน ตลอด
กาลแม่นานยิ่ง จะป่วยกล่าวไปไยถึงโดย
ประการนอกนี้. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "แม้ตั้งอยู่ในฝ่ายอนฺปาทินน-
รูป" ดังนี้ อธิบายว่า ในสรีระของสัตว์
ยังเป็นอยู่เกี่ยวกับ ผม ขน เล็บ คอและตุ้ม
แห่งหนึ่ง อันพ้นไปจากเนื้อเป็นต้น ในที่อื่น
เกี่ยวกับซากของสัตว์ตายเป็นต้น.

รูปสฺส นินฺพตฺติยา ทิฏฺฐาย ตสฺส ภงฺโกปิ
ทิฏฺฐโจะเยว โทติ อิตฺตฺรกาลตฺตา
ธมฺมปฺปวตฺติยาติ อาท "นินฺพตฺติ ปสฺสนฺโต

เมื่อโยคาวจร เห็นความเกิดของรูปแล้ว
ย่อมเป็นอันเห็น แม้ความดับของรูปนั้น
เหมือนกัน เพราะความเป็นไปแห่งธรรมมี

กาเลน รูป สมมติ นามาคติ. น หิ กาลอันนิตน้อย เพราะเหตุนี้ ท่าน
 นิพพุตติมตฺตทสฺสนํ สมมสนํ นาม โหติ, อาจารย์ จึงกล่าวว่า "โยคาวจรเมื่อดู
อุทฺทวยทสฺสนญจ^๑ อธิกตฺตติ. เอส นโย ความเกิดก็ชื่อว่า พิจารณารูปตามกาล".
 อิติ ปเรสุปี นิพพุตติคฺคทณฺเสสุ. เพราะการเห็นเพียงการเกิด หาชื่อว่าเป็น
 การพิจารณาไม่ และการเห็นความเกิดขึ้น
 และความเสื่อมไป ก็เป็นเรื่องใหญ่อยู่แล้ว.
 แม้ในศัพท์ว่า เกิด อื่นจากนี้ ก็มีดังนี้.

อรูปนิพพุตติปสุสนาการกถาวณฺณนา

**พรรณนาภาว่าด้วยอาการดูความ-
เกิดของอรูป**

๑๐๕. โลกียจิตตูปาทวเสเนวาติ
 อวธารณํ อิตรสุส อวิสยตฺตา.

๑๐๕. อวธารณะว่า โลกียจิตตูปาท-
วเสเนว ดังนี้ เพราะมิใช่เป็นวิสัยของ
 โลกุตตรจิตตอกัน.

นิพพุตติ ตํตํภวฺวเสน. ตเทว ย่อมบังเกิด ด้วยอำนาจภพนั้น ๆ.
 เอกุณวิสติปฺปเกทํ จิตฺตํ ภวฺงฺควเสน เชื่อมความว่า จิต ๑๕ ประเภทนั้นนั่นแหละ

^๑ ฉ. อุทฺทวยทสฺสนญจ.

นิพพุตตตี สมฺปนฺโธ. ตถา จุตฺวเสณ
ตทารมฺมณวเสนาติ เอตฺถาปี. ตตฺถาติ เตสฺ
เอกฺกนวิสฺติจิตฺตูปปาเทสฺ. อนนฺตรจิตฺตโต
ปฏฺจายาติอาทินาปี ปวตฺติเยว วุตฺตา.

ย่อมบังเกิดด้วยอำนาจวงศ์. แม้ในสองคำ
นี้ ว่า ด้วยอำนาจจิต ด้วยอำนาจตา-
รัมมณะ ก็เหมือนอย่างนั้น. บทว่า ตตถ
ความเท่ากับ เตสฺ โยค เอกฺกนวิสฺติจิตฺตูป-
ปาเทสฺ แปลว่า ในบรรดาจิตตูปปา
๑๙ ดวงนั้น. แม้ด้วยคำว่า ตั้งแต่จิตอันเป็น
ลำดับเป็นต้น ท่านอาจารย์ก็กล่าวถึง
ประวัติกาลอย่างเดียว.

โส ปน ปฏฺิสนฺธิจิตฺตานํเยว ปวตฺติยํ
ปวตฺตนาภาโรติ สหฺสฺสปวตฺติจิตฺตานํ อุปฺปตฺติ
หสฺเสนฺโต "ปวตฺเต ปนา"ติอาทิมาท.
อสมฺภินฺนตฺตาติ อวินฺฏฺจตฺตา. "อสมฺภินฺนตฺตา
จกฺขุสฺสา"ติอาทินา สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ
วिवริตฺตุ "จกฺขุปฺปสาทสฺส หิ"ติอาทิ วุตฺตํ.

ก็อาการนั้น เป็นอาการเป็นไปใน
ประวัติกาล ของปฏิสนธิจิตทั้งหลายนั้นเอง
เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
ความเกิดขึ้นของจิตที่มีความเป็นไปล้วน ๆ
จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า "ส่วนในประวัติกาล".
คำว่า เพราะจักขุยังไม่ทำลาย คือ เพราะ
ยังไม่พินาศไป. เพื่อจะเผยแผ่ข้อความที่ท่าน
กล่าวไว้โดยสังเขป ด้วยคำว่า "เพราะ
จักขุยังไม่ทำลาย" ดังนี้ เป็นต้น ท่าน
อาจารย์จึงได้กล่าวคำว่า "จริงอยู่ ในรัฐติ-
ขณะแห่งจักขุประสาท" ดังนี้เป็นต้น.

บริษัทขนส่ง จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"จิติปตตเมวา"ติ อิมินา ยถา นิรุชฌมานัน
รูปิ กสฺสจฺจึ ปจฺจโย น โหติ, เอว
อุปฺปชฺชมานมฺปฺติ ทสฺเสติ. จกฺขุวิญฺญาณํ
อุปฺปชฺชตฺติ สมฺปนฺโธ. เอว เสเสสฺสปี.

ด้วยคำว่า "รูปที่ถึงความตั้งอยู่" นี้ ท่าน
อาจารย์ย่อมแสดงว่า รูปที่กำลังดับ ย่อมไม่
เป็นปัจจัยแก่อะไร ๆ ฉนฺใด แม้รูปที่กำลัง
เกิดขึ้น ก็เหมือนฉนฺนั้น. เชื่อมความบาสิว่า
จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชตฺติ แปลว่า จกฺขุวิญฺญาณ
ย่อมเกิดขึ้น. แม้ในบทที่เหลือ ก็อย่างนี้.

กามาจรกฺสลา กุสลกิริยจิตฺเตสฺส เอกํ วา
ปณฺจ, สตฺต วา ชวนานิ หุตฺวา อุปฺปชฺชตฺติ
สมฺปนฺโธ. อุเปกฺขาสทฺคตาเหตุกํ จิตฺตํ วาติ
วา-สทฺทํ อานตฺวา สมฺปนฺนิตฺตพฺพํ.
โฆฏฺฐพฺพนํ ทิ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํ, ตํ ปน
หุตฺยโมฆวารวเสน เวทิตพฺพํ. ปณฺจ
ชวานานิ สุตฺตมฺจฺจิตาติกาเล สตฺต ปากติก-
กาเล เวทิตพฺพานิ.

เชื่อมความบาสิว่า กามาจรกฺสลา กุสล-
กิริยจิตฺเตสฺส เอกํ วา ปณฺจ, สตฺต วา
ชวานานิ หุตฺวา อุปฺปชฺชตฺติ แปลว่า ในบรรดา
กามาจรกฺสลจิต อุกฺสลจิต และกิริยาจิต
ย่อมเกิดเป็นอเหตุกจิตอุเปกฺขาสทฺคต / ๑
ดวงบ้าง เกิดเป็นชวนะ ๕ ดวง ๖ ดวง
บ้าง. ฟังนำเอา วา-ศัพท์ มาเชื่อมว่า
อุเปกฺขาสทฺคตาเหตุกํ จิตฺตํ วา ดังนี้.
ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ หมายถึงโฆฏฺฐพฺพนะ
ก็โฆฏฺฐพฺพนะนั้น ฟังทราบด้วยอำนาจ
โมฆวารที่ ๒. ๕ ชวนะ ฟังทราบในกาล
ที่คนหลับและสลบเป็นต้น ๖ ชวนะ ฟัง
ทราบในกาลที่คนเป็นปรกติ.

บริษัทขนส่ง จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑-๖-๓๖-๑

มนสิ กโรตตี อตุโธ. เอว อรูป- รูปธรรมโดยอาการ ๗ อย่าง. ฟังทราบ
 สตุคกมปิ เวทิตพพ. อิมหิ อากาเรหิติ แม้อรูปสตุคกะอย่างนี้. คำว่า โดยอาการ
 อิมหิ อาทานนิกุเชปนมนสิการาธิป- เหล่านี้ คือ โดยประการมีการมนสิการ
 ปกาเรหิ, อิมหิ วา ยถาวุตฺตโกฏฺฐาเสหิ? การถือเอาและการทอดทิ้งไปเป็นต้นเหล่านี้
อาโรเปตฺวาตี ติลกุขณ อาโรเปตฺวา. อีกอย่างหนึ่ง โดยส่วนตามที่กล่าวแล้ว
 เหล่านี้. คำว่า ยกขึ้น คือ ยกขึ้นสู่
 ไตรลักษณ์.

อาทานนิกุเชปนโตตี ภวสฺส คณ- คำว่า โดยการถือเอาและทอดทิ้งไป
 วิสฺสชฺชนโต, ชาติโต, มรณโต จาตี ได้แก่ โดยการถือเอาภพและสละภพไป
 อตุโธ. วโยวุทฺตคตคามิโตตี วยสา วุทฺตสฺส อธิบายว่า โดยการเกิด และโดยการตาย.
 อฏฺฐจฺคามิภาวโต,^๑ อฏฺฐจฺคมโต อิจฺเจว บทว่า วโยวุทฺตคตคามิโต แปลว่า โดย
 อตุโธ. อาหารโตตี อาหารเหตุ, รูปสฺส ภาวะที่ตกไป อธิบายว่า โดยการถึงความ
 ปจฺจยภุตอาหารโตตี อตุโธ. อยโลหาทิฏฺฐิ- ตั้งอยู่ไม่ได้แห่งรูปอันเติบโตขึ้นตามวัย. บทว่า
 ปาสาณาทิเภท วิวิธวณฺณสณฺจาน กมฺมาน- อาหารโต แปลว่า เพราะมีอาหารเป็นเหตุ
 เปกฺข สภาวสิทฺธ รูป ธมฺมารูป. สตุตฺตาตี อธิบายว่า เพราะอาหารอันเป็นปัจจัยแก่
 สตุตฺธา สตุตฺหากาเรหิ. วิปฺสฺสตีตี ต ต รูป. รูปที่สำเร็จโดยสภาพมิได้เสีงถึงกรรม
 โกฎฺฐาส ติลกุขณ อาโรเปตฺวา วิปฺสฺสตี มีสี่และสัณฐานต่าง ๆ ต่างโดยเป็นเหล็ก
 สมฺมสตี. เป็นโลหะเป็นต้น เป็นแผ่นดินเป็นหินเป็นต้น

^๑ ก. ตถาวุตฺตโกฏฺฐาเสหิ.

^๒ ฉ. อตฺถคามิภาวโต.

๖
๕
๔
๓
๒
๑

ชื่อว่า รูปธรรมคา. คำว่า ๑ คือ ๑ ประ-
การ ได้แก่ โดยอาการ ๑ อย่าง. คำว่า
ย่อมเห็นแจ้ง คือ ย่อมยกส่วนนั้น ๆ ขึ้นสู่
ไตรลักษณ์เห็นแจ้งคือพิจารณา.

"ภาราทานํ ทุกฺขํ โลก"๑ วจนโต
ขนฺธการสฺส อาทิโต กหณฺติ กตฺวา
"อาทานนฺติ ปฏิสันฺธิ"๒ อาท. "สพฺเพ
นิกฺขิปิสฺสนฺติ, ภูตา โลก สมนฺตฺสนฺ"๒
ปน วจนโต ขนฺธการนิกฺเขโปติ กตฺวา
"นิกฺเขปนฺติ จฺติ"๒ วจฺตํ.

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "บทว่า
อาทานํ การถือเอา ได้แก่ ปฏิสันธิ"
เพราะทำอธิบายว่า ได้แก่ การถือเอา
แต่ต้น ซึ่งภาระคือขันธ โดยมีพระบาลีว่า
"ภาราทานํ ทุกฺขํ โลก" การถือเอาภาระ
เป็นทุกขในโลก ดังนี้. อนึ่ง ท่านอาจารย์
กล่าวว่า "บทว่า นิกฺเขปนํ การทอดทิ้งไป
ได้แก่ จฺติ" เพราะทำอธิบายว่า ได้แก่
การทอดทิ้ง ภาระคือขันธ โดยมีพระบาลีว่า
"สพฺเพ นิกฺขิปิสฺสนฺติ ภูตา โลก สมนฺตฺสนฺ"
แปลว่า สัตว์ทั้งปวงย่อมทิ้งร่างกายไว้ใน
โลก ดังนี้.

๑ ลี. ขนฺธ. ๑๗/๓๒.

๒ ที. มหา. ๑๐/๑๘๑, ลี. ลี. ๑๕/๒๓๒.

"โย จิร ชีวติ, โส วสฺสสตน"^๑ติ^๑ วจนโต โคนาธิกาโว"^๒ อปฺปมาณฺติ วุตฺตํ "เอกํ วสฺสสํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา"ติ. เอตฺถนฺตเร สพฺเพ สังขาราทิ เอตสฺมี อาทานนิกฺเขปนฺ- ตเร ปวตฺตา สพฺเพ ภูตฺปาทายรูปเกทา^๓ สังขารา. รูปธฺมฺเมสุ หิ อิทํ สมฺมสนฺวิธานนฺติ. "อนิจฺจา"^๔ติ กหิตฺมตฺถํ ยฺตุตฺติโต ททเย ปติฏฺฐาปนตฺถํ "กสฺมา"ติอาทิ วุตฺตํ.

คำว่า "กำหนดร้อยปีหนึ่ง" ท่านกล่าวไว้ เพราะความหย่อน และยิ่งกว่าร้อยปีหนึ่งนั้น ไม่เป็นประมาณโดยมีพระบาลีว่า "ผู้ใด อยู่ได้นาน ผู้นั้น ก็อยู่ได้ร้อยปี". คำว่า สังขารทั้งปวง ในระหว่างนี้ คือ สังขาร ทั้งปวง ได้แก่ อันต่างโดยประเภทเป็น ภูตรูปและอุปาทายรูป. เป็นไปแล้วใน ระหว่างนี้ คือ ระหว่างการถือเอาและการ ทอดทิ้งไป. ก็ข้อนี้ เป็นวิธีพิจารณาใน รูปธรรมทั้งหลายแล. ท่านกล่าวคำว่า "เพราะเหตุไร" เป็นต้น เพื่อจะยืนยันเนื้อ- ความที่ถือว่า "ไม่เที่ยง" ไว้ในหัวใจโดย ความถูกต้อง.

ตตฺถ อุปฺปาทวฺยปฺปวตฺติโต^๕ อุปฺปชฺชน- วเสน, นิริชฺฌนฺวเสน จ ปวตฺตฺนโต, ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพราะเป็นไป ด้วยอำนาจความเกิดขึ้น และความเสื่อมไป

^๑ ขุ. มหา. ๒๔/๑๔๓.
^๒ ม. ตโต อุนาธิกาโว.
^๓ ฉ. ภูตฺปาทายรูปปฺปเกทา.
^๔ ฉ. ...วยวตฺติโต.

อหุตฺวา สมฺภวโต หุตฺวา วยุปคมนโตติ คือ เพราะเป็นไปด้วยอำนาจความเกิดขึ้น
อตุโถ. และด้วยอำนาจความดับไป อธิบายว่า
เพราะไม่มีแล้วมาขึ้น เพราะมีแล้วมาถึง
ความเสื่อมไป.

วิปริณามโตติ สนฺตานุสฺส ปุริมุตฺตรวิสฺทิส- คำว่า เพราะเปลี่ยนแปลงได้ ท่านอาจารย์
ภวโตติ วทนฺติ. ตํ วสฺสสตฺตปริจฺฉินฺเน ทั้งหลายกล่าวว่า เพราะความสับสน
รูปเป อิทํ สมฺมสนฺนติ อธิปฺปาเยเนว วุตฺตํ เป็นเหมือนพระอาทิตย์ด้านทิศอีสาน. อธิ-
สียา, ชรามรณเณ วิปริณาเมตฺตพฺพโตติ บายว่า คำนั้น พึงเป็นคำที่ท่านกล่าวโดย
อตุโถ. อสฺติปิ ฐมฺมเกเท อวตฺถาเกโท ความประสงค์ว่า ข้อนี้เป็นการพิจารณาใน
อิจฺฉิตฺตพฺโพ. น หิ อุปฺปาทาวตฺถา เหว รูปที่กำหนดโดยร้อยปีหนึ่ง ดังนี้ นั่นเอง
ภวฺงฺคาวตฺถาติ วุตฺตา. เพราะเป็นรูปที่จะต้องถูกชราและมรณะ ให้
เปลี่ยนแปลงไป. แม้เมื่อไม่มีความแตกแห่ง
ธรรม ก็พึงปรารถนาความแตกแห่งกิรียา
ที่ตงฺลง. เพราะกิรียาที่ตงฺลงคือความเกิด
อย่างเดียว จะควรว่าเป็นกิรียาที่ตงฺลงคือ
ความดับ ก็หามิได้.

๑ ฉ. ภวฺงฺคาวตฺถาติ อุตฺตา.

ตถา ที วุตฺตํ "ชฺราย เจว มรณเณ จ^๑ จริงอย่างนั้น ท่านอาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า
 เทวธา ปริณามปกติตายา"^๒ สภาววิคโม "เพราะมีความเปลี่ยนได้เป็นปรกติ โดย
 เอว วา เอกถ วิปริณาโม. ขณิกตา อาการ ๒ คือ โดยชรา และโดยมรณะ".
ดาวกาลิกตา. นิจฺจสภาวภาโวเยว อีกอย่างหนึ่ง ความปราศไปแห่งสภาวะ
นิจฺจปฏิทฺเทโย. นั้นเอง คือ ความเปลี่ยนได้ในที่นี้. ความ
 เป็นของชั่วคราว ชื่อว่า ความเป็นของ
ชั่วคราว. ความไม่มีสภาวะที่เที่ยงนั่นเอง
 ชื่อว่า ความแย้งต่อความเที่ยง.

อนิจฺจธมฺมา ที เตเนว อตฺตโน สภาเวณ ก็ธรรมที่ไม่เที่ยงทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมแย้ง
 ชานนฺตานํ นิจฺจตํ ปฏิทฺธิขิปฺนติ นาม. ยโต ความเป็นของเที่ยง ของผู้รู้โดยสภาวะ
 น นิจฺจนฺติ อนิจฺจํ. อุปฺปาทกฺขณเณ ยทวตฺตธา ของตนนั่นเอง. เพราะว่าสิ่งใดไม่ใช่ของ
 สงฺขารธา, น ตทวตฺตธา จิตฺกฺขณเณติ เที่ยง เหตุนั้น สิ่งนั้น ชื่อว่าไม่เที่ยง.
 อวตฺถนฺตรูปฺตติยา^๓ ฌายติ เตสํ สังขารมีกิริยาดังลงอันใด ในขณะที่เกิดขึ้น
 กิลมฺนากาโรติ อาท "จิตฺติ ชฺราย กิริยาดังลงอันนั้น จะอยู่ในขณะตั้งอยู่
กิลมฺนตี"^๓, สุวายมตฺถอ ปากฏชฺราย ก็ห้ามมิได้ เพราะเหตุนั้น อาการลำบากของ
 เวทิตฺตพฺโพ. สังขารเหล่านั้น จึงรู้ได้ด้วยความเป็นไปใน
 ระหว่างกิริยาดังลง เหตุนั้น ท่านอาจารย์

^๑ ฉ. จาติ.

^๒ วิสุทฺธิ. ๓/๒๓๘.

^๓ ฉ. อวตฺถนฺตรูปฺตติยา.

จึงกล่าวว่า "ในขณะที่ตั้งอยู่ ย่อมลำบากด้วย
ชรา" ดังนั้น ความข้อนั้น บัณฑิตพึงทราบ
ด้วยชราที่เปิดเผย.

เย ปน สงฺขารานํ จิตฺตํ น สมฺปฏิจฺจนฺติ,
ตตฺถ วตฺตพฺพํ เหฏฺฐา วตฺตเมว. ธมฺมานํ
สภาโว นาม ทฺรติกฺกโม ชฺรानนฺตรํ ภงฺโกติ
อาท "ชรํ ปตฺวา อวสฺสํ ภิษฺชนฺตี"ติ.

ส่วนอาจารย์เหล่าใด ไม่รับความตั้งอยู่ของ
สังขารทั้งหลาย คำที่จะพึงกล่าวในข้อนั้น
ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นเอง. ธรรมดา
ว่า สภาวะของธรรมทั้งหลาย ก้าวล่วง
ได้ยาก จะต้องแตกดับไปในลำดับของชรา
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ถึงชรา
แล้ว ก็จะแตกแน่แท้".

ตสฺมาติ ยสฺมา อุปฺปาทชฺรารภงฺกวเสณ
สงฺขารานํ นินฺตรพาทา,^๑ ตโต จ เนสํ
ทฺสฺสหาย ทฺกฺขมตา, ติสฺสนนํ ทฺกฺขตํ,
สํสารทฺกฺขสฺส จ อธิจฺจานตฺยา ทฺกฺขวตฺตตฺตา,
ตสฺมา. อภินฺท ๗เปฯ ทฺกฺชาติ โยชนา.

คำว่า เพราะเหตุนี้ ความว่า ความที่
สังขารเป็นสภาพที่ถูกเบียดเบียนเป็นนิจคร
ด้วยอำนาจความเกิดขึ้น ความแก่ และ
ความแตกไป และเพราะเหตุนี้ ความ
ที่สังขารเหล่านั้น เป็นสภาพที่มีทุกข์โดย
ภาวะที่ทนได้ยาก ทั้งเป็นสภาพเป็นที่ตั้งแห่ง
ทุกข์ เพราะความเป็นที่รองรับแห่งความ
เป็นทุกข์ทั้ง ๓ ประการ และแห่งสังสาร-

^๑ ฉ. นินตรพาทา.

ทุกซ์ด้วย เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น.
มีคำประกอบว่า สังขารทั้งหลาย ชื่อว่า
เป็นทุกซ์ เพราะเบียดเบียนเนื่อง ๆ มาจน
บัดเดียนนี้.

"สุขปฏิภเวโต"ติ อิทํ วุตตนยเมว.
จิตฺติ มา ปาปฺณนฺตฺ, อุปฺปชฺชมานากาเรเนว
ปวตฺตฺนฺตฺติ อธิปฺปาโย. "อุปฺปนฺนา"ติ หิ
อิมินา อุปฺปาทกฺขณสมฺมกฺกิตา วุตฺตา.
จฺานปฺปตฺตา มา ชีรฺนฺตฺติ กสฺมา วุตฺตํ,
นฺนุ อตฺถโต จิตฺติ เอว ชราติ ? สจฺจเมตฺ,
ชราวเสณ ปน โย กิลมฺโณ, โส อิตฺ
ชราคฺคหณฺณ กหิตฺโตติ ทฺฏฺจพฺพํ.

คำว่า "เพราะแย้งต่อสุข" นี้ มีนัย
ได้กล่าวไว้แล้วเหมือนกัน. จงอย่าถึงความ
ตั้งอยู่เลย อธิบายว่า จงเป็นไปโดยอาการ
ที่เกิดขึ้นอยู่อย่างเดียนเกิด. ก็ด้วยคำว่า
"ที่เกิดขึ้นแล้ว" นี้ ท่านอาจารย์ กล่าว
ความเป็นสภาพที่มีความพร้อมเพรียง ด้วย
ขณะที่เกิดขึ้น. ถาว่า ท่านกล่าวว่ ที่ถึง
ความตั้งอยู่แล้ว ก็จงอย่าชราเลย ตั้งนี้
เพราะเหตุไร ความตั้งอยู่นั้นเอง โดย
ใจความ ก็คือชรา มิใช่หรือ ? ตอบว่า
ข้อนี้จริง ฟังเห็นว่ แต่ความลำบากใด
ด้วยอำนาจชรา ความลำบากนั้น ท่านถึอ
เอาด้วยศัพท์ว่ชรา ในที่นี้.

มา ภิชฺชนฺตฺติ นิจฺจํ อาสีสฺสตี? กสฺสจฺ
ธมฺมิสฺสรสฺสาปี ภควโต วสวตฺติภาโว นตฺติ.
น หิ ลกฺขณฺณตฺตํ เกณฺจิ กาตุํ สฺกกา.
ภาวณฺณตฺตเมว หิ อิทฺธิวิสโย. สฺสนฺนา
สงฺขารา เตน คฺสิ จาเนสฺ วสวตฺตนา-
กาเรน.

บุคคลย่อมหวังความเที่ยงว่า จงอย่าแตกดับ
เลย. ความใช้อำนาจบังคับได้ย่อมไม่มีแก่
ใคร ๆ คือแม้แก่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นใหญ่
ในธรรม. เพราะว่าใคร ๆ ไม่อาจกระทำ
ความเป็นอย่างอื่นแห่งลักษณะได้. ด้วยว่า
ความเป็นอย่างอื่นแห่งภಾವะนั้นเที่ยง เป็น
วิสัยแห่งฤทธิ์. สังขารทั้งหลายว่างเปล่า
จากอาการใช้อำนาจ ในฐานะทั้ง ๓ นั้น.

ตสฺมาตี วุตฺตการณฺปรามสนฺ. สฺสนฺนโตตี
นิวาสิการกเวทกอธิฏฺจายกวิเรน ตโต
สฺสนฺนโต, น นิสฺสภาวโตตี^๒ เอกจฺจสฺส
ปริกปฺปิตสภาวสฺสนฺนโต.^๓ อสฺสามิกโตตี
สามิกฺกุตสฺส กสฺสจฺ อภาวโต.

บทว่า ตสฺมา เป็นคำระบุถึงเหตุที่กล่าว
ไว้แล้ว. คำว่า เพราะเป็นของว่างเปล่า
ความว่า เพราะเป็นของว่างเปล่า จาก
สิ่งนั้น โดยเว้นจากผู้ครอง ผู้สร้าง
ผู้เสวยผล และผู้ดูแลรักษา มิใช่เพราะไม่มี
สภาวะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เพราะ
เป็นของว่างเปล่า จากสภาวะที่คนบางคน

^๑ ฉ. อาสีสตี, เอวมุปริปิ.
^๒ ก. นิสฺสภาวโต.
^๓ ฉ. เอกจฺจปริกปฺปิตสภาวสฺสนฺนโต.

เอเตน อนตฺตนิยตํ ทสฺเสติ. อวสวตฺติโตติ
 ยถาวตฺตวสวตฺติภาวาทโต. อตฺต-
ปฏิกฺเขปโตติ ปรปริกฺกปิตสฺส อตฺตโน
 ปฏิกฺกชิปนโต. "สฺสนฺนโต"ติอาทินา ทิ ธมฺมานํ
 พาหิรกปริกฺกปิตอตฺตวิโร หุตฺโต, อิมินา
 ปน อตฺสภาวโต อตฺตํ น โทศิตฺติ.

๗๐๗. เอกุถ จ "อุปฺปาทวฺย-
 ปวตฺติโต"ติอาทินา จตฺุหิ การณฺเหติ อนิจฺจา,
 "อภินฺทสมฺปติปฺพนโต"ติอาทินา จตฺุหิ
 การณฺเหติ ทุกฺขา, "สฺสนฺนโต"ติอาทินา จตฺุหิ
 การณฺเหติ อนตฺตาคี รูปธมฺเม นินฺรุพฺหิ

คาดคิดเอาเอง. คำว่า เพราะหาเจ้าของ
มิได้ คือ เพราะไม่มีใคร ๆ ผู้เป็นเจ้าของ.

ด้วยคำนี้ ท่านอาจารย์ ย่อมแสดงถึงความ
 เป็นของที่มีใช้ของตน. คำว่า เพราะใช้
อำนาจไม่ได้ คือ เพราะไม่มีการใช้อำนาจ
 ตามที่กล่าวแล้ว. คำว่า เพราะแย้งต่อ
อตฺตา คือ เพราะแย้งต่ออตฺตาที่ลัทธิอื่น
 คาดคิดเอาเอง. ก็ด้วยคำว่า "เพราะเป็น
 ของว่างเปล่า" เป็นต้น ท่านอาจารย์กล่าว
 การเว้นจากอตฺตาที่ลัทธิภายนอกคาดคิดเอา
 หนึ่ง ด้วยคำนี้อตฺตาย่อมไม่มี เพราะมิใช่มี
 อตฺตานันเป็นสภาพแล.

๗๐๗. ก็ในอธิการนี้ สังฆารทั้งหลาย
 ชื่อว่า ไม่เที่ยง ด้วยเหตุ ๔ อย่าง โดยคำ
 เป็นต้นว่า "เพราะเป็นไปด้วยความเกิดขึ้น
 และความเสื่อมไป" ชื่อว่า เป็นทุกข์
 ด้วยเหตุ ๔ อย่าง โดยคำเป็นต้นว่า

๑ ฉ. อุปฺปาทวฺยวตฺติโตติ.

ลกขณตตย์ ปุพเพ อตตนา อสฺสลุขิตํ
สฺสลุขเตวา สมฺมสนฺโต ตํ ตตฺถ
อาโรเปตีติ วุจฺจติ. ตถา ปน เตน เตน^๑
อาทานนิกฺเขวเสน^๒ สมฺมสฺสิตตฺตา อาห
"รูเป ติลกขณฺ์ อาโรเปตฺวา"ติ.

"เพราะเบียดเบียนเนื่อง ๆ มาจนบัดนี้" ชื่อว่า เป็นอนัตตา ด้วยเหตุ ๔ อย่าง โดยคำเป็นต้นว่า "เพราะเป็นของว่างเปล่า" เหตุนั้น โยคาวจรเมื่อกำหนดพิจารณาลักษณะทั้ง ๓ ที่ขึ้นอยู่กับประจำในรูปธรรม ซึ่งตนมิได้กำหนดไว้ก่อน ท่านจึงเรียกว่า ยกลักษณะทั้ง ๓ นั้น ไว้ในรูปธรรมนั้น. เพราะความที่โยคาวจรนั้น พิจารณาด้วยอำนาจอาทาน คือการถือเอาและนิกเขปนะ การทอดทิ้งไปอย่างนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ในรูป" ดังนี้.

ตตฺถ จ ยสฺมา อนิจฺจลกฺขณคฺคหณ-
ปุพฺพกํ ทุกฺขลกฺขณคฺคหณํ, ทุกฺขลกฺขณคฺคหณ-
ปุพฺพกํ วา อนตฺตลกฺขณคฺคหณํ. อนิจฺจ-
ลกฺขณเจตฺถ รูปเกเทน ทสฺสียมานํ
ยโถฟาริกโต ที่เปตพฺพนฺติ ตํ วสฺสสฺต-

ก็ในไตรลักษณ์นั้น เพราะเหตุที่การถือเอาทุกขลักษณะ มีการถือเอาอนิจลักษณะ เป็นเบื้องต้น หรือ การถือเอาอนัตตลักษณะ ก็มีการถือเอาทุกขลักษณะ เป็นเบื้องต้น. และในไตรลักษณ์นี้ อนิจลักษณะ เมื่อจะ

^๑ จ. ตถา ปนาเนน.
^๒ จ. อาทานนิกเขปนวเสน.

ปริจฺเจเทน ปจฺมํ ทสฺเสตฺวา^๑ วสฺสสํ
 จิตฺตสฺส "ทสฺ วา วิสฺติ วา"ติอาทินา
 วิภชิตฺวา อนุกฺกเมน ยาวอุทฺตรณาที-
 โภฏฺฐาสวเสน รูปสฺส ภงฺกํ ทิสฺวา ตโต
 "อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา"ติ ติลกฺขณาโรปนํ
 วโยวุทฺตตฺถกมโต ^๒สมฺมสนฺนํ ตสฺมา ตํ
 ทสฺเสตฺตํ "ตเมว วสฺสสตนฺ"ติอาทินา
 วยวเสน รูปสฺส สมฺมสนฺนวิธิ อารทฺโธ.
 ตตฺถ ยสฺมา โอฟาริกวเสนเวายํ อาทิตฺ
 รูปเกโท กยฺหติ, ตสฺมา น วสฺสสํ
 สมฺโภฏฺฐาสวเสน วิภคฺตํ, มชฺฌิมาวตฺถาย
 วา ตถารูปตฺตา มชฺฌิมวเย เอกํ วสฺสํ
 วทฺติคํ.

แสดงโดยความต่างแห่งรูป ก็ควรแสดง
 ตามควรแก่รูปที่หยาบ เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์ เมื่อจะแสดงอนิจจลักษณะนั้นที่แรก
 โดยการกำหนดร้อยปี จึงได้เริ่มวิธี
 พิจารณารูปเกี่ยวกับวัย ด้วยคำมีอาทิว่า
 "ร้อยปีนั้นแหละ" ดังนี้ เพื่อจะแสดงว่า
 การจำแนกด้วยคำว่า "๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปี
 บ้าง" เป็นต้น สำหรับคนที่อยู่ได้ร้อยปีแล้ว
 เห็นความแตกดับของรูป ด้วยอำนาจ
 โภฏฐาสมีการยกเป็นต้น เป็นกำหนดโดย
 ลำดับ ต่อจากนั้น ก็ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ คือ
 "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา" เป็น
 การพิจารณาโดยความตกไปแห่งรูป อัน
 เติบโตขึ้นด้วยอำนาจวัย. ในอนิจจลักษณะ
 นั้น เพราะท่านถือเอาความต่างแห่งรูป
 แต่ต้นนี้ ด้วยอำนาจรูปที่หยาบ ฉะนั้น ท่าน
 จึงไม่จำแนกไว้ ด้วยอำนาจส่วนที่เสมอกัน

^๑ ฉ. ทสฺ เสนฺ เตน.

^๒ ฉ. สมฺมสนฺนติ ทสฺเสตฺตํ.

ตลอดร้อยปี หรือเพิ่มขึ้นหนึ่งปีในมัชฌิมวัย เพราะการกำหนดมัชฌิมวัยเป็นอย่างนั้น.

๗๐๘. มนุทตาพาหุเลน ปวตุตฺติ
วสุสานํ ทสฺกํ มนุททสฺกํ. เอส นโย
เสเสสฺสปี.

๗๐๘. ๑๐ ปี ที่เป็นไป โดยความ
เป็นเด็กอ่อน เป็นส่วนมาก ชื่อว่า
มนุททสกะ แปลว่า ๑๐ ปีแห่งเด็กอ่อน.
แม้ในทสกะที่เหลือ ก็มีนัยนี้.

ตทาคิ ปจฺเม วสุทสฺสเก. โสติ
บุคฺคโล. จปโลติ อนวฏฺฐิตกิริยตาย ตโรโผ.
เตน โมมุททาวโต วิเสเสติ. น เหส
นวมทสฺสเก วีย โมมุททาวเณ มนุโท,
อถ โข จปฺลตายาคิ. เตนาท
"กุมารโก"ติ.

คำว่า ในค่อนั้น คือ ใน ๑๐ ปี
แรก. บทว่า โส โยค บุคฺคโล แปลว่า
บุคคลนั้น. คำว่า ชุกชน ได้แก่ ยัง
โคลงเคลง ด้วยกิริยาที่ไม่หยุดนิ่ง. ด้วย
คำนั้น ท่านอาจารย์ทำให้ต่างไปจากความ
เป็นคนหลงลืม. ด้วยว่า เด็กอ่อนนี้ หาใช่
เป็นคนอ่อน ด้วยความเป็นคนหลงลืม
เหมือนอย่างในทสกะที่ ๙ ไม่ โดยที่แท้
เป็นคนอ่อนด้วยความเป็นคนชุกชน. ด้วย
เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เป็น
เด็กอ่อน".

ตติเย ทสฺสเก มัสฺปาริปุริยา ยถารทํ ในทสกะที่ ๓ พิวพรรณยอมพ้องใส่ตามควร
ฉวีวณฺโณ วิปฺปลีหิตฺติ อาท "วณฺณายตนํ" เพราะความบริบูรณ์แห่งมังสะ เพราะ-

คุณอำพล-คุณलयอง ทะรินสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เวปุลล์ ปาปณาติ^๑ติ. จตุตถะ ทสเก เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ผิวพรรณ
อฏฐัน, นุหารุนน ฉิรภาว ปุตติยา ยอมถึงความไพบุลย์". ในทสกะที่ ๕ กำลัง
พลน ถาโม จ เวปุลล์ ปาปณาติ. และความสามารถ ยอมถึงความเต็มเปี่ยม
ปณเม ทสเก โยพพนมทสส ทურიภาเวน เพราะกระดุกและเอ็นถึงความมั่นคง. ใน
เยภุเยน กิเลสตนุตาย ปณ ยถารห ทสกะที่ ๕ บัญญัติยอมเป็นธรรมชาติสละ-
สุวิสทา โหติ. ชิตทาย รติ ชิตทารติ. สลวยก็ตามควร เพราะความเมาในความ
 เป็นหนุ่มสาวอยู่ห่างไกล และเพราะความ
 ที่กิเลสเบาบางโดยมาก. ความยินดีใน
 การเล่น ชื่อว่า ชิตทารติ แปลว่า ความ
 ยินดีในการเล่น.

กปลลิกาทินิสฺสยวิเสเสน ปทีปสฺส สุทฺธตาทิ บัณฑิตพึงทราบความเจริญ และความเสื่อม
วีย นิสฺสยวิเสเสน ปณจมนฺนทสเกสุ แห่งปัญญา ในทสกะที่ ๕ และที่ ๖ โดย
ปณาย วุฑฺฒินันโย เวทิตพฺพา. ความต่างแห่งที่อาศัย เปรียบเหมือนความ
บริสุทฺธิ เป็นต้นของดวงประทีป ก็โดยความ
ต่างแห่งที่อาศัยมีตะกันเป็นต้น.

ปุโรโต ปพฺภาโร โหติ กภูิสฺสนฺธิควาสฺนุฉิน ร่างกาย ยอมค้อมไปข้างหน้า แม้สำหรับ
วเสน รสฺสสาปิ, ปเคว ทิมสฺส. คนเตี้ย เกี่ยวกับที่ต่อสะเอว และที่ต่อกอ

^๑ จ. พุทธิทานิโย.